

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ (1979-1989)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Name KARADUMAN

Ankara, 2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ (1979-1989)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Name KARADUMAN

PROF. DR. TEMUÇİN FAİK ERTAN

Ankara, 2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ (1979-1989)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NAME KARADUMAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Türkiye ve İran bölgede tarih boyunca birçok uygarlıklar kurmuş, güç ve çıkar ilişkileri içinde olmuş iki devlet olarak siyasi sistemleri, jeopolitik konumları, stratejik ittifakları ve bölgesel girişimleriyle bölgede belirleyici roller oynamaktadırlar. İran kendine özgü siyasal sistemi ve Şii nüfusuyla bölgede farklı bir çizgi ortaya koyarken, Türkiye hem Avrupalı hem Ortadoğulu olmasının yanında bölgede en uzun süreli demokrasiye sahip ülke olma özelliğiyle de ön plana çıkmaktadır.

Bu çalışmada İran İslam Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki 1979-1989 dönemini kapsayan 10 yıllık süreç ele alınmış ve iki ülke arasındaki ilişkilerin temel eğilimleri tespit edilerek “uzlaşma-çatışma” çerçevesine oturtulmaya çalışılmıştır. Tezin giriş bölümünde, Türkiye- İran ilişkilerinin genel hatları çizilerek 1979 yılından önce Türkiye-İran ilişkilerinden söz edilmiştir. Tezin birinci bölümünde ise; İran-Türkiye ilişkileri açısından bir kırılma noktası teşkil eden, Şah’ın baskıcı politikaları ve ülkedeki yabancı egemenliğinden dolayı İran toplumunun oluşturduğu muhalefetin sonucu olarak ortaya çıkan İslam Devriminin oluşum-gelişim süreçlerinden bahsedilmiş; Devrimin uluslararası arenadaki yankılarından ve yeni rejimin dış dünya ile olan ilişkileri nasıl etkilediği analiz edilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde; İran İslam Devrimi ile birlikte değişen İran dış politikasından ve devrim ihracı politikasının Türkiye başta olmak üzere bölge ülkelerinde yarattığı tedirginlikten bahsedilmiştir. 1979 yılına kadar uluslararası arenada aktif dış siyaset izleyen İran, Humeyni’nin liderliğinde gerçekleşen 1979 İran İslam Devrimi neticesinde yalnızlaşma politikasını takip etmiştir. Bu tarihten itibaren İran’ın, ulusal çıkarlarını sağlamak için, dış politika söyleminde İslam’a çok fazla vurgu yapması, Türkiye’de İslam’la bağdaştırılan her türlü konunun arkasında İran’ın görülmesi sonucunu doğurmuştur.

Tezin üçüncü bölümünde ele alınan ve tezin ana konusunu oluşturan 1979-1989 yılları arasındaki dönem, İran ve Türkiye siyasi akışını ve dünya görüşünü

değiştirecek birçok olaya sahne olmuştur. Her iki ülkede yakın zamanlarda birbirine zıt karakterli fakat dünyanın büyük tepkisine neden olan devrimler yaşanmıştır. İran 444 gün sürecek rehineler krizini yaşarken bir yandan da Irak'la savaşmış ve Humeyni'nin sert ve tutucu dış politikalarına maruz kalmıştır. Türkiye ise kendi içinde yaklaşık 20 senedir büyüyerek son raddesine gelmiş bir iç karışıklık sonucu ortaya çıkan askeri darbenin ve daha önce 1974 Kıbrıs Harekatiyle kendisine ABD tarafından uygulanan silah ambargosunun getirmiş olduğu ekonomik sıkıntıları yaşarken askeri yönetim ülke içindeki iç karışıklıklara son vermeye çalışarak bir istikrar ortamı yaratmaya çalışmıştır. Zaman zaman yaşanan siyasal krizlere rağmen her iki ülke ilişkilerini kabul edilebilir düzeylere çıkarmak için çaba göstermişlerdir. Ancak, Humeyni ile birlikte Türkiye ve İran, karşılıklı rejim farklılıklarından dolayı istikrarlı bir ilişkiyi kurma konusunda yeterli başarıyı yakalayamamışlardır.

Tezin dördüncü ve son bölümünde ise iki ülkenin ilişkilerini etkileyen temel faktörlere değinilmiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin Türkiye ile olan ilişkilerini belirleyen faktörler arasında İran'ın sosyal, ekonomik ve siyasal yapısı, bölgesel unsurlarla kendi iç dengelerinden kaynaklanan ilişkileri başta gelmektedir. Bu unsurlar iki ülkenin belli dönemlerde birbirlerinden tehdit algılamalarına neden olmuş ve iç politik dengeleri korumak adına her iki ülke tarafından ön plana çıkarılmıştır.

Tezin sonuç bölümünde ise, Devrim döneminin analizi yapılmış ve Türkiye-İran ilişkilerinin çatışma unsurları ortaya konmuştur. Aynı coğrafyada bulunmalarına rağmen, içlerinde barındırdıkları farklı etnik kökenler, farklı yönetim biçimleri ve dış politika algıları, bölgesel güç olma yolunda rejim ihraç çabaları ve terörizme verilen destekle birlikte iki ülke ilişkileri olması gerektiği gibi gelişmemiş, fakat hiçbir zaman uzun süreli kopmamıştır. Türkiye ve İran ilişkilerinde asıl unsur olarak, olaylardan ziyade bölgesel rekabet politikalarının iki ülke arasındaki ilişkileri etkilediği savunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *İran İslam Devrimi, Humeyni, İran-Irak Savaşı, Irangate, Körfez İşbirliği Konseyi, Terörizm, Türkiye'deki İslami Düşünce Hareketleri.*

ABSTRACT

Turkey and Iran, as they are two states established many civilizations in the region throughout the history and have been in close relations of power and interests, have played decisive roles with their respective political systems, geopolitical positions, strategic alliances and regional initiatives in the region. While Iran follows a different way with its own political system and the Shiite population, Turkey is, not only her European and Middle Eastern aspects, but also appears to possess the longest-term democracy in the region.

In this study, 10 years of process between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Turkey covering 1979-1989 period has been analyzed and it has been tried to put in the framework "cooperation-conflict" basis by identifying the basic trends of relations between the two countries. In the introduction section of the thesis, Turko-Iranian relations have been mentioned by outlining of both countries' relations before 1979.

In the second section of the thesis; it has been talked about the uneasiness resulted from the regime export policy to the regional countries, especially to Turkey because of changing foreign policy together with the Iran Islamic Revolution. Iran, following active policy in the international arena until 1979, after the Iran Islamic Revolution under the leadership of Khomeini, followed loneliness foreign policy. Since then it has been resulted that Iran was in the background of every issue of compatible with Islam in Turkey to ensure her national interest by making too much emphasis on the Islamic discourse on her foreign policy declarations.

In the third section of the thesis, the period between 1979-1989 studied and made of the main body of the thesis has become the scene of many events which would have changed policy flow of Iran and Turkey and the political view of world. In both countries, the contemporary revolutions with opposite character to each other have taken place causing world's severe reactions. While 444-day hostage crisis, on the other side, Iran made war with Iraq and has been exposed to Khomeini's hard and conservative foreign policy. At the same time Turkey having experienced problems derived from the military coup d'état as a sequence of disorderliness

growing to the boil for 20 years, and before that economic problems of arms embargo applied by U.S.A. because of 1974 Cyprus Operations, on the other hand, the military government tried to create a stable environment by terminating internal disorder. From time to time, despite the political crisis between the two countries, they have tried to rise their efforts to ameliorate the relations to an acceptable level. However, together with Khomayni, Iran and Turkey were not able to catch up with enough success in establishing a stable relationship because of mutual differences in their respective regime.

In the fourth and last section of the thesis, it has been addressed to the main factors affecting the relations of the two countries. Among the factors determining the relationship between Turkey and Islamic Republic of Iran comes first social, economic and political structure of Iran and the relations derived from the regional elements and her own internal balances. These elements caused of the two countries led to the perception of threat from each other in the certain periods and has been brought into view on the name of maintaining internal political stability by both of the countries.

On the conclusion of Thesis, the period of revolution has been analysed and put forth the conflict elements of Turkey-Iran relations. In spite of they are in the same geographical region, together with their respective ethnical and administrative differences, unlike perception of foreign policy, regime export efforts to be regional power and support given to the terrorism the relations between the two countries were not able to develop as it must be, but has never broke of for long period of time. As the main aspects on the relations of Turkey and Iran, it has been claimed(argued) rather than the the events, the regional competition policies have affected the relationship between the two countries.

Keywords: Iran Islamic Revolution, Khomayni, Iran-Iraq War, Irangate, Gulf Cooperation Council, Terrorism, Islamic Movements in Turkey.

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e	Adı Geçen Eser
a.g.m	Adı Geçen Makale
AT	Avrupa Topluluğu
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BM	Birleşmiş Milletler
C	Cilt
CENTO	Central Treaty Organization
Çev	Çeviren
ECO	Economic Cooperation Organization
EİÖ	Ekonomik İşbirliği Örgütü
Der	Derleyen
Ed	Editör
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
İKDP	İran Kürdistan Demokrat Partisi
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
IMF	International Monetary Found
KİK	Körfez İşbirliği Konseyi
KYB	Kürdistan Yurtseverler Birliği
NATO	North Athlantic Treaty Organization
OPEC	Organization of the Petroleum Exporting Countries
PKK	Partiya Karkerên Kurdistan
RCD	Regional Cooperation for Development
s.	Sayı
SAVAK	İran Ulusal Haber Alma ve Güvenlik Örgütü
SAVAMA	İran İstihbarat Örgütü
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TASS	Telegrafnoe Agentsvo Soyusa Sovetskih (Sovyet Resmi Ajansı)
TUDEH	İran Komunist Partisi
UNDP	United Nations Development Programme

ÖNSÖZ

1979 yılında gerçekleşen İran İslam devrimi dünya politikalarında önemli değişimlere neden olmuştur. Bu çalışmada, İran İslam Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti'nin 1979 yılındaki İran İslam Devrimi'nden Humeyni'nin ölümüne kadar geçen 10 yıllık süredeki ilişkilerinin ve birbirlerine yönelik politikalarının analizi amaçlanmaktadır. Çalışmada İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politika öncelikleri incelenmiş, geçmişten günümüze İran'ın Türkiye'ye bakışı ve iki ülke arasındaki temel uzlaşma ve çatışma unsurları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye ve İran ilişkilerini belirleyen tarihsel olgu ve olaylar ele alınmış, her iki ülkenin iç ve dış dinamikleri irdelenmiştir.

Türkiye'deki akademik çalışmalara bakıldığında özellikle İran hakkında yapılan çalışmaların azlığı dikkat çekicidir. Ülkesel bazlı çalışmaların çok sınırlı olması ve genellikle batı kaynaklı çalışmalara yer verilmesi de ulusal literatürdeki önemli bir boşluk olarak değerlendirilmektedir. Var olan çalışmaların büyük çoğunluğu ise 1990'dan günümüze olan süreci kapsamaktadır. Aynı coğrafya paylaşılmasına rağmen Türkiye'nin komşu ülkeleri ve halkları hakkındaki bilgileri oldukça yüzeysel kalmıştır. Türkiye'nin doğu sınırında bulunan İran ve İranlılar hakkında, Batıya nazaran çok az şeyin bilinmesi ise bir o kadar düşündürücüdür.

Anlatımda genel olarak kronolojik bir sıra takip edilmiş ancak, çalışmanın amacını aşmayacak ölçüde, devrim sürecindeki gelişmelerden de söz edilmiştir. Metinde kullanılan yabancı kelimeler ve isimler, Türkçe'deki bazı kullanımlara yakınlığı nedeniyle, orijinal söylenişi ya da İngilizce yazılışıyla değil, Türkçe telaffuzu ile kaydedilmeye çalışılmıştır.

Çalışma temel olarak yayınlanmış araştırmalara dayanmıştır. Çalışmada, ulusal kaynakların yanı sıra mümkün olan tarafsız bakışı yansıtabilmek için yabancı yayınlardan da istifade edilmiştir. Türkçe kaynaklar tarandığı zaman doğrudan İran'ın dış politikasına ilişkin kaynakların yetersiz olduğu gözlemlenmiş, daha çok

Ortadoğu ve genel dış politika kitaplarında bu tür bilgilere rastlanılmıştır. İnan ile ilgili güncel haberlerin kaynak olarak kullanılmasında Farsça olan kaynaklardan yararlanılamamış, bu konuda meydana gelen açık, İngilizce kaynaklarla doldurulmaya çabalanmıştır.

Çalışmam boyunca her türlü ilgi ve desteğini benden esirgemeyen tez danışmanım sayın Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN'a ve Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü çatısı altında aldığım eğitimde katkıları olan bütün oğretim yeleri ve idari personele teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
KISALTMALAR	v
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: İRAN İSLAM DEVRİMİNİN GERÇEKLEŞMESİ VE DÜNYAYA YANSIMALARI	12
1.1. İslam Devrimi'ni Hazırlayan Etmenler	12
1.2. Devrimin Gerçekleşmesi	20
1.3. İslam Devrimi'nin Dünyaya Yansımaları	27
1.4. İslam Devrimi'nin Özellikleri Bakımından Değerlendirilmesi	30
II. BÖLÜM: İRAN İSLAM DEVRİMİNİN TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ	34
2.1. İran İslam Cumhuriyetinin Dış Politika İlkeleri	34
2.2. İslam Devrimi Sırasında Türkiye'nin Durumu	45
2.3. İslam Devrimi'nin Türkiye-İran İlişkilerine Etkileri	46
III. BÖLÜM: HUMEYİNİ DÖNEMİ TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ (1979-1989)	55
3.1. İran-Irak Savaşı Sürecindeki Gelişmeler	55
3.1.1. İran-Irak Savaşı	55
3.1.2. Irangate Olayı	60
3.1.3. Körfez İşbirliği Konseyi	61
3.1.4. Savaşın Sonu ve Humeyni'nin Ölümü	63
3.2. İran-Irak Savaşının Türk-İran İlişkilerine Etkisi	66
3.3. İran'ın Türkiye ile İlişkilerini Belirleyen Faktörler	68
3.3.1. İran'ın Sosyal Yapısı	68
3.3.2. İran'ın Ekonomik Yapısı	72
3.3.3. İran'ın Devrimle Birlikte Değişen Siyasal Yapısı	74
3.4. Humeyni Dönemi Türkiye-İran İlişkilerinin Genel Değerlendirmesi	76
IV. BÖLÜM: TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNDE TEMEL SORUNLAR	86
4.1. Jeopolitik Durumdan Kaynaklanan Sorunlar	86
4.2. Etnik Yapıdan Kaynaklanan Sorunlar	88
4.3. Rejim Sorunu	90
4.4. İran Merkezli Fikir Akımları	91
4.5. Teröre Verilen Destek	98

4.6.ABD nin Etkisi	103
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	108
EKLER	121
ÖZGEÇMİŞ	129

GİRİŞ

İran, bulunduğu coğrafi bölgede Türkiye'nin "en eski" komşusu olma özelliği ile dikkat çeken, kuzeyinde Hazar Denizi, doğusunda Afganistan ve Pakistan, güneyinde Basra Körfezi, batısında Irak ve Türkiye'nin yer aldığı bir Orta Doğu ülkesidir.¹ Ayrıca Hazar denizine açılan jeopolitiğiyle bir Orta Asya ülkesi olarak da değerlendirilebileceğimiz İran, aynı zamanda güneyde Basra Körfezine açılan kritik coğrafi özellikleriyle de günümüzde devletlerin "enerji" odaklı siyasi ve iktisadi politikalarında jeostratejik bir konumundadır. Buna ilaveten, İran din ve devlet kavramlarını bir arada kullanarak oluşturduğu İslam Cumhuriyeti ile de bölgede diğer Arap ve Arap olmayan devletlere nazaran farklı bir siyasi yapı ortaya koymaktadır.

İran ve Türkiye farklı yönetim şekilleri olan iki komşu ülke olarak, gerek jeopolitik konumları gerekse tarihi mirasları, nüfusları ve zengin kültürleriyle çok eskiden beri Ortadoğu bölgesinin kilit ülkeleri olma özelliklerini korumuşlardır. İki bölgesel gücün tarihi rekabeti; nüfuslarının çoğunluğunun İslam dininin farklı mezheplerini benimsemeleri, bölgesel politikaları ve küresel güçlerin bölgeye yönelik politikaları, iki ülke ilişkilerini etkileyen önemli değişkenlerdir. İran ve Türkiye'nin bölgesel olayları etkileyebilme güç ve fırsatları; bölge dışı güçlerin Ankara ve Tahran'a yönelik politikalarını ve iki başkent in bölge dışı güçlerle işbirliği koşullarını belirleme açısından önemli olmuştur. Söz konusu bu etkenler, beraberinde iki devlet arası ilişkilerde dönüm noktalarını, rekabeti ve işbirliğini getirmiştir.

Türkiye ve İran yüzyıllardır bölgede rekabet halinde bulunan iki devlettir. İlk Türk-İran münasebetleri M.Ö. 4. yüzyılda Asya'da ilk Türk devleti olarak kurulan Büyük Hun İmparatorluğu döneminden başlamaktadır. Büyük Hun İmparatorluğu iki yüzyıl sonra parçalanmış ve yerine Kuzey ve Güney Hun Devletleri kurulmuştur. Bu devletlerin de ortadan kalkmasıyla birlikte, Türklerin büyük bir kısmı Çin'e yakın bölgelerden ayrılarak Orta ve Ön Asya'ya doğru gelmişlerdir.² Hz. Ömer zamanında

¹ Sami Oğuz, Ruşen Çakır, **Hatemi'nin İran'ı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 23

² Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 20.

İran'a giren İslam orduları, 641 Nihavend Savaşı sonrasında bütün İran'ı fethetmiştir. Böylece kökü Medlere ve Perslere dayanan Sasani kültürü yerini yeni bir kültür olan İslam'a bırakmıştır. İslam'ı zorla kabul etmiş olan İranlılar İslam kültürünü kolay benimseyememişlerdir. İran'ın fethinden sonra İslam orduları Orta Asya'da Ceyhun nehrine kadar varmış ve Türklerle karşılaşmışlardır. İslam orduları ile Çin ordusu Temmuz 751'de Talas Nehri boylarında karşı karşıya gelmişlerdir. Bu iki ordu arasındaki savaş Türklerin Müslümanlar yanında yer alması üzerine Çinlilerin mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır. Bu dönemde Türkler İslamiyeti tanımışlar ve böylece Türklerin İslamiyet'e geçişi başlamıştır.³ Müslüman Arap Orduları ile İslamiyet'i kabul eden İranlılar, 10. yüzyılın sonlarında Gazneli Müslüman Türk Devleti'nin idaresine geçmiştir. İran'daki Gazneli Türk hâkimiyeti, 1040' dan itibaren Selçuklu Devleti'ni kuran Oğuz Türklerinin eline geçmiştir.

Selçuklular zamanında Türkler İran'ı yalnızca idare etmekle kalmamış, aynı zamanda kitleler halinde bu bölgeye gelip yerleşmişlerdir. Bu yerleşmeden sonra İran yarı yarıya Türk nüfusuna sahip bir bölge haline gelmiştir. Bu dönemde İslamiyet İran'a iyice yerleşmiştir. Bununla beraber, 13. yüzyıldaki Moğol istilasını döneminde Türklerin ve İslam'ın hem maddi hem de manevi anlamda büyük yara aldığı söylenebilir. Bütün bu tahribatın haricinde Moğolların Şiiliği koruması, bu mezhebin hayat bulmasının önünü açmıştır.⁴

Osmanlı Devleti'nin 1299'da kurulmasıyla birlikte doğu sınırında Timur, Akkoyunlu Devleti ve Şii Safevi devleti tehlike olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı padişahları bu Türkmen devletiyle ilişkilerini dostluk çizgisinde sürdürmüşlerdir. Ancak İran'da kurulan gerek Akkoyunlu gerekse Karakoyunlu devletleri, Osmanlıya karşı Hıristiyan devletlerle ittifak kurmuşlardır. Keza, 1473'te Akkoyunlu devletinin Venedikliler ile anlaşması sonucu dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmet Otlukbeli Savaşı ile Akkoyunlu devletini ağır bir yenilgiye uğratmış, ancak tamamen ortadan kaldırmamıştır. 1502 yılında kurulan Safevi Devleti ise Orta Doğu'daki siyasi dengeleri bozmuş ve Sünni Osmanlı Devletinin güvenliğine bir tehdit unsuru haline

³ Mehmet Saray, **a.g.e.**, s. 23.

⁴ Mustafa Yüce, **Türk-İran İlişkileri'nin Dünü, Bugünü Yarımı**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1994, s. 25.

gelmiştir.⁵ Daha sonra, Osmanlı İmparatorluğu 15. ve 16. yüzyıllarda Çaldıran zaferi sonucunda doğuda istikrarı sağlamış, buna karşın sonraki yüzyıllarda İran, Osmanlı imparatorluğu için bir tehdit unsuru olmuştur. Fakat bu iki devlet 17. yüzyıldan beri savaşmamakta ve aralarında herhangi bir toprak anlaşmazlığı bulunmamaktadır.⁶ İki ülke arasındaki sınırları tayin eden 1639 tarihli Kasr-i Şirin Antlaşması sonrasında, İran ve Türkiye arasında karşılıklı sınır ihlalleri ve benzeri sorunlar yaşanmamasına rağmen, İslam dinin farklı mezheplerinin benimsenmiş olması ve farklı bölgesel politikaların izlenmesi gibi etkenlerin varlığı, iki ülke arasında her zaman gizli bir rekabetin olmasına neden olmuştur.

İran ve Türkler arasında Sünni-Şii çatışması ekseninde şekillenmiş ikili ilişkiler ilk kez I. Dünya Savaşı sonrasında değişikliğe uğramıştır. 20. yüzyıla kadar genellikle rekabet içerisinde geçen Türk-İran ilişkileri Osmanlı İmparatorluğunun ortadan kalkıp yerine 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ve 1925'te İran Pehlevi Hanedanlığı'nın kurulmasıyla, geçmişte hiç olmadığı kadar iyi bir düzeye ulaşmıştır. Türkiye, Osmanlı mirasını reddederken, yüzünü tamamen batılılaşmaya ve modernleşmeye dönmüştür. Dolayısıyla yeni kurulan Türk Devletinin amaçlarına ulaşabilmesi için dış politikadaki öncelik komşularıyla iyi geçinmek olmuştur.⁷ İki ülke arasındaki gelişen ilişkiler, liderlerin tutumlarından kaynaklanmaktadır. Atatürk ve Rıza Han yayılmacı bir politika gütmemişler, modern bir ulus yaratmak amacıyla içerideki reformlarla uğraşmışlardır.

I. Dünya Savaşı'ndan çıkmış bir ülke olan Türkiye kendini yeniden oluşturma çabasında iken, İran Türkiye'nin uluslararası arenadaki bu zor durumundan, Paris Barış Konferansı ve takiben Sevr Antlaşması sonucunda Türkiye'den toprak taleplerinde bulunarak faydalanmaya çalışmıştır. İran'ın bu girişimi iki ülke arasındaki olumlu atmosferin zedelenmesine ve bir süre sonra eski problemlerin

⁵ Mustafa Yüce, **a.g.e.**, s. 28.

⁶ Kemal Kirişçi, "Türkiye ve Müslüman Ortadoğu", **Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.), Alfa, İstanbul, 2002, s. 69.

⁷ Graham Fuller, **The Center of the Universe: The Geopolitics of Iran**, Westview Press, Boulder, 1991, s.191-195.

tekrar su yüzüne çıkmasına sebebiyet vermiştir.⁸ Bu dönemde Türkiye'nin esas düşüncesi İran'ın Rusya ve İngiltere tarafından işgali ve farklı etnik unsurlara sahip bu ülkenin bölünmesi korkusu olmuştur. Öte yandan Ankara İran'ı geçen yüzyılda Türkiye'nin düşmanlarıyla ittifak kurmuş bir ülke olarak dikkatli bir şekilde izleme gereği duymuştur. İran'ın da Ankara Hükümetini resmen tanımasıyla gelişen ikili ilişkiler Sovyetlerin girişiyle Türkiye, Sovyetler Birliği, Afganistan ve İran arasında imzalanan ikili anlaşmalar Türkiye-İran ilişkileri üzerinde olumlu birtakım etkiler bıraksa da kalıcı bir etkisinin olmadığı yakın bir gelecekte oraya çıkmıştır.⁹

Cumhuriyet döneminde iki ülke arasındaki temel sorunların başında İran'dan Türkiye'ye geçen Kürt ayaklanmacılar, sınır anlaşmazlıkları, azınlıklar sorunu, İran Azerbaycanı'nın durumu ile Doğu Anadolu'da kurulmak istenen Kürt devleti sorunları yer almaktaydı. Bu 1925'te gerçekleşen Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılmasından sonra da devam etmiştir. Türkiye, İran'ın Kürt ve Ermeni milliyetçiliği hareketlerine gösterdiği hoşgörü konusunda endişeliyken, İran da, İran Azerbaycanı'na karşı Türkiye'nin yaklaşımına şüpheyle bakmaktaydı. Nihayetinde 22 Nisan 1926 yılında Tahran'da bu sınır meselelerine bir son vermek ve iki ülke arasındaki karşılıklı ilişkileri geliştirmek amacıyla bir Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmış, ancak yeterli olmamıştır. Fakat, 1934'te Şah'ın Türkiye'ye ziyareti ile ilişkiler gelişim sürecine girmiştir.¹⁰

Diğer taraftan İran Şahı Rıza Pehlevi de Türkiye ile aynı yolu izlemekteydi. Ülke yönetiminde dini öğelerin ağırlığını bırakmış, laik bir çizgi izlemeye başlamıştı.¹¹ İran'ın öncelikli dış politikası Türkiye de dahil olmak üzere tüm komşularıyla iyi geçinmekti. Bu da ülkesinde kendi rejimini kabul ettirmek için aradığı sakin bir uluslararası arena ile mümkün olabilecekti. Her iki ülke için birbirlerinin iç istikrarı çok büyük bir önem arz etmekteydi.¹² Bu durumda bölgesel

⁸ Gökhan Çetinsaya, "Essential Friends and Naturel Enemies : The Historic Roots of Turkish- Iranian Relations" **Middle East Review of International Affairs** S:7, No: 3 September 2003, s.124.

⁹ Aynı Yer.

¹⁰ Mustafa Yüce, **a.g.e.**, s.58.

¹¹ Rıza Şah zamanında Persia adı İran olmuştur. Mustafa Balbay, **İran Raporu**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2007, s. 212.

¹² Shireen Hunter, **İran and the World:Continuity in a Revolutionary Decade**, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1990, s.133.

konularda yardımlaşma ve işbirliğine gidilmiş ve 1926, 1929 ve 1937 (Sadabat Paktı) yıllarında dostluk ve işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.¹³

Türkiye bu dönemde Balkan Paktı'nın kurulmasına öncülük etmiştir. Doğulu devletlerle de aynı ilişkiyi kurma girişiminde bulunduğu zaman Türkiye'nin en ciddi işbirliği yaptığı ülke İran olmuştur. Türkiye'yi doğulu devletlerle bir pakt çerçevesi içerisinde ilişkiler kurmaya sevk eden olay İtalya'nın Milletler Cemiyeti sistemini ihlal ederek Habeşistan'a karşı giriştiği mücadele olmuştur. Buna mukabil Türkiye, İran ve Irak 2 Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir anlaşma imzalamışlardır. Buna daha sonra Afganistan da dahil olmuştur. Temelleri Cenevre'de atılan bu anlaşma daha sonra Sadabad Paktı'nın gerçekleşmesi için bir temel oluşturmuştur. Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında 8 Temmuz 1937'de imzalanan Sadabad Paktı, bu dört devlet arasında içişlerine müdahaleyi yasaklayan, sınırların dokunulmazlığını, uluslararası anlaşmazlık olursa aralarında karşılıklı görüşmeyi öngören bir belge niteliğindedir. Pakta karşı o dönemde yabancı ülkelerin aldıkları tepkilerde oldukça ilgi çekicidir. Yabancı gazeteler bu paktı "*Yeni Doğu Paktı*" olarak nitelemiş ve önemini vurgulamışlardır. Atatürk o dönemde bu paktın sadece bu dört devletle sınırlı kalmamasını arzu etmiştir.¹⁴ Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında imzalanan Sadabad Paktı bir savunma anlaşmasından ziyade; ülkelerin birbirine karşı olabilecek saldırıdan ve kışkırtmalardan kaçınmak ve bölgede barışı korumak üzere aralarında danışmalar yapılması temeline dayalı bölgesel bir siyasal işbirliği sistemi idi. Ancak II. Dünya Savaşına giden yolda uluslararası ve bölgesel gelişmeler Sadabad Paktı'nın yaşamasına izin vermemiştir.¹⁵

II. Dünya Savaşında İran'ın işgal edilmesiyle birlikte Türk-İran ilişkileri fiilen donmuştur. Bunun nedeni İran'da yaşanan siyasi otorite boşluğudur. Savaşın sona ermesinden sonra Türkiye işgalden kurtulan İran ile yeniden siyasi ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkiler her iki ülkenin kuzeyden tehdit algılamasıyla ortak düşmana karşı ittifak arayışları çerçevesinde gelişmeye başlamıştır. Türkiye ile İran bu

¹³ Rouhollah K. Ramazani, **The Foreign Policy of Iran 1500-1941: A Developing Nation in World Affairs**, University Press of Virginia, Charlottesville, 1966, s. 273-274.

¹⁴ Yüce, **a.g.e.**, s.62.

¹⁵ Gökhan Çetinsaya, "*Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun*", **SETA İran Dosyası**, Rapor No:ST2-706, Ankara, 2006, s.9.

düşünceden hareket ederek Bağdat Paktı'nı oluşturmuşlardır. Bu dönemin ana karakteristiği her iki ülkenin de algıladığı Sovyet tehdidi ve bunun sonucu olarak Batı Bloku içerisinde yer almaları olmuştur.

1950'lerde İran, iç politikasında bir yandan Musaddık¹⁶ ile temsil edilen İran milliyetçiliğinin ve dış politikada tam tarafsızlık görüşünün hakim olması, diğer yandan Sovyet yanlısı Tudeh partisinin güç kazanması ve aynı dönemde Türkiye'nin Batı Bloku içerisinde yerini sağlamlaştırmaya ve aktif bir rol oynamaya başlaması, Türk-İran ilişkilerindeki gerginlikleri arttırdı. İran'da gelişen milliyetçilik hareketleri ve Komünist Parti'nin etkileri iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişiminin önündeki en önemli etkenlerden biri olmuştur. İran'daki Fars milliyetçileri Türkiye'yi batı emperyalizminin bir maşası olarak değerlendirmişlerdir. Türkiye kendi açısından, 1951'de Musaddık'ın Başbakanlığına sebep olan gelişmeler karşısında oldukça endişelenmiş ve İran'ın iç ve dış politikasından rahatsız olmuştur. Musaddık dönemi (Mayıs 1951-Ağustos 1953) Türk-İran ilişkilerinin iyice gerginleştiği, kopma noktasına geldiği bir dönem olmuştur. İran'da güçlenen Komünist hareketini de hesaba katarak, Musaddık'ın izlediği siyaseti İran'ı istikrarsızlığa ve iç kargaşalığa sürükleyecek ve böylece Sovyetlere bölgede avantaj kazandıracak bir araç olarak görüyordu. Türkiye'nin Musaddık rejimine bir Sovyet komplosu olarak yaklaşması ve petrol meselesinin gündeme geldiği uluslararası platformlarda İngiltere'yi desteklemesi ilişkileri en alt düzeye indirmiştir.¹⁷

Güvenlik anlamında Batıya sırtını dayayan Türkiye, İran ile herhangi bir askeri ya da güvenlik işbirliğine girmemiştir. Ankara, İran'ın siyasi ve askeri anlamda zayıf bir ülke olduğunun bilincinde olarak, böyle bir işbirliğine gitmeyi

¹⁶ Muhammed Musaddık, İran'daki İngiliz petrol tesislerinin millileştirmiş ve başbakanlığı sırasında (1951-1953) Şah Muhammed Rıza Pehlevi'yle büyük bir iktidar çekişmesi içine girmiştir. 1951 yılında İran Başbakanı olmuş fakat 1953 yılında darbe ile görevinden uzaklaştırılmıştır. Musaddık, Sovyetler Birliği'ne İran'ın kuzeyinde petrol çıkarma ve arama hakkı tanınmasına karşı başarılı bir muhalefet hareketi yürütmüştür. Ardından İngilizlere ait Anglo-Iranian Oil Company Ltd.'nin İran'daki tesislerinin millileştirilmesi çağrısında bulunarak, milliyetçi çevrelerde büyük saygınlık kazanmıştır. Musaddık'la ciddi bir iktidar mücadelesi içine giren Şah, Ağustos 1953'te başbakanı görevden alma girişiminde bulunmuştur. Ama Musaddık yanlılarının başlattığı kitlesel sokak gösterileri karşısında İran'dan kaçmak zorunda kalmıştır. Musaddık'ın muhalifleri olaydan birkaç gün sonra ABD'nin desteğiyle bir darbe düzenleyerek Musaddık'ı yönetimden uzaklaştırmış ve Şahın ülkeye dönmesini sağlamışlardır. Vatana ihanet suçundan üç yıl hapse mahkum edilen Musaddık, hayatının geri kalan bölümünü ev hapsinde geçirmiştir.

¹⁷ Türkiye bu dönemde İran'a uygulanan petrol ambargosuna katılmıştır.

çıkartına uygun bulmamıştır. Hatta 1949 yılında Rıza Şah Türkiye'ye bir savunma işbirliği anlaşması teklif etmiş ve Türkiye bu teklifi “Sovyetler NATO hakkında bize yeterince şüpheli yaklaşmaktadır. Türkiye ve İran arasında gerçekleşecek olan herhangi bir birliktelik Moskova'yı daha çok kızdırır. Ayrıca ABD'nin bulunmadığı bir anlaşma pek de sağlam olmaz” diyerek reddetmiştir.¹⁸

1950'li yılların ilk yarısı Ortadoğu savunmasına çözüm arayışları dönemidir. Türkiye'nin de aktif olarak katıldığı bu ittifak teşebbüslerinde İran'a doğal olarak yer verilmemiştir. Musaddık devrildikten sonra bile, Ağustos 1954'te İngiltere ile yeni bir petrol antlaşması imzalayana kadar, İran bu hesaplar içine dahil edilmeyecektir. ABD Musaddık sonrası dönemde Türkiye-İran yakınlaşmasını sürekli teşvik etmesine rağmen, İran Türkiye tarafından böyle bir ittifak/pakt için ideal bir üye görülmemektedir. Türk-İran ilişkileri bu dönemde iki ülkenin kendi çıkar algılamaları doğrultusunda değil, ABD'nin teşvikiyle onun çizdiği yörüngede gelişmiştir. Sonuçta, 1955 Kasımında, İran da Bağdat Paktı'na dahil olmuştur. Ancak kurulması için bu kadar uğraşılan Bağdat Paktı ve sonraki ismiyle CENTO (Central Treaty Organization-1959) bekleneni verememiş ve başarısız bir örgüt olarak kalmıştır. Her üyenin katılım amacı ve beklentileri farklı farklıdır ve bunlar zaman içinde uyuturulamamıştır. Örneğin İran NATO benzeri bir güvenlik şemsiyesi yaratılması beklentisi içindedir. Beklediklerini bulamayan İran (ve Pakistan) 1960'lı yıllarda giderek CENTO'ya sırt çevirmeye başlamışlardır. Üstelik aynı dönemde “Yumuşama” süreci ile birlikte ABD'nin CENTO'ya ilgisi azalırken, Türkiye de dış politikasına farklı bir yön vermeye çalışmaktadır. Bu dönemde Türkiye tüm birliklerinin NATO komutası altında olduğu gerekçesiyle CENTO'ya tahsis edebileceği askeri kuvveti olmadığını İran'a bildirecek ve CENTO askeri işlevini kaybedecektir. CENTO'nun askeri işlevini kaybetmesi Türkiye ve İran arasında ticaret, ulaşım ve iletişim alanlarında bazı işbirliği ve gelişmelere vesile olmuştur. İşte bu iktisadi, teknik ve kültürel işbirliğini geliştirmek amacı Türkiye, İran ve Pakistan arasında RCD'nin kurulmasını hazırlamıştır.¹⁹ 1964'te kurulan RCD

¹⁸ Çetinsaya, a.g.m., s.126.

¹⁹ Ünal Gündoğan, “İslamist İran and Turkey,1979-1989: State Pragmatizm and Ideological Influences”, **Middle East Review of International Affairs**, S:7, No:1, Mart 2003, s. 2.

(Regional Cooperation for Development) yine sınırlı bir örgüt olarak kalmasına rağmen ticaret, ulaşım ve iletişim alanlarında belirli ölçülerde başarılı olmuştur.

60'lı yıllarda İran, sosyo-ekonomik bakımdan geri kalmış bir ülke profiline sahipti. Ülkenin farklı aşiret ve etnik gruplardan meydana gelmesi ve bu bölgelerde yaşayan halkların büyük oranda kendi bölgelerinin yerli kültürünü benimsemiş olması, bunların gelecekte bağımsız bir ulusal egemenlik isteme tehlikesi doğurmaktaydı. Dolayısıyla, beş bölgeye ayrılan ve elliye yakın etnik topluluğu kendi içinde barındıran İran, ülkesel birliğini ve bütünlüğünü koruyabilmek için ya otoriteye ya da dine yönelecekti.²⁰ Şahlık yönetimi bu nedenle otoriterliğe yönelmiştir.

İran'da merkezi hükümet ve bürokrasi zayıftı; ordusu sayıca az ve güçsüzdü. İran daima ordusunun zayıflığının sıkıntısını çekmiştir. Ancak bu tablonun bir kısmı 1960'ların ikinci yarısından itibaren ve özellikle 1970'lerin başlarında değişmeye başlamıştır. Petrol gelirlerinin hızla artması İran'ın modernleşmesine ve silahlanmasına imkan sağlamıştır. Amerika'nın Orta Doğu'da benimsediği yeni strateji de İran'ın bu çabalarını pekiştirmiştir. İran bir yandan sınırsız silahlanma olanağına kavuşurken, diğer yandan dış politikada ABD'nin bölgedeki "en güvenilir" müttefiki haline gelmiş, Körfezde ve bütün Orta Doğu'da üstünlük arayışına girmiştir. Kuzey Irak'a ve Umman'a müdahalede bulunmuş, nükleer çalışmalara başlamıştır. ABD ise Şah rejimi işine yaradığı sürece içerdeki "diktatörlüğü" görmezlikten gelmeyi tercih etmiştir.

İran ve Türkiye, İsrail'i tanıyan ilk Ortadoğu devletleriydi. Arap olmadıkları ve Batıcı bir politika izledikleri için diğer Arap ülkeleri tarafından dışlanmışlardı. Fakat tüm bu ortak özellikler, iki ülkenin ekonomik ve ticari ilişkilerini ileri safhaya götürmesine yetmedi. Diğer taraftan, iki ülke arasında uzun yıllardır devam eden ve özellikle 1970'lerde ivme kazanacak olan Kürt sorunu bulunmaktaydı.

Türkiye 1950'lerde Arap komşularına karşı izlediği sert politikayı 1960'larda yumuşatma kararı aldığı anda, İran da Irak'a karşı düşmanca bir politika izleme kararı

²⁰ Anıl Çeçen, "Bir İran Değerlendirmesi", **Avrasya Dosyası**, Cilt:5, Sayı:3, Ankara, 1999, s.346.

almıştı. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye-İrak ilişkileri iyileşirken, Irak-İran ilişkileri bozulmaya başladı. Bu durum her iki ülkenin de birbirinden şüphelenmesine yol açtı. Şah'ın Kürt politikasının ve buna karşılık Türkiye'nin Irak'a yaklaşmasının doğurduğu güvensizlik ortamını aşmak için iki ülke liderleri birbirlerini ziyaret etmişlerdir.²¹

Türkiye'de, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle birlikte özgürlük rüzgarı esecek ve bu İran'daki otoriter yönetimin eleştirisiyle birlikte İran tarafından hoş karşılanmayacaktır. İran'dan sürgün edilenlerin Şah karşıtı propagandalar Türk kamuoyunda olumsuz bir İran imajı çizecektir. Şah'ın, muhaliflerin İran'a iadesinin ya da Türkiye'de yargılanması isteği Türkiye tarafından reddedilecek ve bu Şah'ın kendi iç basınında Türkiye aleyhtarı yazılarının artmasına sebebiyet verecekti. Şah Kürt politikası sebebiyle Türkiye'de pek sevilmemektedir. Türkiye'deki basın Şah'ı ülke içi muhalefete karşı güç kullanmasından dolayı suçlamakta ve kendisini diktatör olarak değerlendirmekteydi.²²

1960'ların başından itibaren Şah'ın Basra Körfezinde başat güç olma ve nüfuz alanı kurma amacı bulunmaktaydı. Nixon Doktriniyle²³ ABD'nin de desteğini alan Şah, 1960'lar ve 1970'ler boyunca Basra Körfezinin jandarmalığını üstlendi.²⁴ 1973-74 yıllarıyla birlikte iki ülke arasında 1945 sonrası oluşan denge siyasi, iktisadi ve askeri bakımlardan bozulmaya başlamıştır. Türkiye 1974 Kıbrıs Barış Harekati sonrası siyasi yalnızlığı ve ekonomik sıkıntıları yaşarken, İran 1973-74 petrol krizi sonrası itibarı ve zenginliği yaşamaya başlamıştır. 1973 Petrol krizi ile birlikte muazzam bir petrol geliri elde eden Şah, bölgenin süper gücü olabilmek için hızla

²¹ Atay Akdevelioğlu, "İran'ın Basra Körfezi'nde Nüfuz Kurma Girişimi Kutusu", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.802.

²² **Cumhuriyet**, 3 Ekim 1980.

²³ 1969-1974 yılları arasında görev yapan ABD devlet başkanı Richard Milhous Nixon'un Vietnam'a asker gönderilmesi konusunda izlediği siyaset Nixon Doktrini olarak anılmaktadır. Vietnam Savaşı'nın ABD'nin iç bünyesinde çalkantılara sebep olduğu bir dönemde işbaşına geçen Nixon, devlet başkanı olarak dışişlerine öncelik vermiş ve Birleşik Devletler'in siyasetini yeniden yönlendirmiştir. Nixon Doktrini'nin temel tezi, Birleşik Devletler'in, müttefikleri ve dostlarının savunma ve gelişmesine katılması ve desteklemesi, ancak bütün planların tasarlanmasını ve dünyadaki özgürlüklerin tüm savunmasını üstlenmemesidir.

²⁴ Atay Akdevelioğlu, **a.g.m.**, s.802.

silahlanmaya başladı.²⁵ Türkiye Amerikan silah ambargosu sonucu askeri bakımdan zayıflarken, İran askeri bakımdan güçleniyordu. Türk-Amerikan ilişkileri bozulurken, İran (Suudi Arabistan'la birlikte) ABD'nin bölgedeki baş müttefiki haline gelmiştir. Türkiye bu dönemde İran'la ilişkilere önem vermiş, üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Özellikle petrol alımında kolaylıklar istenmiş ama Şah bunu kabule yanaşmayınca Türk siyasi elitlerinde İran'a karşı bir kırgınlık oluşmuştur. Şah her ne kadar Amerikan ambargosuna (CENTO ve Ortadoğu'da güvenliğin zaafa uğraması sebebiyle) karşı çıksa ve Kıbrıs davasını desteklese de, Türkiye karşısında kazandığı stratejik avantajı da kullanmak istemiştir. Türkiye ise Tahran'ın bölgede en güçlü devlet olma çabasından tedirgin olmuştur. İki ülke arasındaki denge İran lehine hızla bozulmaya başlamışken Türkiye bu dezavantajı "ABD üslerini kapatma" kozuyla avantaja çevirmiş ve ABD'nin silah ambargosu kalkmıştır.²⁶

1970'lerin sonunda her iki ülkede görülen demokrasi-otoriterizm dalgalanmaları Türkiye'de kesintilerle de olsa demokrasinin uygulanmasını beraberinde getirirken; İran, Şah'ın katı otoriter idaresine mahkum olmuştur. 70'li yıllarda her iki ülkede gözlenen yaygın kitle hareketleri İran'da bir devrime, Türkiye'de ise bir askeri darbeye yol açmıştır.²⁷ Türkiye devrimden hemen önce olan bu gösterilerin olası bir Sovyet müdahalesine maruz kalacağına dair endişelenmekle birlikte İran'ın iç karışıklık zamanlarını tarafsızlık/sessizlikle geçirdi.²⁸ Ne var ki tam SSCB'nin dağılma aşamasında, İran'da ortaya çıkan İslam Devrimi, Batı emperyalizminin "Yeşil Kuşak"²⁹ çevirmesine paralel olarak devreye girmiştir. İki kutuplu dünyada tampon bölge olarak yer alan İran otoriterizm dönemini tamamlıyor

²⁵ Aynı Yer.

²⁶ Aynı Yer.

²⁷ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, 430.

²⁸ Atay Akdevelioğlu, **a.g.m.**, s.802.

²⁹ ABD dünya gücü olmasıyla birlikte, İslam unsurunu SSCB'yle girdiği uluslararası rekabette kullanabileceğini far ketmişti. Bu bağlamda, 1960'lı yıllardan itibaren Orta Doğu ülkelerinde İslami hareketleri destekledi. ABD İslamın komünizme karşı bir kalkan olacağını savunmakla birlikte, SSCB'nin güneyinde yer alan Türki Cumhuriyetlere İslam aracılığıyla sızmaya ve bu bölgedeki ülkelerde sol hareketlere karşı bir ağırlık oluşturmaya çalışmıştı. ABD İslamı SSCB'ye ve komünizme karşı savunma mekanizması olarak kullanmış ve bu dönemde görece olarak başarılı bir politika izledi. Yani kızıl tehlikeye karşı yeşil panzehir kullanmış oldu.

ve yeni dünya düzenine geçiş süreci ile beraber de İslam devrimi olgusu ile karşılaşılıyordu.

Pehlevi Hanedanının son döneminde Türk-İran ilişkilerinin genelde olumlu olduğu söylenebilir. En azından, ABD'nin müttefiki olarak anti-komünist kampta yer almanın sağladığı ortak paydada buluşulabiliyordu. Bu ortak paydalara rağmen iki ülke arasında yukarıda değinilen temel sorunların çözülememesi nedeniyle, ilişkiler belirli bir düzeyin üzerine çıkamadı.

Orta Doğu ve Orta Asya coğrafyalarında birçok uygarlıklar kurmuş ve bu bölgelerde tarih boyunca güç ve çıkar ilişkileri içinde olmuş iki köklü devlet olan Türkiye ve İran, değişik dönemlerde belirli olaylar karşısında aldıkları ortak ya da çoğu zaman olduğu üzere karşıt tutumlarıyla bölgenin uluslararası ilişkilerine yön vermişlerdir. Tarihin en eski çağlarından günümüze dek gerek bölge içi ve gerekse bölge dışı devletlerin ilgi odağı olan üç kıtanın birleştiği bu önemli coğrafyada, zengin enerji kaynakları, petrole dayalı ekonomiler, ideolojik ve dini fanatizm, etnik milliyetçilik, terörizm, anti-demokratik rejimler ve dış güçlerin müdahaleleri temel çatışma eksenini oluşturmuştur.

Türkiye ile İran arasındaki tarihsel rekabete ilave olarak, Türkiye İran'la ortak sınırların bulunması ve halkının Müslüman olması nedeniyle devrimden etkilenen ülkelerden birisi olmuştur. Türkiye'nin İran'la ortak sınırının olması ve devrim esnasında uygulanan baskı ve sindirme politikaları sonucu kaçan yaklaşık bir milyon İranlı Türkiye'ye sığınmıştır. İran İslam Cumhuriyeti bu dönemde Türkiye'de görevli elçilik mensupları ve ülkeye sızdırdığı yandaşları vasıtasıyla devrim ihracı faaliyetlerinde bulunmuştur.³⁰ Ancak bütün bunlara rağmen Türkiye İran'ın bölge politikalarında prestijini, kapasitesini ve gücünü kaybetmesinin dengeleri Türkiye lehine çevireceğini düşünerek pragmatik bir anlayışla bu yeni döneme olumlu yaklaşmıştır. Bir başka deyişle, devrimin yarattığı olumsuz şartlara rağmen ikili ilişkiler jeopolitik ve jeostratejik faktörler tarafından şekillenmiştir.³¹

³⁰Mustafa Yüce, **a.g.e.**, s.74.

³¹ Gökhan Çetinsaya, **“Essential Friends and Naturel Enemies”**, s.122.

I. BÖLÜM

İRAN İSLAM DEVRİMİNİN GERÇEKLEŞMESİ VE DÜNYAYA YANSIMALARI

Türkiye-İran ilişkilerine bakıldığında, iki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli kırılma noktasının İran'da Şahlık rejiminin devrilerek yerine İslami bir yönetimin geçmesi olduğu söylenebilir. Humeyni'nin liderliğini yaptığı 1979 İran İslam Devrimi 20. yüzyılın olduğu kadar İslam tarihinin de eşine rastlanmamış bir halk ayaklanmasıdır. Devrim, “toplumun temel değer ve mitlerinde, siyasi kurumlar, sosyal yapı, liderlik ve hükümet faaliyet ve politikalarında köklü ve şiddete dayalı değişiklikler” olarak tanımlandığında, 1979 Şubatındaki iktidar değişikliğine yol açan toplumsal patlama “*devrim*” olarak nitelendirilecektir.³² Yabancı literatürde ise “Revolution” olarak yerini alan söz konusu iktidar değişikliği Türkiye literatürüne de aynı şekilde yansımıştır. Zira “belli bir alanda hızlı, köklü ve nitelikli değişiklik”³³ olarak tanımlanan devrim ifadesiyle İran'daki İslami hareketi Devrim olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır.

İran İslam Devriminin, Türkiye-İran ilişkilerine yaptığı etkileri anlamak adına İran İslam Devriminin analizi bir zorunluluk olarak belirmektedir. Bu nedenle bu bölümde İran İslam Devrimi ile bunun yarattığı değişimler ele alınarak incelenmiştir.

1.1.İslam Devrimi'ni Hazırlayan Etmenler:

İran İslam Devrimini hazırlayan nedenlere bakıldığı zaman bunların Şah Muhammed Rıza tarafından uygulanan politikalarla bağlantılı olduğu görülecektir. Şah Muhammed Rıza'nın uyguladığı politikalar İran'ı bölgesel düzeyde güçlü bir devlet konumuna getirirken, İran'ın sosyal ve ekonomik yapısında derin tahribatlara yol açmıştır. Şah, Ocak 1962'de “Ak Devrim”³⁴ adı ile bir reformlar paketi öne

³² İhsan D.Dağlı, **Ortadoğu'da İslam ve Siyaset**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, s.63.

³³ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Devrim>.

³⁴ Ak Devrim 6 maddeden oluşmaktaydı:

- Feodal sistem kaldırılacak ve toprak reformu yapılacak,
- Ormanlar millileştirilecek,

sürerek, büyük toprak sahiplerini ticari tarıma veya endüstri yatırımına yönlendirmeyi ve tarımsal yapının yerini ticaret ve sanayi burjuvazisinin başat olduğu bir kapitalist yapının almasını planlamaktaydı. Fakat bu girişimler sosyal ve ekonomik yapı dikkate alınmaksızın girilmiş hareketlerdi. Devlet gücünü ve modernleşmesini Şii din adamlarının etkisini yok etmek için kullanan Şah, bu reform ile din adamlarının ve kuruluşlarının mallarına el koyarak onları yok etmeyi planlamaktaydı. Ancak bu tarım ekonomisinin yoksullaşmasına ve köylünün kentlere göç etmesine neden oldu. Bu da ülkede ciddi anlamda bir işsizliğe ve çarpık kentleşmeye sebep olduğu gibi, ulemanın gücünü yok etmek bir yana azaltması bile mümkün olmadı. Aksine ulemanın maddi gücünün dışında Şah karşıtı etkisi de artmış oldu.

Öte yandan, Şah bu politikalarını uygulamaya koyarken önemli ölçüde ekonomik gelire de sahipti. 1970'li yıllarda petrol fiyatlarının aniden artması sonucunda İran, petrol gelirlerini birkaç katına katlamış, Şah Muhammed Rıza ekonomik açıdan rahatlamıştı. Fakat bu gelirler hiçbir dönemde planlı bir biçimde harcanamamıştı. Çünkü Şah, bu gelirlerin büyük bir bölümünü silahlanmaya harcamış ve aşırı silahlanma sonucunda enflasyon beklenmedik ölçüde artmıştı. Bu da zaten alım gücü düşük olan dar gelirli kesimin-ki bu İran nüfusunun büyük bir kısmını kapsamaktaydı-iyice sıkıntıya düşmesine sebep olmuştu. 1975 yılında enflasyon yaklaşık olarak %9,9 artış gösterdi. Enflasyon oranında görülen bu artış 1976 yılına gelindiğinde yaklaşık % 25,6 olarak görülmekteydi.³⁵ Buna karşın hükümet enflasyonu düşürebilmek için herhangi bir girişimde bulunamazken, 1977 yılında ise önlem alınamayan enflasyon %40'lara dayandı.³⁶ Bunun sonucu İran'da baş gösteren ekonomik sıkıntılar Şah'ın büyük umutlar bağladığı siyasal ve ekonomik merkezileşme politikasını başarısızlığa sürüklemişti. Bu politikanın başarısızlığının sonucunda Şah muhalefete karşı büyük bir baskı politikası izlemeye koyuldu.

-
- Fabrika hisseleri satışa çıkarılarak özelleştirmeye gidilecek
 - İşçiler, üretimden ve sanayi fabrikalarından elde edilen gelirden pay alacaklar,
 - Eğitim mecburi kılınacak ve okuma-yazma seferberliği ilan edilecek.

³⁵ World Development Report, 1977, s.282.

³⁶ World Development Report, 1979, s.127.

Diğer taraftan bürokraside artan rüşvet ve yolsuzluk toplumun Şah'a ve onun kişiliğiyle tanımlanan düzenine karşı hoşnutsuzlukları artırdı. Şah Muhammed Rıza ise bu hoşnutsuzlukları ortadan kaldırmak ve cılız muhalefeti susturabilmek için sert önlemler almaya devam etti. Bunun sonucunda muhalefet yeraltına çekildi. Bu durum muhaliflerin, zaten sisteme karşı hoşnut olmayan geniş halk kitleleri içinde örgütlenmesine fırsat verdi. Şah'ın bu baskıcı rejimi kitlelerin illegal muhalif gruplara yönelmesinin önünü açtı. Esasında toplumun bu hoşnutsuzluğunu kanalize edecek yasal bir siyasal ortamdan yoksun olması, illegal alanda faaliyet gösteren muhalif grupların işlerini kolaylaştırmıştı. Dolayısıyla "kendisini ifade edebilecek siyasal kanallar bulamayınca halkın siyasal sistemden uzaklaşması yani kopması daha kolay oldu."³⁷

Öte yandan İran'da Şah Muhammed Rıza'nın uyguladığı sanayileşme politikası tarımın ihmal edilmesine yol açmış, bunun sonucunda Köylüler ekonomik açıdan iyice yoksullaşmıştı. Bunun doğal sonucu olarak köylerden kentlere ciddi bir göç akını başlamıştı. Bu göçlerle İran'ın kırsal nüfusu kentlere gelerek kentlerin varoşlarını oluşturmuş, yaşadığı ekonomik sıkıntılarla bütünleşince, Şahlık rejimine karşı gelişen muhalefetin en önemli aktörlerinden birisi haline gelmişti. Kentlerde yaşayan ve sanayide çalışan kentli nüfus daha çok Tudeh³⁸ gibi sol partilere yönelirken, kırsal kökenli nüfus, kırsal bölgelerde etkin olan İslami muhalefetin şehirlerdeki temsilcileriydiler.³⁹

Şah rejiminin ekonomik yaşamının en büyük kozu olan petrol üretimi giderek azalırken, rejim dev projeler için sermayesini israf etmiştir. Bu dönemde zenginlik ve gelirin aşırı bir eşitsizliği söz konusudur. Halk İran'ın ekonomik ve toplumsal adaletsizliklerinden ABD'yi sorumlu tutarken, Şah'ın ekonomik politikalarını Amerikan çıkarları doğrultusunda hazırladığını görmüştür. Şah sonunda kentli orta

³⁷ İhsan D.Dağı, **a.g.e.**, s.52-53.

³⁸ Tam ismi İran Kitlelerinin Partisi'dir. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'yle yakın ilişki içinde olmuştur. Tudeh, 1953 yılında başbakan Musaddık rejimine karşı yapılan darbeyle ve daha sonra Humeyni tarafından sürdürülen tasfiyelerle etkisizleştirilene kadar, İran'daki başlıca politik partilerden biri konumundaydı.

³⁹ Eric Hooglund, **Rural Participation in the Revolution**, MERIP Reports, 87, 1980, s.3-6.

sınıfı, kamu çalışanlarını ve pazardaki tüccarı aynı zamanda küstürmeyi başarmıştır.⁴⁰

Devrimin oluşumunun temel nedeni, kapitalist gelişme içerisinde ortaya çıkan çelişkilerin dönüşüm sürecine direnen kuruluşlar ve popüler tutumlarla kesişmesidir. Ekonomik genişlemenin itici gücü, gelirleri 1950’de 45 milyon dolardan 1970’te 1.1 milyar dolara ve OPEC’in fiyatları katlamasının ardından 1976’da 10.5 milyar dolara yükselen İran’ın petrol endüstrisinden gelmekteydi. 1970’lerin sonuna doğru İran’da kişi başına gelir 2,000 doların üzerindeydi, sanayi üretimi yılda %15’in üzerinde bir artışa sahipti ve nüfusun yarısına yakın bir bölümü kentlerde yaşıyordu. Kentsel İran yaygın bir refah içinde görülüyor, fiilen kentlerdeki toplumsal gruplardan hiçbirinin gelirlerinde net bir düşme olmuyordu.⁴¹

İran’da, modern bir bankacılık sisteminin ve modern perakende çıkışlarının olmasına karşılık, mali ve ticari etkinliklerin hatırı sayılır bir bölümü, bu sektörleri geçmişte denetleyen “çarşı”nın⁴² denetimi altında kalmıştır. Dolayısıyla çarşı esnafı, manevra alanını daraltmaya çalışan ekonomik yapılara ve rejime karşı derin bir uzlaşmazlık içerisinde bulunan ülke çapındaki insanlar üzerinde oldukça önemli etkileri bir araya getiren bir sektör haline gelmişti. Bu aynı zamanda ulema ile sanayi öncesi dönemin değerlerini koruyan kent yoksullarını da içine alan patlamaya hazır üçlü bir ortaklığın üyesiydi. İran toplumunun dönüşümü, bu süreçte ortaya çıkan değişik bağlam içerisindeki muhalefete yeni potansiyel kazandıran ekonomik ve toplumsal etkinliklerle ilgili kuruluşları korumuş, hatta geliştirmiştir.

⁴⁰ Shaul Bakhash, **The Reign of the Ayatollahs: Iran and the Islamic Revolution**, Basic Books, New York, 1984, s.13.

⁴¹ Mehmet Atay, “*İran İslam Devriminde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Sış Dinamikler*”, **Avrasya Dosyası**, Cilt:5, Sayı:3, Ankara, 1999, s.135.

⁴² İslam devriminden önceki dönemlerden bu yana ülkede ihracat, ithalat, kambiyo ve sermaye piyasaları gibi yapıları elinde tutan ve ekonominin yaklaşık %15’lik bir bölümünü kontrol eden son derece etkili bir sınıftır. Siyasi bir güç olarak ilk sahneye çıkışları, 1978 yılı boyunca İran Şahı Muhammad Rıza Pehlevi yönetimine karşı düzenlenen ve ekonomik yaşamı felce uğratan grevler serisini organize etmek biçiminde olmuştur. Daha o günlerde İslami gruplarla sıcak ilişkiler içine giren bu grup şu anda da rejimin en yakın destekçileri arasındadır ve özellikle son 20 yıldır kapalı ekonominin yarattığı rantlarla beslendiği için ekonomide dışa açılma ve Rafsancani – Hatemi çizgisinin savunduğu dünya ile entegre olma gibi fikirlere kesinlikle karşıdır. Faizsiz kar sisteminin geçerli olduğu İran’da resmi olmayan biçimde bankacılık sektörü olma fonksiyonunu da “Çarşı” mensubu işadamları yürütmektedirler.

Şah karşıtlığı 1970'lerde hemen hemen İran'ın tüm kesimlerine yayılmıştı: yazarlar, şairler, gazeteciler, üniversite hocaları ve öğrencileri, liberaller, Marksistler, laikler, muhafazakarlar ve modern İslamcılar. Özellikle siyasi katılım, milli bağımsızlığın zedelenmesi, dini-kültürel kimliğin kaybı gibi konularda birleşiyorlardı. Tudeh Partisi İran'ın Batılılaşma hastalığına tutulduğunu ve bunun İran'ın kendi kimliğinden zorla uzaklaştırılmak istediğini savunuyordu. Tamamen Batılı değerleri kabullenerek İran'ın içten içe çökertilmek istendiğinden bahsediyordu.⁴³ Diğer taraftan, İran'da Şah'ın emrinde çalışanlar dışındaki halk büyük bir sefalet ve cahillik içerisindeydi. Şah'a karşı olan herkes büyük bir fakirliğe maruz bırakılıyor ve muhalefet eninde sonunda sert bir şekilde bastırılıyordu. Şah'ın yanında çalışan devlet görevlileri (bunlara SAVAK çalışanları da dahil) büyük bir ihtişam içinde yaşamaktaydılar. Ülke içinde İran üretimi hiçbir mal satılmamakta hepsi Çin başta olmak üzere diğer ülkelerden ithal edilmekteydi. İran toplumu tüketmeye alışıyor, üretim adına herhangi bir faaliyette bulunulmuyordu.

İran nüfusun %14'ünü barındıran Tahran, tüm ülkenin on üç tiyatro binasından yedisinin içinde bulunduğu bir şehirdi. Basılan 216 gazetenin 196'sı burada yayınlanırdı. 1970'lerin ortasında 33 milyon olan nüfusun içinde 10 bin doktor vardı ve bunların yarısı Tahran'daydı. Ülkedeki öğrencilerin %60'ı Tahran'da okumaktaydı. Ülkenin arabalarının %76'sı, motorlu araçların %68'i Tahran'da bulunmaktaydı. İran'ın 66 bin köyünden 63 bini su borusu sisteminden faydalanamıyordu. Sadece %4'üne elektrik hizmeti veriliyordu. 50 aile ticari firmaların %85'ini kontrol etmekteydi.⁴⁴ Yani Şah'ın İran'ı çok küçük bir azınlığa sınırsız zenginlik ve hizmet sunarken, sefalet ve her türlü imkandan yoksun diğer kesimi görmezden geliyordu. Öte yandan, Rıza Şah yaptıklarını reklam aracılığı ile halka duyurmak için çok para harcamaktaydı ve bu reklamların popülaritesinin bir göstergesi olduğuna inanıyordu. Şah'ın resim ve heykelleri her yerde bulunmaktaydı. 75 ayrı posta pulu Şah'ın resmini içeriyor ve her yıl Şah'ın doğum gününü hatırlatan milyonlarca renkli ışık ülkeyi aydınlatıyordu.⁴⁵ Ancak kendisi diktatör olduğu fikrini şiddetle reddediyordu. Rejimin destekleyicileri Şah'ın portresini İran'ı ortaçağdan

⁴³ Jalal-Al-e-Ahmad, **Garbzadeği (Weststruckness)**, John Green ve Ahmad Alizadah (çev.), Mazda Press, Lexington, 1982, s.11, 59.

⁴⁴ Hakan Yılmaz, **Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006, s.396.

⁴⁵ Aynı Yer.

alıp modern bir devlet haline getiren bir yönetici olarak gösteriyorlardı. Tahran'ı ziyaret edenlerin, onun beş yıldızlı otellerinden, temiz ve düzenli bulvarlarından, lüks apartman ve mağazalarından ve genel zenginlik havasından etkilenmemesi beklenemezdi. Fakat Tahran, İran değildi.

Burada Şah'ın modernleşme anlayışının "Lüks Tüketim" ile eş anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Çoğu tesiste, hatta zenginlerin evlerinde yabancılar çalıştırılıyor, İran halkına istihdam yaratılmıyordu. Lüks tüketim alışkanlığı giderek yaygınlaştı ve bu alışkanlık devlet erkani ile İran halkı arasındaki mesafeyi epey açmıştı.⁴⁶ İran halkı Şah'ın sarayından soyutlanmış oldu. Ekonomik sefalet, sosyal uçurum ve devletin sert politikaları arasında halkın sığınabileceği tek liman "din" olmuş oldu.

Devrim süreci değişik toplumsal grupları temsil eden çok sayıda insanı harekete geçirmiştir. Bu kadar insanın harekete geçmesi ve bu toplumsal gruplarda ayaklanma bilincinin uyanması olmaksızın devrim başarıya ulaşamazdı. İslam'a muhalefetin bir ideolojisi olarak önem kazandıran olumsuz bir etmen ise daha önceki yıllarda protesto hareketlerini yönlendiren laik muhalefet güçlerinin Şah ve babası tarafından yok edilmesidir. İran'da din bir simge ve örgütleyici merkez durumuna gelmiştir. İran devriminde İslam unsuru, Kuran'dan ve İslam yasalarından çıkarılan esaslara göre ruhban sınıfı tarafından yönetilen ve başlıca yetkinin anayasada kutsal metinleri yorumlayabilecek kişi olarak belirtilen bir şahsiyete verildiği, eş görülmemiş bir yirminci yüzyıl devleti sonucunu doğuran bir dizi etmenin toplu bir ifadesidir. Ayrıca, İslam'ın insan etkinliklerinin tümünü her yönüyle düzenleyebilecek hükümlere sahip olduğu iddiası ile genel olarak İslam'ın, özel olarak da Şii İslam'ın ideolojik esnekliği de kitleleri harekete geçirmede etkili olmuştur.⁴⁷ Aynı zamanda İslami temalardan bazıları halkın harekete geçirilmesinin aracı olarak kullanılabilirler: İnananlar topluluğunun ortak kaygılarının

⁴⁶ Nevval Çizgen, **İki Ülke İki Devrim: Türkiye-İran**, Say Yayınları, İstanbul, 1994, s.1-63, Oral Sander, **Siyasi Tarih:1918-1994**, İmge Yayınevi, Ankara, 2001, s. 553.

⁴⁷ Said Amir Arjomand, "*Shiite İslam and Revolution in Iran*", **Government and Opposition**, S:16, No:3, 1981, s.59.

vurgulanması, zalimlere karşı direnme ve mücadeleyi destekleme gibi. Kuran'daki bazı ayetleri kullanarak bir dayanak oluşturulmuştur.⁴⁸

İran'daki bu gelişmeler karşısında Şah'ın politikaları gittikçe daha katı bir hal alıyordu. Şah'ı destekleyenlere her türlü maddi imkan sağlanırken, desteklemeyenler en ağır şekilde eziliyordu. İran'ın gizli istihbarat örgütü SAVAK, Şah karşıtlarını bulmada kullanılmaktaydı. Bu ortam ise halkın Şah rejimine karşı giderek tepki duymasına yol açtı. Belirli açılardan, Pehlevi rejimi hiçbir zaman yaygın bir meşruiyete sahip olamamıştır. Gerek Şah, gerekse babası ülkeyi siyasi diktatörlükle yönetmişlerdir. Yıkılışına kadar Şah binlerce insanı tutuklattırılmış ve işkenceden geçirmiştir.

En başta İran'ın muazzam petrol geliri olmasına karşın, bu gelirin belli bir kesim için harcanması ve ülke nüfusunun büyük bir kısmının ekonomik sıkıntı içerisinde olması, Şah'ın tüm muhalifler üzerinde aşırı baskıcı bir politika izlemesi ile halkın tepkisi aktif bir hal almaya başladı. Şah'ın bastırma politikaları aydınların, liberal milliyetçilerin, Marksistlerin, ulemanın, tüccarların ve toprak sahiplerinin ona karşı muhalefet oluşturmasına yol açtı. Şii İslam'ı büyük kitleleri harekete geçirmek için kullanılacak en göze çarpan, en kök salmış araçtı. İran'ın devrim ideolojisi böylelikle İran'lı ve Şii oldu. Bu ideolojinin de en güçlü savunucusu Ayetullah Humeyni'ydi.

Humeyni 1902'de Humeyn'de⁴⁹ dindar bir ailenin oğlu olarak dünyaya geldi. Temel eğitimini ağabeyi Ayetullah Pasandideh'ten aldı. 1919'da Sultanabad'a giderek Ayetullah Abdulkerim Ha'eri Yezidi'nin öğrencisi oldu. 1921'de Kum'a gitti. Kum tarih boyunca muhafazakar elitin kalesi olan, sinema ve televizyon bulunmayan, alkol tüketilmeyen ve bayanların çadar giyerek dolaşabildiği bir şehirdi. 1927'de dini eğitiminin alt derecelerini bitirdikten sonra, 1936'da Ha'eri'nin ölümüne kadar eğitimini onun yanında sürdürdü ve sonunda saygı duyulan bir din adamı oldu.

⁴⁸ “Ezilenlerin bir gün gelip dünyanın önderleri ve haklı varisleri olmalarını istedik”, (Kıyas Suresi,5), “Ezilenlerin nasıl cezalandırılacaklarını öğrenmeleri yakındır”, (Sure XXIV,V, 227).

⁴⁹ İsfahan ve Arak arası

Humeyni Şah aleyhine ilk defa 1944’de yazmaya başladı. Ulemeye açık bir mektupla halk hayatının ahlaksızlığına karşı birleşme çağrısında bulunmaktaydı.⁵⁰ 1950’li yıllara kadar aslında Humeyni politik olarak sessiz sayılırdı. 1960’lı yılların başlarında Ayetullah Humeyni devletten dışlanmış Ulemanın muhalif sesi olmaya başladı. 1963 yılında Şah rejimini ahlak bozukluğu, halka karşı şiddet kullandığı ve Batıyı hiç bir şey ayırt etmeden taklit ettiği yolunda suçlayarak politik görüntüye girdi. Şah’ın modernleşme programını (toprak reformu, kadınlara oy hakkı vs.) ve İran’ın ABD, İsrail⁵¹ ve çokuluslu firmalar ile sıkı ilişkilerini sert bir dille eleştiriyor, bunları İran’ın Müslüman yaşantısı ve milli özgürlüğüne hatta tüm İslam alemine tehdit olarak değerlendiriyordu. Humeyni tüm fikirlerini Kum şehrinden yayıyordu. ABD’yi uyguladığı tüm politikalarla özellikle İsrail’i büyük desteği ve İran’daki inanılmaz etkisi ile İslam’ın baş düşmanı olarak ilan ediyordu.⁵² Bu sırada İran parlamentosundan ABD’ye kapitülasyonlar benzeri hakların tanınması Humeyni’nin sert açıklamalarına sebep oldu:

“Hükümet bağımsızlığımızı satmış, bizi sömürge yerine koymuş ve İran’ın Müslüman halkını dünyanın gözünde ilkel olarak gözükmelerini sağlamıştır....Dini liderler var oldukça bu ülkenin bir gün İngiltere öbür gün ABD kölesi olmasına...İsrail’in İran ekonomisine sahip olmasına ve İsrail mallarının İran’da satılmasına izin verilmeyecektir.....zayıf ve parasız bir millet olduğumuz için Amerikanın altında ezilecek miyiz?...Amerika, İngiltere ve Sovyetler Birliği hepsi birbirinden beter....Ama bugün bizi asıl ilgilendiren Amerika’dır....”⁵³

Bu konuşmasının ardından Humeyni 1964’te Türkiye’ye sürüldü. 1965’te Irak’a, 1978’de de Fransa’ya geçti. Bu zaman zarfında ABD ve basın, kendilerini

⁵⁰ Yılmaz, a.g.e., s.399-400.

⁵¹ Şah zamanında kurulan SAVAK (İran Ulusal Haber Alma ve Güvenlik Örgütü) İsrail askerleri tarafından eğitilmekteydi. SAVAK özellikle Şah’a karşı gelen muhalifleri buluyor vesert bir biçimde cezalandırıyordu. Sadece Tahran’da değil tüm ülkede etkin olan SAVAK Şah’ın kendi muhaliflerine karşı kullandığı en önemli silahtı.

⁵² John Esposito, **The Iranian Revolution**, Florida International University Press, Miami, 1990, s.21.

⁵³ Ruhollah Khomeyni, **İslam and Revolution: Writings and Declarations of Imam Khomeyni**, Hamid Algar (çev.), Mizan Press, Berkeley, 1981, s.182-185

Şah'ın toprak reformuna, kadınların oy haklarına, ormanları korumaya, devletin sahip olduğu sanayileri millileştirmeye, sanayi işçileriyle kar paylaşımına ve kırsal okuma yazma kampanyalarına adadılar. Bunların hepsi ABD'nin o zaman moda olan ekonomik ve kültürel gelişim felsefesinin dönen çarkına uyuyordu. Şah'ın katı taktikleri hoş karşılanmamakla birlikte gerekli görülüyordu.

Humeyni sürgündeyken, ses kayıtları ve bildirimleri İran'a gizlice ve sistematik olarak sızdırılıyor ve İran'daki camilerde yayınlanıyordu.⁵⁴ Humeyni'nin sürgünde olması onun Şah'ın bir numaralı muhalifi olmasına yardımcı olmuştu. Humeyni İslam'da, yönetim şekline, insanların birbirleriyle olan ilişkilerine, devlet-halk ilişkisine, hatta uluslararası ilişkilerden siyasi ve ekonomik olaylara kadar her konu için bir program ve sistemin bulunduğunu savunmaktaydı. Camileri, liderlik ve yönetimin merkezi olmakla birlikte sosyal sorunların da tartışılabilmesi bir merkez olarak nitelendiriliyordu.⁵⁵ Humeyni gün geçtikçe halkın gözünde kahraman gibi gözükmeye başladı.

1.2.Devrimin Gerçekleşmesi

İran'ın son egemen gücü olan Pehlevi Hanedanlığını büyük bir baskı düzeni kurduğu için halk kitlelerince sevilmemiş ve desteklenmemiştir. Şah yönetimi tam anlamıyla kişisel bir diktatörlük olarak devam etmiş ve hiçbir biçimde ülkenin geleceğine dönük iyileştirmeler yapmamıştır. İran Devleti, Pehlevi Hanedanının kişisel malı düzeyine gelince, İran'da halk ve yönetim arasındaki uçurum büyümüş ve bu durumda belirli bir süreç içinde Şah yönetimin yıkılmasına giden yolu açmıştır. Çok güçlü bir ordu ve polis örgütünün yardımı ile ayakta kalma çabaları da İslam Devrimine giden yolu kesmemiştir.

Mutlak gücün sarayda toplandığı bir siyasal yapıda, politik sistemin tüm organları monarşiyi güçlendirmek için kullanılıyordu. Komünist dünya ile kapitalizmin egemen olduğu diğer dünya arasında bir kilit noktasında yer alan İran, ülkesinde normal bir demokrasiye izin vermediği gibi, tüm siyasal akımların da başını

⁵⁴ Yılmaz, a.g.e., s.406-407

⁵⁵ Ruhollah Khomeyni, a.g.e., s. 249-250.

eziyordu. Dünyanın önde gelen petrol ülkelerinden birisi olarak bütün dünya ülkelerine sermaye aktarırken, kendi ülkesine yatırım yapmıyordu. Bunun sonucunda da, İran’da hiçbir zaman endüstri gelişemedi. Çünkü İran Şahı işçi sınıfı istemiyordu. Egemen bir burjuvazinin oluşmasına ise izin vermek istemiyordu, çünkü burjuvazinin bir gün kendisinden vazgeçerek demokrasiye yönelebileceğini çok iyi biliyordu.

1978-1979 dönemine ayrıntılı olarak bakıldığında, toplumun sosyal sınıflara bölündüğü görülmektedir. Özellikle Şah’ın baskı aracı olarak kullandığı ve 1954 yılında kurulmuş olan SAVAK isimli gizli polis örgütü 1978 yılına gelindiğinde baskılarını iyice artırmıştı, Bu durum İslamcı ve Marksist muhalefetin ekmeğine yağ sürmüştür.⁵⁶ Şah ve SAVAK baskıyı artırdıkça, toplumsal muhalefet ve Şah’a duyulan nefret toplum içerisinde iyice yaygınlaşmaktaydı. Sonuçta Şah’ın artan baskısı beraberinde muhalefetin kitleleşmesini de getirmişti. Özellikle Humeyni, Şah’ın Amerikan çıkarlarının koruyucusu olmaktan başka bir şey olmadığını açıkça söylemekteydi.⁵⁷

1978’lere gelindiğinde İslami düşünce hızlı bir biçimde devrimci bir görünüm kazandı. Humeyni ve taraftarları dinsel, siyasal, ekonomik ve sosyal alanda görülen haksızlıklara ve adaletsizliklere karşı söylemler geliştirmekteydi. Din adamlarına göre zulme dönüşmüş bir rejime karşı başkaldırı İslam’ın bir gereği idi ve kendisini Müslüman olarak sıfatlandıran herkes bu zulme karşı savaşmak için harekete geçmek zorundaydı.⁵⁸

Muhafif gruplar arasında bulunan Pan-İslamist gruplar, İslam düşüncesinin tek bir ülke ile sınırlı kalmaması, mümkün olduğunca uluslararası bir düzeyde yayılmasını öngörmekteydi. Öte yandan Humeyni düşünce ve öğretileri diğer İslami gruplar ve muhaliflerin öne sürdükleri fikir ve çözümlerden daha gerçekçiydi. Bu nedenle Ayetullah Humeyni toplumsal destek bulmak konusunda pek fazla zorlanmadı. Bunun yanı sıra Humeyni’nin çevresinde kümelenen gruplar tarafından

⁵⁶ Nikki R. Keddie, **Modern Iran: Roots and Results of Revolution**, Yale University Press, London, 2003, s.215-216

⁵⁷ Ruhollah Khomeyni, **a.g.e.**, s.182-185

⁵⁸ Hussein Enayat, “*Iran: Khomeyni’s Concept of the Guardianship of the Jurisconsult*”, J. Piscatori (Ed), **İslam in The Political Process**, Cambridge,1983, s.162.

işlenen propagandalardan bir diğeri de İslam düşüncesinin etnik, bölgesel ve diğeri bütün farklılıkları örten bir özelliğe sahip olduğu, Tanrının karşısında herkesin eşit olduğu, farkın sadece inançtan kaynaklandığı fikriydi.

Humeyni yandaşlarına göre “İslam Şeriatı” dışındaki tüm iktidarlar gayri-meşru idi. Bunlar iktidarlarının kaynağını Tanrıdan almadıkları için İslam düşüncesine göre batıldılar. Dolayısıyla Şah rejimi sadece silahlara sahipti. Ama bu silahların modern olması ülkenin güçlü olması anlamına gelmiyordu. İran güçlü olmak istiyorsa bölgede İslam kardeşliğini esas alan bir politika izlemeliydi. İslami ideolojinin sıklıkla yaptığı propagandaların odak noktası kardeşlik, eşitlik ve sadakattir. Humeyni ve yandaşları kardeşliğin ve eşitliğin yanı sıra sadakate önemli vurgu yapıyor. Sadakatle bağdaşmayan bir tutumun dinden çıkmak anlamına geldiğini ifade ediyorlardı.⁵⁹ Humeyni İslam, ideoloji ve siyaset arasında üçlü bir bağ oluşturmuştu.

1978 yılında Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin Humeyni'yi eleştirmesi ve hedef göstermesiyle, din adamlarının örgütlediği protestolar ve gösterilerde önemli bir artış oldu. Şah'ın bu yaklaşımı İran'da dengelerin bir anda İslamcılar ve Humeyni lehine dönmesini sağlamıştı. Bu döneme kadar üstünlük, solcu grupların elindeyken, İslamcıların eline geçmişti.⁶⁰

1978 yılının sonbaharında Ayetullah Humeyni iki önemli hedefe odaklanmıştı. Birincisi artık son günlerini yaşamakta olan Şah rejiminin yıkılmasını kolaylaştıracak önlemlerin alınması ile birlikte sürgünde bulunduğu ülkeden taraftarlarını ve kitleleri yönlendirmektir. İkincisi ise; Şah rejimi yıkıldıktan sonra kurulacak İslam Devletinin esaslarının belirlenmesiydi. Ama birinci hedef Ayetullah Humeyni için öncelikliydi. Çünkü İslami esaslara dayalı bir rejim kurmak ancak bir önceki rejimin tamamen yıkılarak tarihe karışmasıyla mümkündü. Mücadele ancak Şah rejimi yıkılınca sona erecekti. Fakat, Bahtiyar'ın ifadesine göre “Humeyni çok

⁵⁹ Ruhollah Khomeyni, **a.g.e.**, s.189.

⁶⁰ Samuel Bakkash, **a.g.e.**, s.22.

güvendiği birkaç insan dışında gerçeklerden ve politikalarından bahsetmez, mümkün olduğunca açık davranmazdı.”⁶¹

Buna karşın birçok insan Humeyni'nin işaret ettiği gerçeklerin farkına varabiliyordu. Diğer taraftan insanlar Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin dış ve ekonomik politikalarına karşı rejime kırgındılar. Buna ek olarak ülkede uyguladığı baskıcı rejim kitleleri artık bir rejim değişikliğinin mutlak suretle gerektiğine inandırmıştı. Bu durum Humeyni'nin işini oldukça kolaylaştırmıştı. Humeyni 1978 yılının sonbaharına kadar bir İslam Cumhuriyetinden hiç söz etmedi. Humeyni'nin bu konudaki söylemleri daha çok İslami bir devlet yönündeydi. Humeyni bu amaç doğrultusunda din adamlarını eylem konusunda serbest bıraktı. Din adamları Humeyni'nin izniyle, Şah'a karşı girişilen toplumsal eylemlerin organize edilmesinde oldukça etkin bir rol oynadılar. Humeyni devrim sürecinde din adamlarının etkin bir görev üstlenmesiyle bu devrimin istenilen amaçlara ulaşabileceğine inanmıştı. Bu amaçlar özet olarak İslam'ın yüceltilmesi, baskıcı rejimin ortadan kaldırılması ve dış politikada tam bağımsızlık idi.⁶²

1978-1979 yıllarında yaşanan gösteriler sırasında hükümet güçleri göstericilere karşı kullandıkları şiddetin dozunu artırdılar. Bu olaylar sırasında askeri birlikler toplulukların üzerine ateş açmaya başladı. Bu nedenle meydana gelen her bir ölüm yeni gösterileri tetiklemekte, yapılan her bir gösteri bir öncekinden daha büyük ve daha şaşalı bir hale gelmekteydi.⁶³ 8 Eylül 1978 tarihi İran İslam Devrimi için dönüm noktalarından birisi oldu. Bu tarihte meydana gelen geniş katılımlı sokak gösterilerinde hükümete bağlı güçler göstericilerin üzerine ateş açarak yüzlercesinin ölümüne sebep oldu.⁶⁴ Tarihe “Kara Cuma” olarak geçen günde, İran resmi haber ajansı bu sayıyı 300 olarak açıklasa da gayri resmi bilgiler ölü sayısının 3-5 bin arasında olduğunu bildirmişlerdi.⁶⁵ Bu olay bir anda sokak gösterilerini daha da

⁶¹ Vanessa Martin, **Creating an Islamic State: Khomeini and The Making of a New Iran**, Tauris Publishers, London , 2001, s.176.

⁶² Martin, **a.g.e.**, s.151

⁶³ Asaf Hüseyin, **İran'da Devrim ve Karşı Devrim**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1989, s. 200-201, Sander, **a.g.e.**, s. 554-555.

⁶⁴ Cengiz Çandar, **Dünden Bugüne İran**, Yalçın Yayınları, Ankara, 1981, s. 89.

⁶⁵ Tülümen, **a.g.e.**, s.67, Hüseyin, **a.g.e.**, s.204, Zengin, **a.g.e.**, s. 67, Yılmaz, **Uluslararası Politikada Ortadoğu: 1.Dünya Savaşı'ndan 2000'e**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s.229.

ateşledi. Bunun yanı sıra Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin uyguladığı sıkıyönetim tedbirleri daha da sıkılaştı.⁶⁶ Sıkıyönetimle birlikte İran'da gösteriler daha kararlı ve daha organize bir hal aldı. Kitleler artık rejim değişikliği için gösterilerini artırdılar. Bunun üzerine Şah Muhammed Rıza Pehlevi Tahran ve İsfahan'da sıkıyönetim ilan etti.⁶⁷

Kara Cuma ülkedeki hoşnutsuzluğun dönüm noktası oldu. Tüm İranlı'lar İslam sancağı altında birleşti. İslami semboller ve sloganlar ayaklanmanın esasını oluşturdu. İnananlarla birlikte inanmayanlar da Cuma namazlarına, İslami gösterilere katılmaya başladılar, Humeyni ve Şeriata dair pankartlar taşıdılar. Hatta normalde kapanmayan bayanlar bu gösterilere katılırken çadıra⁶⁸ giydiler. 1978'in Ekimine gelindiğinde dükkanlar, okullar, petrol rafinerileri ve devlet daireleri grevler yüzünden kapalıydı.

Diğer taraftan kamu ve banka memurları, mutlak monarşinin mücadeleyi kaybetmesinde kilit bir rol oynadılar. Yaptıkları grevler, ülkenin maliyesini kesin olarak felce uğrattı. Özellikle İran Merkez Bankası'ndaki grev çok etkili oldu. Bunu 400 bankanın öfkeli kalabalıklar tarafından yakılması izledi.⁶⁹ Banka memurları greve gittiklerinde, Şahın akrabaları da dahil yönetici seçkin sınıfa mensup 178 ailenin son üç ay içerisinde 1 milyar sterlinlik bir meblâğı yurtdışına kaçırdıklarını açıkladılar. Ailesini yurtdışına gönderdikten sonra sürgün hazırlığı içinde olan Şah, Bonn'da, İsviçre'de ve dünyanın diğer taraflarındaki bankalarda tuttuğu 1 milyar sterlini Amerika'daki bankalara transfer etti. İran hazinesi otokrasi tarafından boşaltılmış oldu.⁷⁰

Bu grevleri ulaştırma, sağlık, haberleşme ve sanayi sektörlerinde ki grevler izledi.⁷¹ Grevler sonucunda İran'da sosyal yaşam tam anlamıyla felç oldu. Bu gelişmeler rejimi ekonomik anlamda büyük sıkıntıya soktu. Petrol rafinerilerinde

⁶⁶ Jeffery Foran , **Fragile Resistance: Social Transformation in Iran From 1500-to the Revolution**, Westview Press, New York, 1983, s.394.

⁶⁷ Çandar, **a.g.e.**, s.94.

⁶⁸ Çarşaf

⁶⁹ Tülümen,**a.g.e.**, s.89.

⁷⁰ <http://www.marxist.com/iranian-revolutiongrant090279.htm>

⁷¹ Mohsen Milani, **The Making of Iran's Islamic Revolution: From Monarchy to Islamic Republic**, Westview Press, London, 1994, s.76.

devam eden grevler sonucunda, Aralık ayında petrol üretimi tamamen durdu. İç tüketim karşılanamaz hale geldi. Bu durum petrol ithalatçısı ülkelerde büyük panik yarattı.⁷² Ülkede ekonomik ve sosyal yaşamın durmasına birkaç hafta yetmişti. Bu birkaç haftada grevler tüm ülkeye yayılmış, neredeyse bütün sektörler sızdırmıştı.⁷³ Bu grevlerin görüldüğü yerlerden birisi de gümrüklerdi ilaç ve gıda dışında bütün ithal malları gümrüklerde bekletiliyordu.⁷⁴

Ayaklanmalar bir avuç kapitalist, toprak sahibi, monarşi taraftarı ve ordu subayları dışında, ulusun neredeyse tüm katmanlarını kapsamıştı. İran'da şekillenen çarpık kapitalizmin etkisiyle iflasın eşiğine gelen tüccarlar ve küçük esnaf da monarşiye karşı cephe almıştı. Binlerce insan, devletin güçleri, polis, SAVAK ve ordu tarafından öldürülürken, İran'ın her kenti büyük gösterilere tanık oluyordu. Şah olaylar karşısında baskısını daha da artırmayı yeğledi. Kovuşturmalar ve gereksiz gözaltına almalar bir önceki döneme göre bir hayli artmıştı. Basına karşı sansür uygulamasının yanı sıra sokağa çıkma yasakları yoğunlaştı ve süreleri uzatıldı. Bu önlemler kitle hareketlerini bastıracağına daha da alevlendirdi.⁷⁵ Bu eylemlerde İslamcı muhalif gruplar inisiyatifi ele geçirmeye başladı. O zaman kadar inisiyatifi elinde bulunduran solcu gruplar hareket kabiliyetlerini kaybetmişlerdi. Bu ortam Şah rejiminin düşmanlarının sayısını ikiye çıkarmıştı. Dolayısıyla İran'da Şah'ın sırtını dayayabileceği hiçbir sosyal sınıf kalmamıştı.

1978 (Aralık) Muharrem ayında, Hz. Hüseyin'in şehit edilmiş yıldönümü protesto gösterilerine dönüştü ve Aşure Günü (Muharrem ayının 10. günü) Şah'a karşı düzenlenen en büyük gösterilerden biri oldu. Şiilik inancına göre Hz. Ali'nin oğlu olan Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesinin yıl dönümü olan Muharrem ayı, muhalefetin sokak gösterileri ve eylemlerini doruk noktasına ulaşmasına neden oldu. İranlı muhalifler Şah'ın askeri gücünün uyguladığı şiddete sadece sloganlarla karşılık vermekteydiler. Bu sloganlar daha çok İslami nitelikteydi. Bu sloganlar

⁷² **Cumhuriyet**, 10 Kasım 1978

⁷³ Charles Kurzman, **Unthinkable Revolution in Iran**, Harvard University Press, Massachusetts, 2004, s.69.

⁷⁴ Ahmad Jazayeri, **Economic Adjustment in Oil Based Economies**, International Monetary Fund, International Financial Statistic Yearbook, 1980, s.79.

⁷⁵ Ofira Seliktar, **Failing the Crystal Ball Test : The Carter Administration and the Fundamentalist Revolution in Iran**, Praeger Publisher, Connecticut, 2001, s. 71.

yaklaşan devrimin niteliği hakkında az çok bilgi vermektedir. Yaklaşmakta olan devrim içeride politik yaşamı kökünden sarsarken, diğer yandan uluslararası ortamda da etkiler yaratmaktaydı. Bu yarattığı etkilerin ilki ekonomik alanda görülmeye başladı. Şah Muhammed Rıza Pehlevi, petrol grevleri nedeniyle azalan petrol üretimi ülke ihtiyaçları için yetmemeye başlayınca petrol ihracatını durdurduğunu açıklayınca Dünya petrol fiyatları bir anda yükseldi. Bu durum ekonomileri petrole dayalı sanayilerin durma noktasına gelmesiyle sonuçlandı. Dolayısıyla İran Devrimi uluslararası toplumun dikkatini çekmeye başladı. İran'da olayların büyümesi ve Şah rejiminin bu olaylarla baş edemeyecek duruma gelmesiyle birlikte, İran'da görülen bu iç karışıklığın petrol fiyatlarıyla sınırlı kalmayacağı anlaşılıyordu. Uluslararası toplum tarafından, İran'da yaşanan olaylarının Ortadoğu'nun tüm dengelerini ve uluslararası siyasal sistemi etkileyeceği açıkça anlaşılıyordu. Şah Muhammed Rıza Pehlevi rejimi günden güne güç kaybederken, Muhalif gruplar ve hareketler her geçen gün güç kazanmaktaydı. Şah rejiminin fazla bir ömrünün kalmadığı herkes tarafından paylaşılan bir kanaatti. Amerikan desteğini yanında hissedemeyen Şah ise yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldı.

Humeyni'nin Şah'ın hatalı uygulamalarını iyi takip etmesi, yerinde ve zamanında tenkitler yapması kendisini İran halkının gözünde bir kurtarıcı gibi gözükmesine yol açmıştı. Nihayet Şah, bu mücadelede pes eden taraf oldu. Ülke içinde aleyhinde yapılan gösterilerin artması ve kanlı bir şekle dönüşmesi üzerine Şah bir daha geri dönmek üzere 16 Ocak 1979'da İran'ı terk etti.⁷⁶

Şah'ın ülkeyi terk etmesi Dünya ve Türkiye basınında geniş yer bulmuş, günler öncesinden ülkeyi terk edeceği yönünde haberler başlamıştır. Buna göre Sovyet Resmi Ajansı TASS, "Şah ülkesinden bir kaçak gibi ayrıldı" manşetini vermiştir.⁷⁷ ABD Başkanı Carter, "İran'da durumun normale döneceğini ümit ediyorum" diyerek, İran'ın Sovyetler, ABD ya da başka bir gücün baskısı altında olmadan da bölgede istikrar unsuru olarak kalmasını temenni etmiştir. Ancak, ABD yönetimine yakın kaynaklar, Şah'ın İran'a dönüşü konusunda karamsar fikir beyan

⁷⁶ Ofira Seliktar, **a.g.e.**, s.71, Mangol Bayat, "The Iranian Revolution of 1978-1979: Fundamentalist or Modern", **Middle East Journal**, Vol.37, No:1, 1983,s. 30-42, "ve Şah Gitti", **Tercuman**, 13 Ocak 1979.

⁷⁷ **TASS**, 17 Ocak 1979.

etmişlerdir.⁷⁸ İngiltere’de yayınlanan bağımsız Financial Times gazetesi ise “Humeyni eski düzenin son kalesini yıktı” manşetini vermiş ve konuyla ilgili yaptığı yorumda Humeyni’nin sonunda eski düzenin son kalesini de yıkarak dünyanın ikinci büyük petrol ihracatçısı ülkeyi önünde dize getirdiğini belirtmiştir. Yeni kurulacak İslami hükümetin nasıl olacağı henüz açıklık kazanmadığı için, gelecek günler hakkında bir tahmin yürütmenin imkansız olduğunun kaydedildiği yorumda, bu durumun hem İran halkı hem de Batı açısından çok tehlikeli olduğunu öne sürmüştür.⁷⁹ Fransız ılımlı sağcı Le Figaro gazetesi manşetinde “İran’da olup bitenleri Humeyni organize etmedi” demiş ve İran’da hiçbir şeyin rayına oturmadığını belirtmiştir. Humeyni yanlılarının bugüne kadar sürdürdükleri savaşı kazandıklarını ancak bu defa kendi kendileriyle baş başa kaldıklarını hatırlatmış, İran’da olan olayların hiç birisinin Humeyni’nin dilediği biçimde olmadığını ve hiçbirinin Humeyni tarafından organize edilmediğini belirtmiştir.⁸⁰ Radikal sağcı gazete L’aurore, dini liderlerin bundan sonra karşılarında üçüncü dünya ülkelerinde hem kalkınmayı hem de geri kalmışlığı yaratan güçleri bulacaklarını ileri sürmüştür.⁸¹

Şah’ın İran’ı terk etmesiyle birlikte 26 Ocakta İran’a döneceğini açıklayan Humeyni, 1 Şubat 1979’da İran’a dönmüş⁸², 13 Şubat 1979’da Şah’a bağlı tüm kuvvetleri tasfiye ederek ülke kontrolünü ele geçirmiştir.⁸³

1.3. İslam Devrimi’nin Dünyaya Yansımaları

Uluslararası konjonktürün devrim süreci içerisinde önemli bir rol oynadığı sanılabilir. Fakat İran devleti, hükümet olma yeteneği ve prestijine yönelik herhangi bir dış askeri yenilgi veya benzeri bir dış tehdit tarafından zayıflatılmamıştı. Mücadelenin son aylarında ne muhalefet hareketi ne de Şah etkin dış destek sağlamış değillerdir. Gerçekten de muhalefet açısından herhangi bir mali veya diğer yardımın

⁷⁸ Tercuman, 21 Şubat 1979.

⁷⁹ Financial Times, 17 Ocak 1979.

⁸⁰ Le Figaro, 17 Ocak 1979.

⁸¹ L’aurore, 17 Ocak 1979.

⁸² Hürriyet, 2 Şubat 1979, Tercuman, 3 Şubat 1979.

⁸³ Mehmet Saray, a.g.e., s.134-135, Oral Sander, a.g.e., s. 556.

olmayışı ve ABD'nin Şah'ın yanında daha etkin bir biçimde olaya müdahale edememesi, bütün sürecin en çarpıcı özellikleri arasında yer almaktadır.

Uluslararası toplum ise İran Devrimine oldukça soğukkanlı bir yaklaşım sergiliyordu. Bu tutum biraz da Şah rejiminin ömrünü tamamladığı konusunda dünya kamuoyunda oluşan yaygın düşüncelerden kaynaklanıyordu. ABD böyle bir ortamda İran'a müdahale etmenin gereksiz ve anlamsız olduğunu düşünüyordu. Çünkü Sovyetler Birliği'nin bölgede etkisini kırabilmek ve onu çevreleyebilmek için başlatmış olduğu "Yeşil Kuşak" doktriniyle İslami bir devrimin bağdaşabileceğine ilişkin bir beklentisi söz konusuydu. Diğer taraftan İran'da İslamcı grupların dışında en fazla güce sahip olan Tudeh Partisi Sovyet yanlısı sol bir partiydi. İslamcıların İran'da siyasal düzenden çekilmeleri demek Tudeh gibi sol partinin güç kazanması, dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin İran'da güçlenmesi anlamına gelecekti. Bu durum Amerika'nın Yeşil Kuşak doktrinine ters düşüyordu.

İran devrimi çok belirgin bir anlamda uluslararası bir olaydır. Batı Asya bölgesinde hem batıya doğru Irak ve Arap Yarımadası'ndaki yöneticileri tehdit eder görünerek, hem de doğuya doğru Afgan hükümetine karşı savaşan İslami güçlere cesaret vererek, oldukça sarsıcı etkiler yapmıştır. Devrim bir başka anlamda İranlıların onu algılama biçimi açısından da uluslararası bir nitelik taşımaktadır. İslam tarafından öne sürülen devrimci evrenselliğe karşın, devrim batının ve özel olarak da ABD'nin siyasal, ekonomik ve kültürel etkilerine karşı milliyetçi bir hareket olarak görülüyordu. Bu algılama İran siyasal kültürünün en sarsılmaz özelliklerinden biri olan siyasal olayların bir dış güç tarafından belirlendiği inancı ile de desteklenmiştir.

Devrimle birlikte Amerika, Ortadoğu'daki en önemli müttefiklerinden birini kaybetmişti. ABD'nin bölgedeki önemli askeri ve istihbarat imkanlarından biri ortadan kaybolmuş, CENTO ortadan kalkmış, Hürmüz Boğazı'nın güvenliği azalmış, İran'ın petrol ihracatının azalması üzerine petrol fiyatlarında artış yaşanmıştı.⁸⁴ ABD için yeni rejimle ilgili en önemli risklerden biri, İran'ın giderek Sovyet eksenine

⁸⁴ İzzetullah İzzeti, **İran ve Bölge Jeopolitiği**, Hakkı Uygur (Çev.), İstanbul, Küre Yayınları, 2005, s.83.

kayması ihtimali idi. İslamcıların “ne Doğu, ne Batı” şeklinde özetlenen bağımsızlık politikası Amerikan endişelerini kısmen izole etmiş, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ile İran'la SSCB arasında ortadan kaldırılması güç bir stratejik rekabet unsuru ortaya çıkmıştı. Yeni rejimin ilk hükümetini kuran Bazargan, milliyetçi ve dış politikada ılımlı bir gelenekten gelen biriydi. Musaddık'ın şahsında sembolleşmiş bağımsızlık yanlısı düşüncenin daha ılımlı bir versiyonunu benimsemişti. İran'ın toprak bütünlüğü ve ekonomik gelişimini dış ilişkilerin merkezine oturtmuş ve tüm ülkelerle, özellikle de komşularla iyi ilişkiler kurmanın önemine inanmıştı.⁸⁵

Yeni rejimle ilişkilerin devamından yana olan ABD yönetimi, Bazargan Hükümeti'ni tanımış ve İran Dışişleri Bakanı Yazdi ile Amerikan meslektaşı arasında, Eylül 1979'da bir görüşme gerçekleşmişti. Devrimden sonra çıkan Kürt isyanı nedeniyle Sovyet müdahalesinden endişelenen Bazargan, ABD'yle ilişkileri korumaktan yanaydı. 1 Kasım 1979'da ABD Başkanı'nın Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski ile Cezayir'de bir araya gelmiş ve ilişkilerin normalleşmesinin şartlarını görüşmüştü.⁸⁶

İran İslam Cumhuriyeti'nde özellikle Devrim'in ilk on yılında, herhangi bir adımın gerçekte dış politika için mi, yoksa iç politik dengeler bağlamında mı atıldığını anlamak ilk bakışta mümkün olmamaktadır. Bütünüyle içişlerini ilgilendiren bir gelişmenin dış politikayla ilgili yönleri olabileceği gibi, görünüşte dış politikaya münhasır olan bir konunun, içerdeki hesaplaşmalar ve güç dengeleriyle de ilgisi olabilmektedir.

Batı dünyası Devrim İran'ı tarafından sömürgeci, küstah ve İslam düşmanı olarak algılanıyordu. Ancak bütün bu olumsuz sıfatların asıl hedefi ABD idi. Avrupa'nın, İngiltere hariç, İran üzerinde sömürgeci bir tarihe sahip olmaması, İran'la önemli ölçüde ticari ilişkiler içinde olması gibi nedenlerle, ABD karşısında alternatif bir ortak olmaya adaydı. Fakat, Avrupa'yla ilişkiler açısından beklenen gerçekleşmedi. Zannedildiğinin aksine, İran'ın Avrupa'yla ilişkileri ABD'yle

⁸⁵ Shireen T. Hunter, **Iran After Khomeini**, New York & London, Praeger, 1992, s.109.

⁸⁶ Bölükbaşı, **Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu**, s.14.

arasında olup bitenlerden bağımsız gelişmedi. İranlı yöneticiler, ülkelerinin ekonomik önemi konusunda abartılı bir değerlendirme yapmışlar ve Batı ittifakının kurumsal derinliği konusunu doğru tahlil edememişlerdi. Amerika ve Avrupa arasında, İran'a umduğu manevra alanını sağlayacak derinlikte bir ayrılık mevcut değildi.⁸⁷

İran'ın Arap dünyasıyla ilişkileri ideolojik yakınlık, Doğu-Batı blokları arasındaki mücadele gibi faktörler kadar, Arap ülkelerinin kendi aralarındaki ilişkiler, denge arayışları ve Filistin Sorunu'nun seyri gibi bölgesel unsurlarla alakalı olmuştur.⁸⁸ Ortadoğu'da Mısır-Türkiye-İran dış üçgeni ile Suriye-Irak-Suudi Arabistan iç üçgeni arasındaki hassas denge⁸⁹ bozulmuş, İran'ın Arap dünyası içindeki dost ve düşmanları, değişen rejimle birlikte neredeyse tamamen değişmiştir. İranlı yetkililerin, genelde dış politika, özelde de Arap ve Körfez ülkeleriyle ilişkiler konusundaki tutumları, önceleri iyimserlik aşlamıştır. Yeni rejiminin İsrail aleyhtarı ve Filistin davasına sahip çıkan söylemleri, devrim sonrası ilk hükümeti kuran Mehdi Bazargan'ın, İran'ın bölge jandarmalığı hedefini terk ettiği yönündeki açıklamaları, Körfez şeyhlikleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.⁹⁰

1.4.İslam Devrimi'nin Özellikleri Bakımından Değerlendirilmesi

İran devrimi taşıdığı özellikler ve benimsediği ilkeler bakımından şimdiye kadar gerçekleşen Fransız, Rus, Çin ve Türk devrimlerinden farklılık arz etmektedir. İran devrimi, her şeyden önce gerçekleşen ilk “**dinci**” devrimdir. İlk olarak egemen ideolojinin, örgütlenme biçimlerinin, yönetici kadroların ve amacının tamamen dinci olduğu bir devrim gerçekleşmiştir.⁹¹ Dünyayı etkileyen ve yukarıda belirtilen üç devrim, geçmişi redderek yeni bir sistem kurmayı amaçlarken, İran İslam Devrim'i, eskiye dönüşü sağlamak için gerçekleştirilmiştir. İran Devrimi, Batı entelektüellerine, Batı ölçülerine göre düşünen bir devrim değildir. Diğer bir deyişle,

⁸⁷ Fred Halliday, “*An Elusive Normalization: Western Europe and Iranian Revolution*”, **Middle East Journal**, Vol: 48, No: 2, Spring 1994, s.315.

⁸⁸ Hunter, **Iran and the Arab World**, s.100.

⁸⁹ Ahmet Davutoğlu, **a.g.e.**, 353-356.

⁹⁰ Hunter, **Iran and the Arab World**, s.104.

⁹¹ Fred Halliday, “*İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm*”, Serpil Üşür (Der.), **İran Devrimi: Din, Anti-emperyalizm ve Sol**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s.11

1979 yılında Humeyni liderliğinde gerçekleşen İran İslam Devrimi, Şah Rıza Pehlevi'nin iktidarındaki monarşik bir rejimi yıkararak, yerine tümüyle şeriata dayalı bir rejim kurmuş ve bu özellik daha önce gerçekleşen devrimlerden onu ayırmıştır. İran devrimi gibi hiçbir devrim, Batının ilgisini bu kadar çekip korkutmamıştı.

İran devrimi laik bazı ilkeleri benimsemiş monarşik bir yönetimi yıkararak, bunun yerine Kuran-ı Kerim'deki esasları içeren İslami bir yönetim şekli koymuştur. Bu İslami Cumhuriyet, özellikle Orta Doğu'daki İslam devletlerinde şok etkisi yaratmış ve bu ülkelerde bazı kıpırdanmalara yol açmıştır. İlk defa İran tamamen İslam kurallarına dayanan ve Batı ölçülerini reddeden ve İran halkının kültürel yapısını yansıtan bir devrim gerçekleştirmiştir. İran Devrimi geniş halk kitlesi tarafından, Ulemanın öncülüğünde gerçekleşmiştir. Kısaca, İran devrimini yaratan kitle Camii-Çarşı-Medrese-Ulema olarak özetlenebilir.

Din adamlarından oluşan yeni yönetici kesimi devlet ve bürokrasiyi denetleme hakkına sahipti. Devleti yöneten Ulema artık orta sınıf değildi ve ekonomiden eğitime geniş bir yetkiye sahipti. Devlet, bankacılıktan dış ticarete tüm kurumları devletleştirmiş ve yabancı ülkelerin haklarını tek taraflı fes etmiştir. Aslında devrim, İran'ın siyasi ve ekonomik yüzünü kökten değiştirmişti.⁹²

İran Devrimi hem Batıya doğru Irak ve Körfez ülkelerindeki yöneticileri tehdit ederek hem de Nisan 1978'de iktidara gelmiş olan devrimci Afgan hükümetine karşı savaşan İslami güçlere cesaret vererek Doğuda oldukça sarsıcı etkiler yaptı. Diğer yandan, “İslam İhracı” politikası ile Batı ve ABD'nin tepkisini çekti. Ayrıca devrim, Batının ve özellikle ABD'nin siyasi, ekonomik ve kültürel etkilerine karşı milliyetçi bir hareket olarak görülüyordu.⁹³ Halbuki İran devrimi dış güçlere karşı mücadele eden antiemperyalist-milliyetçi akımları pasifize ederek, bunların yerine “ümme” ideolojisine dayanan İslamı ön plana çıkarmıştır.⁹⁴ Devrim güçsüz bir otoriteyi değil, önemli ölçüde dış destek alan, hatta ekonomik anlamda güçlü sayılabilecek bir otoriteyi alaşağı etmiştir.

⁹² John Esposito and James Piscatori, **The Iranian Revolution Ten Years Later: What has been its Global Impact**, The Middle East Institute, Washington, 1989, s. 2-3.

⁹³ Halliday, **a.g.m.**, s.44-45, Yılmaz, **a.g.e.**, s.230.

⁹⁴ Yüce, **a.g.e.**, s.118.

İran İslam Devrimi'nin lideri Ayetullah Humeyni, 1944 yılında yazdığı “Kesf-i Esrar” adlı kitabında “Westphalia ulus-devlet” kavramını reddediyor ve modern devletleri kişinin sınırlı düşüncesinin bir ürünü gibi görüyordu. Dünyanın bir İmam Mehdi beklediğine inanıyor ve İslamın tüm dünyada kabul edilmesini gerekli görüyordu.⁹⁵ Humeyni'nin amacı milli devlet hudutlarını aşarak, Sünni-Şii ayrımı yapmaksızın İslam Dünyasında birliği sağlamaktı. Bu birliği de İran İslam Cumhuriyeti etrafında oluşturmak istemekteydi.⁹⁶ Yani Müslüman ülkelere yabancılar tarafından kabul ettirilmiş olan tüm birikimleri ortadan kaldırmak, gerçek ve ilahi kudret tarafından verilen İslami düzeni getirmek istiyordu. Bu çerçevede, İran İslam Cumhuriyetinin ana hedeflerinden birisi, İslam ideolojisini, başta Müslüman ülkeler olmak üzere tüm dünyaya yaymaktı.

Devrimin temel özelliği İranlıların gelişme fikrini reddetmesidir. Humeyni açık seçik bir biçimde sosyal ve siyasal etkinlikler açısından geçmişte yaşanmış olan bir modele geri dönüşü savunmakta ve çağdaş dünyada kabul görmüş olan hemen her şeyin reddedilmesini önermektedir. Bu türden tarihsel ve ideolojik geriye dönüşler diğer devrimlerde ve milliyetçi hareketlerde görülmüştür. Ancak İran'daki durum geriye dönüşün bütün bir devrimci programın temelini oluşturmaktaydı.

İran Devrimi'nde ekonomik ve maddi etmenler rol oynadığı halde önderler bunu anlamakta isteksizdiler ve maddi gelişme fikrini reddetme eğilimine girmişlerdir. Humeyni Batı tüketim mallarını reddeden ve inananların kendilerini böylece daha çok dine adayabilecekleri bir ortamda yaşamalarını sağlayacak olan kendi genelleştirilmiş sade yaşam ülküsüne uygun bir biçimde toplumun maddi isteklerini azaltmaya çalışmıştır.

Sonuç, İran toplumunda önemli bir dönüşümdü. Ulemanın ve ulema tarafından kabul edilen yeni bir yönetici elit, hükümeti ve bürokrasiyi kontrol ediyordu. Üyeleri şehirlerden, batılılaşmış orta sınıftan değil, çok daha geniş bir coğrafi, ekonomik ve sosyal bir çevreden gelmişlerdi. Ayrıca, artık devlet ekonomisi

⁹⁵ Türkkaya Ataöv, “İki Doğu Komşumuz: Irak ve İran”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C:XLIV, No:1-2, Ocak-Haziran 1989, s.125-126.

⁹⁶ Turgut Tülümen, “Bir İhtilali Yaşamak”, **Strateji**, S.1, Ankara, 1995, s.106.

üzerinde daha çok kontrole sahipti. Hükümet bankacılığı, sigortacılığı, dış ticareti ve başta gelen endüstrileri üzerine alarak dış borçları ödemiş ve sonuçta daha az müdahale edilen bağımsız bir ekonomi oluşturmuştu. Devrim İran'ın ekonomik, politik ve sosyal manzarasını oldukça değiştirmişti.

İran İslam Devrimi; 1789 Fransız İhtilali ve 1917 Sovyet Devriminden sonra Dünya siyasal sistemine alternatif bir düzen arayışı niteliğinde olan ve uluslararası nitelik taşıyan üçüncü devrim niteliğinde sayılabilir.⁹⁷ İslam Devrimi'nin gerçekleştiği tarihlerde dünyaya çift kutuplu bir sistem hakimdi. Devletler ABD ve SSCB'nin etrafında konuşlanarak taraflarını belirlemekteydiler. İran, İslam Devrimi'nin gerçekleşmesine kadar tamamen ABD yanlısı bir politika izlemekteydi. Devrimle birlikte İran, kendini uluslararası arenadan soyutlamakla kalmamış, hem ABD'nin hem de SSCB'nin yürütmekte olduğu uluslararası politikalara şiddetle karşı çıkmıştır. İran kendi içinde yaşadığı; ancak tüm dünyada büyük yankılar uyandıran değişimini kendine özgü kurallar içerisinde tanımlamış ve bu şekilde dünyaya kabul ettirmeye çalışmıştır. İran İslam Devrimi özü itibarı ile geleneksel İran Şii inancını siyasal sisteme taşımıştır. Şii inancı İran İslam Devriminin yayılması ve gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁹⁸ Tek meşru iktidarın İslam iktidarı olduğu düşüncesi ile birlikte uluslararası ve bölgesel nitelikli tüm aktörleri karşısına almıştır. Bunun sonucunda İran bu tutumuyla kendi çevresinde bir endişe kuşağı oluşturmuştur. Bu dönemde Türkiye de İran'a yönelik siyasal ve güvenlik kaygılarıyla güvensiz bir tutum takınmıştır.

⁹⁷ İsmail Zengin, "*İran Devrimi ve Ortadoğu'ya Etkileri*", Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 35.

⁹⁸ Michael Fisher, *From Religious Dispute to Revolution*, Cambridge Harvard University Press, London, 1980, s.22.

II.BÖLÜM

İRAN İSLAM DEVRİMİNİN TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

İslam Devrimi ile birlikte İran'ın gerek iç gerek dış politikasında köklü değişiklikler olmuştur. İran İslam Devrimi bir önceki rejime alternatif olarak doğduğu için, iç politikada olduğu kadar dış politikada da kendisinden önceki dönemin stratejilerini ve uygulamalarını tamamıyla reddetmiştir. Dolayısıyla ilk önce İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının analizinin yapılması zorunluluk arz etmektedir.

2.1. İran İslam Cumhuriyetinin Dış Politika İlkeleri:

1979 yılında İran'da rejim değişikliği ile sonuçlanan İslam Devrimi, ülkenin iç ve dış politikasında önemli değişimlere etken olmuştur. İslam Devrimi'nden sonra Şii kimliği siyasallaşmış ve İran'daki karışık etnik yapı Şiiliği benimseyen dine dayalı devlet yapısında bütünleştirilmiştir. Devletin temel ve belirleyici kimliği Şiilik olmuştur. Bu dönemden itibaren kendini İslam dünyası içinde gören İran, din değişkenini dış politikada eylem aracı olarak kullanmaya başlamıştır. Devrime kadar Batı yanlısı bir monarşi yönetiminde olan İran'da dış politika devrimin amacı ve ideolojisi çerçevesinde şekillenmiştir.⁹⁹

Devrim sonrası İran dış politikasının itici motorunu “Batı karşıtlığı” ve “İslam kimliği” oluşturmuştur. Özellikle Amerika (Büyük Şeytan) ve Sovyetler Birliği (Küçük Şeytan) ve İsrail (Siyonist Rejim) üzerine özel bir vurgu yapılmıştır. Bu nitelermeler ve oluşumlar aslında Dini Lider Humeyni'nin fikirlerini yansıtmaktadır. Nitekim Humeyni sürgündeyken verdiği bir röportajında dış ülkelere karşı tutumunu net bir şekilde yansıtmaktaydı:

“...Biz hiçbir ülkenin içişlerimize karışmasına izin vermeyeceğiz. Süper Devletler bizimle iyi ilişkiler kurarlarsa, ileride

⁹⁹ Berna Gürkaş, “Türkiye-İran İlişkileri”, **Stratejik Öngörü**, 2006, Sayı:6, Tasam Yayınları, İstanbul, s.107.

aynı şekilde davranırız. Dostlarımızdan ülkemizin kalkınması için yardım isteyebiliriz. Herkesle işbirliğine hazırız. Ama kimsenin de hakkımızı almasına göz yummayacağız... ”¹⁰⁰

Humeyni dönemi İran dış politikasının temelini devrim söylemleri ekseninde şekillenen üç ilke oluşturmuştur:

1-İran’da meydana gelen olumsuzluklardan sorumlu tutulan ABD “Büyük Şeytan”, Batı ve Sovyetler Birliği gibi güçlere karşı anti-emperyalist söylem,

2-Uluslararası güç blokları ve ittifaklara karşı bağlantısız dış politika izlemek,

3-Devrim ideolojisinin temelini oluşturan ve ezilen Müslüman toplumunun birliğinin sağlanmasına katkıda bulunmak olarak tanımlanan devrim ihracı.

Söz konusu dönemde İran’da İslamcı ideolojinin iki farklı düşüncesi belirmiştir. Bu görüş farklılıkları hem iç siyasette ekonomik yapılanma konusunda hem de dış siyasetin belirlenmesinde kendini göstermiştir. İmam Humeyni ise bu iki grup arasında denge gözetmekte ve zamanla beliren gelişmelerde ağırlığını taraflardan birine kaydırmaktaydı.¹⁰¹

İleriki dönemlerde Reformcu/Muhafazakar ayrımı olarak karşımıza çıkacak olan bu görüş farklılıkları şunlardır:

1- İdealistler: Devletçi ve korumacı ekonomiden yana olan bu grup İslami kimliği öne çıkararak bağımsız olmak için izole olmayı ve devrim ihracını savunanlar,

¹⁰⁰ Tercuman, 8 Ocak 1979.

¹⁰¹ Gürkaş, a.g.m., s.108-109.

2- Realistler: Piyasa ekonomisinden yana olan bu grup İranlı kimliğini öne çıkararak mevcut uluslararası sistemin gerçeklerinin göz önünde bulundurularak dış politika oluşturulmasını savunanlar.

Devlet içinde bu gruplar arasında dengeyi korumaya çalışan Humeyni'nin idealist kesime olan eğilimi kendini çoğu kez belli etmekteydi. Nitekim İran-Irak savaşının uzaması ülkenin ambargolar ve yaptırımlarla izole edilerek yalnızlığa sürüklenmesi nedeniyle kötüye giden sosyal ve ekonomik şartlar 1985 sonrası dönemde İran dış politikasında realist görüşün belirleyici olmaya başlamasında etkili olmuştur. 1988 yılında İran-Irak savaşının son bulması üzerine kötüleşen ekonomik şartlarla baş etmek zorunda olan İran'da yeniden yapılanma dönemi başlatılmış ve Ağustos 1989'da Ayetullah Humeyni'nin ölümü İran'da siyasi dengeleri değiştirmiştir.¹⁰²

1979 Devrimi İran'ın tarihinde bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. O döneme kadar Şah rejimi altında ve büyük oranda ABD yanlısı politikalar izleyen İran, 1979 Devrimi sonrası, gerek siyasi ve gerekse güvenlik anlamında yepyeni bir kimliğe bürünmüştür. Soğuk Savaş döneminin çift kutuplu yapılanması içerisinde ABD tarafında yer alan İran, bu devrimden itibaren devletler tarihinde eşine çok az rastlanır bir şekilde ABD karşıtı bir devlet halini almıştır. Dolayısıyla, 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar olan dönemde ABD İran'ın Bölgesel politikalarında temel aktör olarak yerini almıştır. 1979 İslam Devrimine kadar İran ile ABD arasındaki ilişkiler tam bir stratejik ortaklık olarak değerlendirilebilir. Bu "ortaklık" sayesinde de Şah, Ortadoğu ve Körfez Bölgesi'nin lider devleti olma idealini gerçekleştirmeye çalışmış ve kısmen de başarılı olmuştur.¹⁰³ 1979 İslam Devrimi ve Şah'ın devrilmesi ile birlikte ABD-İran arasındaki stratejik ortaklık tamamen sona ermiştir. 4 Kasım 1979 tarihinde bir grup öğrencinin Tahran'daki Amerikan büyükelçilik çalışanlarını 444 gün boyunca rehin alarak "Rehineler Krizi"nin başlaması ABD ile olan ilişkileri kopma noktasına getirmiştir.¹⁰⁴ Öğrenciler Şah'ın ABD hükümeti tarafından İran'a geri verilene kadar Büyükelçilik personelini rehin tutacaklarını açıklamışlar, bunun üzerine ABD, İran'la olan diplomatik ilişkilerini 7 Nisanda kesmiştir. Bundan sonra,

¹⁰² Gürkaş, a.g.m. s.110.

¹⁰³ Geoffrey Kemp, "Iran: Can the US do a deal?" *The Washington Quarterly*, 24, No:1, Winter 2001, s.109.

¹⁰⁴ Arı, *Geçmişten Günümüze*, s.545.

ABD ve İran bölgede “iki düşman ülke” haline gelmiştir. İran’da milyonlarca dolar değerinde yatırımı bulunan ABD her yıl İran’a silah satmakta ve buğday ihraç etmekteydi. Ayrıca, yaklaşık 41,000 Amerikalı çeşitli nedenlerle İran’da bulunmaktaydı.¹⁰⁵ Yapılan tüm girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine 24 Nisan 1980 tarihinde ABD tarafından girişilen rehinelere kurtarma operasyonu da sonuçsuz kalmış ve rehinelere krizi 21 Ocak 1981 tarihine kadar, yani Irakla savaşın başlaması ve ABD’nin dondurulmuş olan İran mal varlığını serbest bırakacağını açıklayan kadar çözülememiştir.¹⁰⁶

Dolayısıyla, ABD İran’daki çok sayıda askeri üs ve tesisinden de mahrum kalmıştır. ABD Başkanı Carter’in ifadesiyle 1979 Devrimi İran’ı “dünyanın en problemli bölgelerinden birindeki bir “istikrar adasından bölgedeki statükoya karşı en büyük tehdit” durumuna getirmiştir.¹⁰⁷ Bir başka deyişle, Soğuk Savaş güvenlik sisteminde Bağdat Paktı ve takiben CENTO (Central Treaty Organization) ile ABD ekseninde yer alan İran, statüko karşıtı bir devlete dönüşmüştür. Dolayısıyla, İran İslam Devrimi sadece İran’da değil tüm dünyada, o dönemde Orta Doğu coğrafyasında gerçekleşen en radikal değişim olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁸

Devrimin ilk yıllarında iç politikalar yönetimin kendi yerini sağlamlaştırması ve ülkede sistemin oturması bakımından dış politikaların önüne geçmiştir. Ancak buna rağmen İran, Devrimi izleyen ilk yıllarda dahi bölge içinde rejimi yarmaya yönelik siyaset izlemiştir. Ayetullah Humeyni önderliğinde oluşturulmuş olan rejim, bir taraftan monarşik diktatörlüğe karşı oluşmuş halk hareketini temel alarak yeni bir siyasi sistem oluşturmayı hedeflenmiş ve halkın bağımsızlığı üzerine kurulmuş bir cumhuriyet kurmayı arzuladığını iddia etmiş, öte yandan devrimci elitlerin ideolojik hedeflerine cevap verme durumunda kalmıştır. Dolayısıyla daha ilk yıllarından itibaren rejim kendi içinde problemli bir yapıda olmuştur. Bundan dolayı, sistemi bir

¹⁰⁵ Arı, **a.g.e.**, s.546

¹⁰⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.760.

¹⁰⁷ Susanne Maloney, “*America and Iran: From Containment to Coexistence*” **The Brookings Institution**, Washington DC, No:87, August 2001, s.1.

¹⁰⁸ Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s.341.

arada tutacak, iç ve dış tehditlere karşı koruyabilecek çok kapsamlı bir denetimin sağlanması temel hedef olarak belirlenmiştir.¹⁰⁹

Dış politikada ise Bazargan'ın Başbakan oluşuyla birlikte ilk iş olarak ABD'nin doğal müttefikliği konumuna son verilerek, ilişkilerin bundan sonra eşitlik ilkesi çerçevesinde yürütülmesine karar verilmiştir. İran yeni dış politikasında "bağlantısızlık" anlayışından hareketle, 12 Mart 1979'da CENTO'dan ayrıldığını açıklamıştır.¹¹⁰ Bağdat Paktı'nın devamı niteliğinde olan CENTO'dan İran'ın ayrılışı, Orta Doğu Güvenlik Yapılanması içerisinde o döneme dek "ABD'nin jandarması" görevine son verdiğinin de bir işareti olmuştur. Bu bakımdan, İran Devrimi CENTO ve NATO ile Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturulmuş "Kuzey Kuşak Sistemi"nin de çöküşüne sebep olmuştur.¹¹¹

3 Kasım 1979 tarihinde hem 1959 tarihli ABD-İran Savunma Anlaşması feshedilmiş hem de 1921 tarihli Sovyet-İran Dostluk Antlaşmasınının 5. ve 6. maddelerini tek taraflı olarak iptal edildiği açıklanmıştır.¹¹² Sovyetler Birliği ve Batılı devletlerle dostça ilişkiler kurmaya hazır olduklarını, CENTO'dan çıkma kararını vermiş olmalarına rağmen, Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki RCD (Regional Cooperation for Development) örgütündeki üyeliğini sürdüreceğini ve bunun, içine Afganistan, Hindistan ve Irak'ı da alacak biçimde genişletilmesi için çalışılacağını açıkladı.¹¹³

İran, dış politikada "ne doğu ne batı" sloganı altında bir dış politika anlayışı içine girmiştir. Bu dönemde, Humeyni denetimindeki İran'ın dış politikasınının temeli, İslam Devrimi'nin diğer ülkelere yayılmasına dayandırılmıştır. İran'ın bu yeni dış politikasınının temelindeki felsefe, Humeyni'nin "İslami İran" yorumu olmuştur. Humeyni'nin bu devlet anlayışında sınırlar konulmamış ve öncü bir devlet olarak İran İslam Cumhuriyeti, kendi sözleriyle "*diğer İslam Cumhuriyetlerine yakın ve*

¹⁰⁹ Z. Moshaverz, "Revolution, Theocratic Leadership and Iran's Foreign Policy: Implications for Iran-EU Relations", **The Review of International Affairs**, Vol:3., No:2, Winter 2003, s.270.

¹¹⁰ Rouhollah K. Ramazani, "Iran's Foreign Policy: Contending Orientations", **The Middle East Journal**, Vol:43, No:2, 1989, s.204.

¹¹¹ İzzetullah İzzeti, **İran ve Bölge Jeopolitiği**, Küre yayınları, İstanbul, 2005, s.82.

¹¹² Ramazani, **a.g.m.**, s.205.

¹¹³ Sander, **a.g.e.**, s. 558.

bütün dünyadaki mazlum insanların destekçisi” olarak yorumlanmıştır.¹¹⁴ Bu anlamda İran İslam Cumhuriyeti dış politik hedeflerini kendi coğrafyası ile sınırlı tutmamakta, bir anlamda bu ilke ve hedefler İran dış politikasını uluslararası bir çizgiye taşımaktadır. İran’ın dış politikasının genel çerçevesi Şii İslam felsefesiyle çizilmiştir. Bu felsefenin sınırları son derece katı ve muhafazakâr olduğundan, İran İslam Cumhuriyeti’nin dış politikası da bu nedenle muhafazakâr ve radikaldir.

Kapitalizm ve komünizm gibi anlayışlara karşı olunduğu belirtilmiş, Orta Doğu’da Amerikan karşıtı ve statüko karşıtı bir yaklaşım sergilenmiştir. İran’da meydana gelen bu büyük ideolojik değişim, bölgedeki güçler dengesinde de ciddi bir değişimi beraberinde getirmiştir. Bundan daha da önemlisi, İslami ideolojiye dayalı yeni bir güç kutbunun oluşmasına neden olmuştur. Bu gelişme de Orta Doğu’da çatışmaların temel noktasının ideoloji eksenli olarak şekillenmesinin önünü açmıştır. İran gittikçe radikalleşen İslami söylevleriyle bölgede 1990’larda çok ağır sonuçlar doğuracak bir dışlanmanın içerisine girmeye başlamıştır.¹¹⁵

İran, Devrim sonrası dış politikasını ilk on yıl içerisinde genel itibariyle Basra Körfezi ve Orta Doğu eksenli oluşturmuş, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini çok da fazla gerginleştirmemeyi hedeflemiştir.¹¹⁶ Öte yandan, Orta Doğu’da İran’ın bölgesel yaklaşma şekilleri İsrail yanlısı bir hareketten, tam tersine statüko karşıtı ve Filistin yanlısı bir yapıya bürünmüştür. Devrim sonrasında İran ile İsrail ilişkileri tamamen bir kopuş dönemine girmiştir. İsrail’i düşman ilan eden İran, Ortadoğu coğrafyasında yeni İslami ideolojisi ile lider bir konuma gelmeyi hedeflemiştir. İsrail bu dönemden sonra bile, İran ile ilişkilerinin kısmen de olsa devam edebileceğini ummuştur. Bölgenin Arap olmayan iki devleti olarak Arap karşıtı politikaların bu iki ülkeyi tekrar bir araya getirebileceği beklemiştir. Ancak iki ülke arasındaki ilişkiler bir daha tekrar kurulmamıştır. Bu tarihten itibaren İran ve İsrail bölgede iki düşman halini almıştır. Bu radikalleşmenin en önemli sonucu, Orta Doğu’daki militan İslami guruplara verilen destek olarak ortaya çıkmıştır.

¹¹⁴ Ali Mohammadi, Anoushiravan Ehteshami, **Iran and Eurasia**, Ithaca Press, England, 2000, s. 61.

¹¹⁵ İzzeti, **a.g.e.**, s.82.

¹¹⁶ Oliver Roy, **The New Central Asia: The Creation of Nations**, I.B Tauris Publishers, New York, 2000, s.19.

İran hükümeti, Şubat 1979'da İsrail ile diplomatik ilişkilerini kesmiş ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) önderi Yasser Arafat aynı gün Tahran'da coşkuyla karşılanarak burada FKÖ bürosu açılmıştır.¹¹⁷

Ayrıca bu eğilimler ve gelişimler, İran'ı aynı zamanda Sovyet Bloku ve diğer AB üyesi devletlerle muhtemel yakınlaşma arayışlarına itmiştir. Bütün bu radikalleşme Batının -özellikle ABD'nin- diplomatik, askeri baskıları ve ekonomik yaptırımları ile birleşince İran, bölgesel ve uluslararası alanda dışlanmış bir konuma gelmiştir. ABD ve İsrail karşıtı bu yeni dış politika, İran'ın sadece kısa vadede çok değişik bir yöne gitmesine sebep olmamış, aynı zamanda ülkenin uzun vadeli dış politika tercihlerini de neredeyse tamamen değiştirmiştir.¹¹⁸

Kısaca özetlemek gerekirse, İran Devrimi Orta Doğu Bölgesindeki bütün diğer sosyal ve siyasi değişimlerin yanında, ülkenin dış politikasını şu üç önemli noktada ciddi derecede etkilemiştir:

- Eski Batılı anlayıştaki yönetici kesim yerine İslami anlayıştaki bir yönetim başa geçmiştir.
- Yeni liderlerin, eski dış politikanın, dış güçlerin çıkarlarına hizmet ettiği görüşü, yönetici elit ve halk arasında geleneksel İran Dış Politikasına karşı bir düşmanlığın oluşmasına sebebiyet vermiştir.
- İslami bir dünya düzeni kurma anlayışına sahip Rejim ihracına yönelik yeni bir dış politika düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Buna bağlı olarak, İslam Devrimi sonrasında, İran'ın dış politikasında karşılaşılan ikilemler de şu şekildedir:

¹¹⁷ Sander, **a.g.e.**, s. 558.

¹¹⁸ Moshaver, **a.g.m.**, s. 278.

- Realist teorinin bir ürünü olan “ulusal çıkar” anlayışı çok daha belirsiz bir hal almıştır. Yeni İslami rejimin “ulusal çıkar” anlayışı teokratik rejimin ideolojik öncelikleri, çıkarları ve İslam anlayışı ile ilişkilendirilmiştir.
- Kendi içişlerine müdahale edilmesine karşı iken diğer devletlere rejim ihraç ederek onları İslam Devleti haline getirme politikası izlemiştir.
- Bu anlayış bazı araştırmacılara göre küreselleşme teorisinin ön gördüğü gibi devlet içerisinde bağımsızlık anlayışında kayba neden olmamıştır. Ancak yeni dış politika açılımı, ülkenin toprak bütünlüğü ile ilişkili çıkarları noktasında daha etkin bir politika izlemesini de kısıtlandırmıştır. Sonuç itibariyle, uluslararası sistem söz konusu olduğunda Devrim sonrası İran İslam Cumhuriyeti özerkliğini güçlendirmemiş, ancak teokratik rejimin devamlılığını sağlamıştır.
- Devrim sonrası İran Dış Politikası uluslararası sistemin mevcut normları ile doğrudan uzlaşmaya giden bir açılımda olmamıştır. Ancak bölgesel ve ulusal sistemler İran Dış Politikasında yönetici elitlerin dış politika hedeflerini gerçekleştirmelerinde karşılımları çıkan “fırsatların” ve “kısıtların” oluşmasında önemli roller oynamışlardır.¹¹⁹

Dolayısıyla uluslararası normları reddeden İran, bu normlar tarafından şekillenen düzende varlığını sürdürme çabasında olmuştur. Fakat devrim dönemi dış politikası İran’a kazançlardan çok kayıplar getirmiş ve bu dönemde asıl yerleşen İran’ın yeni “İslam Cumhuriyeti” sistemi olmuştur.

Humeyni denetimindeki dış politikanın esası İslam Devrimi’nin ihracına, yani diğer ülkelere yayılmasına dayanmaktaydı. Humeyni temel amacının, “*İslami Dünya Düzeni’nin kurulmasına çalışmak*” olduğunu açıklamakta sakınca görmeyerek yayılmacı bir İslami rejim anlayışını benimsediğini açıklayarak diğer Müslüman ülkelerden destek istemekteydi.¹²⁰ Humeyni aynı zamanda laik güçleri büyük bir

¹¹⁹ Moshaver, **a.g.m.**, s. 289.

¹²⁰ Ramazani, **a.g.m.**, s.208, Fred Halliday, **Nation and Religion in the Middle East**, Sagi Books, London, 2000, s.121.

tehlike olarak görüyor ve laiklik ilkesini benimsemiş olan ülkelerin derhal İslami prensiplere geçmelerini istiyordu.¹²¹ Türkiye de normal olarak İslami devrimin ihraç politikasının içerisindeydi. Bu çerçevede, İran'lı yöneticilerin ve basın organlarının Türkiye'ye yönelik açıklamaları sistemli bir şekilde devam etmiştir.¹²²

İran, çoğu zaman 12 Eylül'ü İran İslam Cumhuriyeti aleyhine yapılan bir karşı darbe olarak yorumlamış, laik cumhuriyetin Türkiye'nin yapısına aykırı olduğunu savunmuştur. Bunu da İslam Devrimi'nin Türkiye'de de etkili olmaya başlamasıyla Türk ve Amerikan yönetimlerinin bu duruma el koymasından ibaret olduğuna bağlamıştır.¹²³ Bununla birlikte, 12 Eylül rejimi için kendi tutumunu belirlemeden İran-Irak savaşı başlamıştır.¹²⁴

Humeyni, ABD için "Büyük Şeytan", SSCB için "Küçük Şeytan", kukla rejimler olarak gördüğü Körfez Ülkeleri için ise "Mini Şeytanlar" nitelemesini kullanmaktaydı. Körfez güvenliğinin sağlanması, söz konusu ülkelerin bu bağımlılık ilişkisine son vermelerinden geçmekteydi ve bu ancak İran tipi İslam Cumhuriyeti ile mümkündü.¹²⁵ Humeyni İslam Devrimini yayma politikasını gizlememekte, açıkça ifade etmekteydi. Nitekim, 1989'da Gorbaçov'a bir mektup yazarak onu İslam'a davet etmişti.¹²⁶ "İslami Dünya Düzeni" kurma yolunda on ikinci İmam (Mehdi) gelene kadar diğer İslami devletler Rehberler (Fakih) tarafından yönetilmeliydi. Ve bu sadece Müslüman ülkelere yönelik bir inanış değil, tüm yoksul ve ezilen uluslar açısından bir kurtuluş yoluydu.¹²⁷

Devrimin ihracı İran'ın bölgesel çıkarlarını korumakta ve bunun için özellikle Şii toplumlarını barındıran İran Körfez Ülkelerini sıçrama tahtası olarak görmekteydi. Dolayısıyla kendini en fazla tehdit altında gören ülkeler Bahreyn,

¹²¹ Saray, **a.g.e.**, s.146-147.

¹²² Tülümen, **a.g.e.**, s.197-198.

¹²³ İbrahim Yezdi (İran Dışişleri Bakanı), **KEYHAN**, 13-15 Eylül 1980, Balbay, **a.g.e.**, s.218-220.

¹²⁴ Yurdanur Aksoylar Çetirge, **Namludaki Karanfilden Şeriata: İran**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997, s. 168-188, Mustafa Balbay, **a.g.e.**, s. 208.

¹²⁵ Rouhallah K. Ramazani, **Revolutionary Iran Challenge and Response in the Middle East**, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1986, s.28, Ünal Gündoğan, **a.g.m.**, s. 6.

¹²⁶ Rouhallah K. Ramazani, "Iran's Export of the Revolution: Its Politics, Ends and Means", **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Vol:13, No:1-2, 1989, s. 80.

¹²⁷ Joseph A. Kechichian, "Containing the Iran Revolution", **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Vol.13, No:1-2, 1989, s.147.

Kuveyt, BAE, Irak ve Suudi Arabistan'dı. Adı geçen ülkeler her fırsatta İran'ın ihraç politikasını bölgenin istikrarı açısından önemli bir tehdit olarak görmekteydi. Özellikle Suudi Arabistan'da 1979 yılının sonu ve 1980 yılının başında çeşitli sebeplerle ayaklanan Şiiler nihayet 20 Kasım 1979'da Kabe'yi işgal ettiler. Her ne kadar olay kısa sürede Fransa'nın yardımıyla bastırılrsa da Suudi Arabistan tüm Şii ayaklanmalarının ardında İran'ın sorumlu olduğunu her fırsatta dile getirmekteydi.¹²⁸

Körfez ülkelerinden içlerinde en zor durumda bulunan Kuveyt idi. İran ve Irak arasında bulunan ve Irak'ın tarihsel ve ülkesel iddialarından dolayı dış devletlere dayanma gereksinimi duymuş olan Kuveyt'in, yaklaşık %39 oranında Şii nüfusu bulunmakta ve bunların çoğunluğu İran Rejimine sempati ile yaklaşmaktaydı. Nitekim, devrimden kısa bir süre sonra Kuveyt'te de gösteriler düzenlenmeye başlandı.¹²⁹

İran'ın güvenlik çıkarlarını Basra Körfezi'nde (İran'a göre İran Körfezi) üstünlük kurmakta gören Humeyni'nin, 1970 yılında bağımsızlık kazanan ve İran'la diplomatik ilişkileri bulunan Bahreyn üzerinde tekrar hak iddia etmesi ve Bahreyn'i on dördüncü ili olarak görmesiyle tekrar gerildi. Ayrıca, 16 Aralık 1981'de Bahreyn yönetimine karşı düzenlenen İran destekli darbe girişimi, Bahreyn'in İran'daki devrime yönelik endişelerinde haklı olduğunun bir göstergesiydi. Darbe girişiminden hemen sonra Bahreyn ve Suudi Arabistan arasında iç güvenlikle ilgili konularda işbirliği yapmasını öngören bir anlaşma imzalandı ve bu İran ile Bahreyn arasındaki ilişkilerin daha da bozulmasına yol açtı.¹³⁰ Sonuçta İran devrimi, Suudi Arabistan ve diğer Körfez Ülkeleri arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesini zorunlu hale getirmişti.

Nitekim, İran Devrimi ve SSCB'nin Afganistan'ı işgali bölgedeki güvenlik sorunlarını bir anda arttırmıştır. ABD, Şah'ın düşmesiyle beraber istihbarat amaçlı çok sayıda üs ve tesisler mahrum kalmıştı. Yeni üslere gereksinim duyan ABD bunu

¹²⁸ Ramazani, **Revolutionary İran**, s.40, Esposito, **The Iranian Revolution**, s. 34.

¹²⁹ Ramazani, **a.g.m.**, s.42.

¹³⁰ Rouhallah Ramazani, "*İran's Islamic Revolution and the Persian Gulf*", **Current History**, Vol.84, No: 498, 1985,s.7; Ramazani, **Revolutionary İran**,s.49; Kechichian, **Containing the İran Revolution**, s.150.

Umman, Bahreyn ve BAE'nden sağladığı yeni üs ve liman kolaylıkları ile telafi etmeye çalışmıştı. Ayrıca Şah'ın düşmesi üzerine, Mısır da, ABD'ye Ras Banas'da iki yeni hava üssü ile Kızıl Denizin kıyısında bir deniz üssü daha tahsis etti. İran, Sovyet tehdidini önlemeye yönelik bir müttefik olmasının sona erdiği yetmemiş gibi, Amerikan karşıtı politikaları dolayısıyla, bu defa bizzat kendisi ABD açısından yeni bir tehdit haline gelmişti. İran aslında yalnız ABD için değil, aynı zamanda tüm bölge ülkeleri için de bir tehdit oluşturmaktaydı. Bu durum, bölge ülkelerinin ABD ile askeri-siyasi dayanışmayı artırmalarını zorunlu hale getirmiştir.

İran İslam Cumhuriyeti kendisine belirlediği misyonla kendisini Dünya Müslümanlarının koruyucusu olarak belirlerken, bu ifadeyle aynı zamanda kendisini Dünya İslam Cumhuriyetlerinin önderi, tüm Dünya Müslümanlarının da temsilcisi olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda İran, devrimi İhraç etmenin peşindedir. Bu konudaki çabaların ardında iki önemli hedef yatmaktadır.

Bunlardan birincisi İran İslam Cumhuriyetinin bu yolla Dünyadaki tüm Müslümanların lideri olması, diğeri ise kurulan İran İslam Cumhuriyeti'nin ulusal varlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasıdır. İran siyasal karar alıcıları kurulan rejimin devamlılığı ve korunmasının ancak bu şekilde dikkatlerin kendi sınırları dışına çekilmesiyle mümkün ve söz konusu olabileceğinin farkındadırlar.

İran İslam Cumhuriyeti bu stratejiyi uygulayabilmek için izleyebileceği yol haritalarını da belirlemiştir. Bu yol haritaları özetlenecek olursa temel olarak şu esasları içerisinde barındırmaktadır.

Ulusal Kurtuluş savaşları İran İslam Cumhuriyeti tarafından desteklenecekti. Bu destek, İran İslam Cumhuriyeti ile bu hareketlerin yakınlıklarına göre biçimlenecektir. Bu strateji İran İslam Cumhuriyeti'nin uluslararası terörizm ile bağlantılarını sağlamıştır. İran İslam Cumhuriyeti bu tavrı ile Dünya üzerindeki bütün İslamcı örgütlere destek olacağını ifade etmekteydi.

Öbür izlenecek yol ise diğer ülkelerde İslami bir düşüncenin oluşması ve gelişmesi adına bu ülkelerin toplumlarını propaganda yağmuruna tutmaktı. İran bunun için tüm olanakları kullanmanın peşinde idi.

2.2. İslam Devrimi Sırasında Türkiye'nin Durumu:

Türkiye 1970-1980 arası dönemde görece olarak özerkliğini yavaş yavaş yitirmek üzereydi. Bu dönemde Türkiye Sovyetler Birliğinin artan tehditleri sonucu Batı ittifakı ile ilişkilerini yeniden yoğunlaştırmıştı. Türkiye'nin içerisinde yaşadığı anarşi ortamı Türk siyasal karar alıcılarını Batılı süper güçler ile birlikte büyük endişeye sevk ediyordu. Türkiye'de artan sokak gösterileri ve şiddetin sol bir ihtilal ile sonuçlanma olasılığı buna neden oluyordu. Bu nedenle onlara göre Türkiye bütün gücüyle böyle kötü bir senaryonun gerçekleşmesini önlemeye çabalamalıydı.

Türkiye bu dönemde, sağ ve sol çatışmaları sebebiyle neredeyse bir iç savaş yaşamaktaydı. 1973 Petrol Krizi ülkeyi ekonomik açıdan dar boğaza sürüklemiş, tamamen dışa bağımlı hale getirmiştir. 1974 Kıbrıs Harekâtından sonra Türkiye'ye ABD tarafından uygulanan silah ambargosunun yarattığı maddi sıkıntılar, siyaset adamlarının kısır kavgaları ülkeyi hem ekonomik hem de sosyal açıdan tam bir darboğaza sürüklemişti. Özellikle 1970-1980 yılları arasında bir çok gazeteci, siyasetçi öldürülüyor ya da kaçırılıyordu.¹³¹ Ekonomik çöküş ortamında gelişen anarşi, Türk Silahlı Kuvvetlerinin 12 Eylül 1980'de yönetime el koymasıyla birden durdurulmuştur.¹³²

Aynı dönemde, Türkiye'nin dış temsilciliklerinde çalışan diplomatlar Ermeni terörist örgütleri tarafından suikaste uğramaktaydı. Ülkedeki gittikçe artan kargaşaya askeri bir müdahale ile son verilmek istenmişse de bu beraberinde farklı sorunları da getirmişti.¹³³ 1978 yılına kadar süren silah ambargosu Türkiye'yi sadece ekonomik açıdan değil siyasi açıdan da zora sokmuştu. ABD'nin değişimiyle başka bir NATO

¹³¹ "Abdi İpekçi öldürüldü", **Hürriyet**, 3 Şubat 1979.

¹³² Baskın Oran, "1960-1980 Göreceli Özerklik", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 672.

¹³³ Saray, a.g.e., s.137.

ülkesi ile çekişmeye giren Türkiye, bir kaç yıl boyunca uluslararası yalnızlık çekecekti.

2.3. İslam Devrimi'nin Türkiye-İran İlişkilerine Etkileri

İran İslam devriminin Türk-İran ilişkilerini kötü yönde etkileyeceği yönünde güçlü bir inanış bulunmaktaydı. İslami bir İran'ın Kemalist bir Türkiye'yi kabul edemeyeceği kanaati yaygın olmakla birlikte, I. Dünya Savaşı ve sonrasında Türkiye ve İran'ın geçirdiği acı tecrübeler, her iki tarafı birbirleriyle daha iyi geçinmeye sevk etti. 1924 yılında kurulan Pehlevi hanedanı ve onun başı Rıza Han, Atatürk ve reformlarını örnek alarak ülkesinde de bu reformları uyguladı. Fakat İran'da kurulan Şahlık sisteminin laik prensiplere dayanmaması sebebiyle istenilen başarıyı gösteremedi.

1979-1989 yılları arasındaki dönem İran ve Türkiye siyasi akışını ve dünya görüşünü değiştirecek birçok olaya sahne olmuştur. Her iki ülkede yakın zamanlarda birbirine zıt karakterli fakat dünyanın büyük tepkisine neden olan devrimler yaşanmıştır. İran 444 gün sürecek rehineler krizini yaşarken bir yandan da Irak'la savaştı ve Humeyni'nin sert dış politikalarına maruz kalacaktır. Türkiye ise kendi içinde yaklaşık 20 senedir büyüyerek son raddesine gelmiş bir iç savaş sonucu ortaya çıkan askeri darbenin ve daha önce 1974 Kıbrıs hareketiyle kendisine ABD tarafından uygulanan silah ambargosunun getirmiş olduğu ekonomik sıkıntıları yaşıyor ve askeri yönetim ülke içindeki iç karışıklıklara son vermeye çalışarak bir istikrar ortamı yaratmaya çalışıyordu.¹³⁴

Her iki ülke de SSCB'nin komünist politikalarının ülkelerine sıçramasından endişelenmekte ve bunun için sert tedbirler almaktan kaçınmamaktaydı. Her iki ülke/rejim kendi öngördüğü politikaları kabul ettirici propagandalar yapmakta; zıt görüşleri bastırmaktaydı. Türkiye bu dönemde özellikle Turgut Özal'ın başbakan olmasıyla, ABD ile sıkı ilişkiler içine girerken, İran uluslararası arenada büyük bir yalnızlık yaşamaktaydı.

¹³⁴ Çetinsaya, **Essential Friends and Natural Enemies**, s.127.

Türkiye'nin ulusal, İran'ın ise dinsel kaynaklı egemenlik anlayışından doğan ideolojik çelişki, doğal olarak ikili ilişkileri bozan tüm sebeplere kaynak teşkil etmiştir. 1979'da ortaya çıkan ideoloji çelişkisi, İran şeriat düzeni ve 12 Eylül 1980 askeri yönetiminin sert tutumu ile çatışmaya başlamış, hatta bazen krize dönüşmüştür. İki rejim birbirlerini antitez olarak algılamış ve her ikisi de diğerinin rejim ihracı çabası olduğundan endişe etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti, İran'da yaşanan çatışmalara ve sokak gösterilerinin Şah rejimini devirmeye yönelmesini sessizce izlemekle yetinmişti. Olaylar bir iktidar değişikliğiyle neticelenince Türkiye bunu basit bir rejim değişikliği olarak görmüştü. Türkiye rejimin iyice pekişmesini beklemiş, Humeyni'nin göreve getirdiği Bazargan Hükümeti'nin göreve başlayıp da, yeni rejimin iktidarı tamamıyla ele geçirmesinden hemen sonra üst düzeyde ilk resmi açıklama Başbakan Bülent Ecevit'in ağzından yapılmıştır:

“Komşumuz ve dostumuz İran'da yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin kardeş İran halkına hayırlı olmasını dilerim. Türkiye, İran'daki olayların gelişimini, başka ülkelerin içişlerine karışmama kuralına titizlikle uyarak izlemiştir. Uzun bir devlet deneyimine sahip olan İran halkının tüm sorunlarını kendi özgür iradesiyle çözebilecek yetenekte olduğu ve halkın siyasal erginliğinin bunu sağlayacak düzeyde bulunduğu, olaylar içinde kanıtlanmıştır. Türkiye ile İran arasında, komşuluğun ötesinde, tarihsel ve kültürel bağlar ile ortak manevi değerlerden kaynaklanan bir yakınlık vardır. Hükümetimiz, İran'daki yeni yönetimle ilişkilerini, ülkelerimiz arasındaki bu yakınlığa ve geleneksel dostluğa uygun biçimde geliştirmeye özen gösterecektir. İlişkilerimizdeki gelişme, inanıyorum ki, bölge barışı ve huzuru açısından da önemli bir etken olacaktır.”¹³⁵

sözleriyle yaklaşımını göstermiştir.

Başbakan Ecevit'in açıklamaları İran kamuoyunda çok olumlu karşılanmıştır. Fakat yeni yönetimin ve özellikle İmam Humeyni'nin Türkiye'ye bakışı o kadar da

¹³⁵ Turgut Tülümen, a.g.e, s.65

olumlu değildi. Örneğin Humeyni'nin yabancı bir basın mensubuyla yaptığı söyleşide, birçok İslam ülkesinin İran'ı desteklediği, ancak emperyalizm süngüsünü üzerinde hisseden ülkelerin, örneğin Irak ve Türkiye'nin şimdiye kadar halklarının isteğini anlamadığını, bu ülkelerdeki halkların, yöneticileri doğru yola getirmesi gerektiğini belirterek bakış açısını yansıtmıştır.¹³⁶

12 Eylül öncesi ve sonrasının İran'a karşı tutumunda herhangi bir değişiklik olmadı. Türkiye İran'daki yeni rejimi kuruluşundan hemen iki gün sonra, 13 Şubat 1979 tarihinde tanıdı.¹³⁷ Türkiye İran'a yönelik tutumunu daha çok, ülkelerin iç işlerine karışmama ilkesi ve İran'ın kendi kaderini kendisinin tayin etmesi düşüncesine dayandırmıştır.¹³⁸ Aynı zamanda İran'ın stabilize olması ve zayıflaması Türkiye'nin güvenlik açısından da kaygılanmasına neden olmaktadır. İstikrarsız bir ülke olarak İran'da önemli miktarda Kürt nüfus yaşamaktaydı. Bu nüfusun ayaklanması iç politikada Türkiye'nin önemli sorunlar yaşamasına neden olabiliyordu. Türkiye'nin bu olumlu bakışının arkasında, Rıza Şah döneminde yaşanan sorunların aşılabileceği beklentisi bulunmaktaydı. Özellikle, Şah'ın Orta Doğu'daki Kürtlere yönelik politikasından rahatsız olan Türkiye için Pehlevi hanedanının ve İran dış politikasında milliyetçi ideolojinin ortadan kalkması rahatlatıcı bir gelişme oldu. İran'daki İslam Devrimi sonucunda Türkiye'nin stratejik önemi yeniden artmaya başlamış, bu açıdan da bakıldığında İran Devrimi Türkiye için bir fırsat olarak görülmüştür.

Dönemin başbakanı Bülent Ecevit, hemen sonra yeni bir döneme giren İran'la ilişkileri geliştirmek istediğini açıklamıştır.¹³⁹ Ecevit bu mesajıyla, İran'ın içişlerine karışmaktan ziyade karşılıklı ikili ilişkilerin geliştirilmesinin önemini vurguladı ve diğer ülkelerin de İran'ın içişlerine karışmaması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁴⁰ İran İslam rejimiyle üst düzeyde ilk temas dönemin dışişleri bakanı Gündüz Ökçün'ün

¹³⁶ Y.A. Çekirge, **a.g.e**, s.146

¹³⁷ Süha Bölükbaşı, "*Turkey Copes with Revolutionary Iran*", **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Vol:13, No:1-2, 1989, s.95.

¹³⁸ Tanuşğ Bleda, **Maskeli Balo**, Doğan Yayınları, İstanbul, 2000, s:107.

¹³⁹ Süha Bölükbaşı, **Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu**, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990, s.8-10

¹⁴⁰ **Milliyet**, 13 Şubat 1979.

Haziran 1979'da İran'a yaptığı resmi ziyaretle gerçekleşti.¹⁴¹ Ancak yapılan temaslar sonucunda Türkiye'nin beklentileri karşılanamadı, sadece petrol alımı konusunda bir avantaj sağlandı.

İran'ın yeni rejimi Batı bağlantılarından kurtulma konusunda çok hassastı. Tahran'daki geçici hükümet, 11 Mart 1979'da İran'ın CENTO'dan çekileceğini ilan etti. Jeopolitik nedenlerle İran'ın olmadığı bir CENTO yaşayamayacağından, 12 Mart'ta Pakistan ve 16 Mart'ta da Türkiye CENTO'dan ayrılma kararı alarak örgütü lağvettiler.¹⁴² Bu gelişme Türkiye'yi rahatsız etmedi, çünkü Türkiye için asıl önemli olan İran'la askeri değil, ekonomik işbirliğiydi.

Türkiye'nin İran İslami Yönetimi konusunda endişeleri de bulunmaktaydı. Birincisi, İslamcı akımları Türkiye'ye bulaşması idi, ikincisi ise devrimin başarısız olması ve bunun sonucunda İran'ın dağılarak Kürt devletinin kurulmasına yol açması idi. Ankara'yı en çok korkutan, Kürt milliyetçiliği ve İslamcı hareketlerdi.¹⁴³ Türkiye'nin İran Devrimine karşı politikası, bunlardan herhangi birisinin Türkiye'nin politik yapısını etkilemesini engellemektir. Bu nedenle, Türkiye'nin İran'a yönelik politikası son derece temkinli idi.

Türkiye; İran İslam Cumhuriyeti ile ilgili politikasını İran'ın içişlerine karışmama, ulusların kendi kaderini tayin hakkı ve İran'ın toprak bütünlüğü anlayışlarına dayandırmıştır. Aynı zamanda İran'da büyük oranda Kürt nüfus yaşamaktaydı. Türk siyasal karar alıcılar tarafından, bunların İran içerisinde kalkışacağı bir girişimin veya daha kötüsü bir ayaklanmanın Türkiye toprakları içerisine sıçrayabileceği düşünülmekteydi. Bu nedenle İran İslam Cumhuriyeti'nin ülke içerisinde bir an önce kontrolü sağlaması düşüncesi desteklenmeliydi.

¹⁴¹ Ökçün Humeyni tarafından kabul edilen üçüncü yabancı devlet adamı, dönemin Tahran büyükelçisi Turgut Tülümen ise ilk yabancı büyükelçi olmuştur.

¹⁴² Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, "1960-1980 İran'la İlişkiler", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 805.

¹⁴³ Robert Olson, **Türkiye-İran İlişkileri, 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik**, Babil Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 11.

İran'daki rejimin Türkiye'yi tehdit ettiğine yönelik yaygın bir görüşün bulunmasına ve artan İslami hareketlerin İran'dan destek alarak gerçekleştirildiğinin söylenmesine rağmen, İran'daki devrimle aynı yıllara denk gelecek şekilde, bir Türk-İslam Sentezi'nin¹⁴⁴ oluşturulma çabalarının olduğuna yönelik bazı örnekler görülmektedir. İslami rejimden çekincenin yüksek olduğu böyle bir dönemde, ileriki yıllarda bu tür bir geri dönüşümünün siyasal alana yansiyabileceği göz önüne alınmadan, Türk toplumu üzerinde İslami öğelerin ön plana çıkarılarak denetim kurulmak istenmesi, Türkiye-İran arasında zaman zaman gerilimlere yol açan rejim ihracı konusunun, aslında İran'dan değil de, Türkiye'nin kendi iç politikasından kaynaklandığı düşüncesini akla getirmektedir.

Türk-İslam Sentezi, Türk sağının geleneksel iki kanadını bir araya getirerek aralarındaki ayrımı ortadan kaldırma ve özellikle 1960'lardan itibaren güçlenmeye başlayan sol harekete karşı tek blok olarak ortaya çıkarma kaygısının bir sonucu olarak 1970'lerde gündeme getirilmişti. Bu Sentezin ideolojik arka planında, Türkiye'nin, iç ve dış düşmanların kültürel saldırısı altında olduğu, Atatürk'ten sonra izlenen Batılılaşma politikasında milli kültüre sahip çıkılmadığı için, emperyalizm ve çarpık kentleşmenin milli kültürü zayıflattığı düşüncesi yatmaktadır. Milli kültür çözülmüş 12 Eylül (1980) bunalımına düşülmüştür. Bunalımdan çıkmak için milli kültür planı yapılmalı ve bu plan devlet eli ve gücüyle uygulanmalıdır. "Milli kültür" ve "İslam" olmak üzere iki öğeden oluşan bu yaklaşımda ağırlık, dönemin iç ve dış siyasal koşullarının etkisiyle "İslam" öğesine verilmeye başlanmıştır. Devletin dine karşı tutumu zamanla değişmeye başlamış özellikle 12 Eylül 1980 hareketinden sonra dinci akımların önündeki engeller kaldırılmış, dine hoşgörüyle bakılmaya başlanmıştır.¹⁴⁵

Toplumdaki boşluğun Türk-İslam Senteziyle doldurulma girişimleri, her ne kadar en önemli ideolojik direği daima Kemalizm olan silahlı kuvvetler için yabancı ise de, mevcut koşullar düşünüldüğünde yerine oturmaktaydı. Çünkü, bir yandan

¹⁴⁴ Türk-İslam Sentezi Türk sağının sol hareketlere karşı ortaya koymuş oldukları bir milli kültür politikasıdır. Bu yaklaşımın temelinde İslam olmadan Türklerin milli kimliklerini korumaları mümkün olmadığı gibi, Türklere en uygun din İslam idi. Ancak 1980'li yılların sonuna gelindiğinde bu politika daha ziyade İslam bacağına yoğunlaştı.

¹⁴⁵ Bozkurt Güvenç, Gencay Saylan, İlhan Tekeli ve Şerafettin Turan, **Türk-İslam Sentezi**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1994, s.43,44,58.

sürdürülen iktisadi politikanın hızla yoksullaştırdığı kitlelerin geleceğe yönelik umutsuzluğu, bu insanları din faktörüne sığınmaya götürüyor, diğer yandan da rejim, içteki meşruiyetini güçlendirmek için din faktörüne özel vurgu yapmayı çok pratik buluyordu. Ayrıca, bu sentez 1980’li yıllarda komünizme karşı bir toplumsal tutkal olarak algılanırken, 1990’lı yıllarda ise Kürt milliyetçiliğini dengelemek için kullanılmıştır. Bu konuda ki somut uygulamalardan biri, 28 Ağustos 1982’de MEB Talim ve Terbiye kurulunun ilk ve ortaokullarda din derslerini zorunlu kılmasının ardından, liselerde de zorunlu kılınmasıdır. Tamamen o günkü koşulların gereği olarak düşünülüp uygulamaya konulan bu politika, uzun vadede bu politikanın yan etkileriyle, 1990’larda somut bir biçimde karşı karşıya kalınmış ve devlet, 12 Eylül’ün bu mirasından kurtulmak için yine ordunun 28 Şubat 1997’deki “post modern” müdahalesine muhtaç olmuştur. Bu doğrultuda diyebiliriz ki o dönemde Türkiye, kendi iç politikasının başarısızlığını görmezden gelerek, Türkiye’de ki İslami hareketlerin artmasının nedenini, İran İslam devrimine bağlamıştır.

Gerçekte ne İran Türkiye’ye karşı İslami ideolojiyi ön planda tutarak politikalar belirlemekte, ne de Türkiye İran’la ilişkilerini, ondan gelecek böyle bir tehdidi göz önüne alarak yürütmektedir. Bu doğrultuda, o dönem iktidarda olan Özal hükümetinin politikaları da göz önüne alınacak olunursa, gayet rasyonel hareket edildiği söylenebilir. Özal’ın dış politika anlayışına göre, Türkiye öncelikli olarak bölgesinde ekonomik işbirliğini geliştirmeli, “karşılıklı bağımlılığı” arttırmalı, böylece çatışma risklerini en aza indirmelidir. Türkiye’nin dış politikası da dış ticaretini besleyecek şekilde düzenlenmelidir. Aynı şekilde güvenlik politikalarında ekonomik boyut ihmal edilmemeli, hatta ön plana çıkarılmalıdır.¹⁴⁶

Başlangıçta Türkiye, İran İslam Cumhuriyeti gibi komünizme karşı, dolayısıyla Sovyetler Birliği rejimine muhalif bir ülkenin Sovyetlerin hemen Güneyinde bulunmasının kendisinin Sovyetlerden algıladığı tehdidin nispeten azalacağını düşünmüştü. Diğer taraftan Türkiye İran’ın uluslararası toplumdan soyutlanmasını arzu etmemekteydi. Böyle bir durum İran İslam Cumhuriyeti’nin SSCB ile yakın ilişkiler içerisine girmesine neden olabilirdi. Türkiye, böyle bir

¹⁴⁶ Sedat Laçiner, “Özal Dönemi Türk Dış Politikası”, <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=7>

sonucun kendi bölgesel varlığı ve çıkarları adına bir son anlamına geldiğinin farkındaydı. Bu nedenle İran'a İslam devrimi sürecinde ve sonrasında müdahale etmediği gibi, yeni rejime olumlu bir yaklaşım sergiledi. Söz konusu tavrın diğer nedenlerinden birisi de ekonomik nedenlerdi.¹⁴⁷ Türkiye'nin İran ile ekonomik bağları ve vazgeçilmeyecek ticari ilişkileri vardı. Aynı zamanda Türkiye'nin çok ciddi ekonomik darboğazlara girdiği bu dönemde İran'ın kaybedilmesi, Türkiye için düşünülmesi bile korkutucu bir senaryoydu.

Kasım 1979 tarihinde Türkiye'de iktidara gelen Süleyman Demirel hükümetinin İran'daki İslami rejime olumsuz yaklaşımları bulunmaktaydı. İran Devrimini hazırlayan olaylar sırasında Türkiye'de sağ basın ve politikacılar Şah'ı destekleyerek İslami bir yönetimin İran'ı kargaşaya ve sonunda Komünist bir maceraya sürükleyeceği endişesini dile getirmişlerdi. Üstelik Demirel hükümeti kurulmadan hemen önce 4 Kasım'da İranlı öğrencilerin ABD Büyükelçiliği işgali gerçekleşmiş, yeni bir kriz ortaya çıkmıştı. Demirel sert bir üslûp kullanarak bu olayı kınadı ve böyle insanlık dışı bir eylemin tarihte ender görüldüğünü söyledi. Humeyni'nin de buna cevabı sert oldu: "Türk hükümeti süngü yardımıyla ayakta duruyor." Demirel bir söz düellosuna girmedi; ama elçilik personeli yakınlarını tahliye kararı aldı.¹⁴⁸ Ancak söz konusu gerilimlere rağmen ABD tarafından İran'a yapılacak olası bir askeri müdahale için Türkiye'deki üsleri kullandırmayacağını açıkladı ve ABD'nin İran'a uyguladığı ambargoya katılmayı reddetti. Türkiye 1974 Kıbrıs harekatı süresinde ABD tarafından kendisine uygulanmış olan silah ambargosundan oldukça zarar görmüş bir ülke olarak bu uygulamaya karşıydı, hem de zaafa düşecek bir İran'ın Rusya'ya yakınlaşmasından korkmaktaydı. Bununla birlikte ekonomik olarak zor bir dönem geçiren Türkiye'nin dış ticaretini geliştirmesi yolunda petrol akışı hayatı bir öneme sahipti.¹⁴⁹

Türkiye'nin İran'a karşı bir ambargo uygulamayacağını açıklamasının ardından, Humeyni'nin Türkiye aleyhine yaptığı açıklamalara rağmen, İran hükümeti

¹⁴⁷ Türel Yılmaz , " *İran İslam Devrimi ve Türkiye İran İlişkilerine Etkisi* " , **Strateji**, Sayı: 10, s.89.

¹⁴⁸ Gökhan Çetinsaya, "*Türk-İran İlişkileri*", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Faruk Sönmezoğlu (Ed.), Der Yayınları, İstanbul, s.150.

¹⁴⁹ Süha Bölükbaşı, **Turkey Copes With Revolutionary Iran**, s.98-99

Türkiye ile ticari ve siyasi ilişkilerini geliştirmek istediğini açıkladı.¹⁵⁰ İran'ın bu mesajına karşılık Türkiye Dışişleri bakanı Hayrettin Erkmen, İran'a yapılan kısıtlamaların yarardan çok zarar getireceği, komşuluk ilişkisinde bulunduğu İran'la olan bağların hiçbir zaman göz ardı edilemeyeceği mesajını ABD'ye iletmiştir.¹⁵¹

İran İslam Devriminin; iki ülke arasındaki ilişkilere yansımaları ekonomik, sosyal ve siyasal boyutları dışında stratejik bir nitelik de taşımaktadır. Bu stratejik boyut İran İslam Devrimi ile Türkiye'nin bölgesel güvenlik konseptinde yalnızlaşması, bu yalnızlaşmanın aynı anda stratejik öneminin de artması anlamına gelmekteydi. Türkiye, İran'daki rejim değişikliği nedeniyle İran'ın ayrılmasıyla Sovyetler Birliğine karşı Batı'nın en önemli bölgesel savunma işbirliği olan CENTO içerisinde yalnız kalmıştı. Bu durum Türkiye'nin Kuzeyden daha fazla tehdit algılaması sonucunu doğurmuştu. Netice itibarı ile "Türkiye, İran devrimini bu etkenlerden dolayı olumlu karşılamıştı."¹⁵²

Humeyni'ye göre ise, Türkiye'nin laik devlet modeli İran İslam Cumhuriyeti için başlı başına büyük bir tehditti. Türkiye Müslüman bir ülke olmasına rağmen, diğer Müslüman ülkelerden farklı bir biçimde ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal açıdan gelişmiş bir ülkeydi. Türkiye Cumhuriyeti bu yapıyla, hem Dünya'da tek örnek hem de İran'ın Hıristiyan ve sömürgeci Batı'nın gelişmemiş Müslüman ülkeleri sömürerek geliştiği tezini de çürüten bir ülke idi. Dolayısıyla İran İslam Cumhuriyeti'nin bu zamana kadar ileri sürdüğü tezler Türkiye'nin varlığı nedeniyle geçerlilik kazanamamaktaydı. Bu nedenle İran İslam Cumhuriyeti kuruluşundan bu yana Türkiye'ye daima çekingen bir şekilde yaklaşmış, ne pahasına olursa olsun Türkiye'ye yönelik rejim ihracının başarılı olmasına çalışmıştır. Türkiye İslam Dünyasına model bir ülke olarak, bu yönüyle İran İslam Cumhuriyeti'ne alternatif bir rejime sahiptir. Özet olarak İran Türkiye'yi öncelikli hedef olarak görmüştür.

"Türkiye; İran İslam Cumhuriyeti ile ilgili politikasını İran'ın içişlerine karışmama, ulusların kendi kaderini tayin hakkı ve İran'ın toprak bütünlüğü

¹⁵⁰ Philips Robins, "Turkey and Middle East", **Royal Institute of International Affairs**, London, 1991, s.54; Ünal Gündoğan, **İslamist İran and Turkey**, s.3.

¹⁵¹ **Günaydın**, 14 Mayıs 1980.

¹⁵² Gökhan Çetinsaya , **Türk-İran İlişkileri**, s. 149.

anlayışlarına dayandırmıştır.”¹⁵³ Aynı zamanda İran’da büyük oranda Kürt nüfus yaşamaktaydı. Türk siyasal karar alıcılar tarafından, bunların İran içerisinde kalkışacağı bir girişimin veya daha kötüsü bir ayaklanmanın Türkiye toprakları içerisine sıçrayabileceği düşünülmekteydi. Bu nedenle İran İslam Cumhuriyeti’nin ülke içerisinde bir an önce kontrolü sağlaması düşüncesi desteklenmeliydi.

İran İslam Devriminin; İki ülke arasındaki ilişkilere yansımaları ekonomik, sosyal ve siyasal boyutları dışında stratejik bir nitelik de taşımaktadır. Bu stratejik boyut İran İslam Devrimi ile Türkiye’nin bölgesel güvenlik konseptinde yalnızlaşması, bu yalnızlaşmanın aynı anda stratejik öneminin de artması anlamına gelmekteydi. Türkiye, İran’daki rejim değişikliği nedeniyle İran’ın ayrılmasıyla Sovyetler Birliğine karşı Batı’nın en önemli bölgesel savunma işbirliği olan CENTO¹⁵⁴ içerisinde yalnız kalmıştı. Bu durum Türkiye’nin kuzeyden daha fazla tehdit algılaması sonucunu doğurmuştu.

Netice itibarı ile “Türkiye İran devrimini bu etkenlerden dolayı pek de olumsuz karşılamamıştı.”¹⁵⁵

¹⁵³ Tanşuğ Bleda, **a.g.e.**, s,107.

¹⁵⁴ CENTO (Central Treaty Organization) Türkiye, İran, Pakistan ve İngiltere arasında kurulmuş, Amerika Birleşik Devletleri’nin desteğine dayalı bir ortak güvenlik ve savunma antlaşmasıdır. 1950’lerde Ortadoğu’nun güvenliğinden, yani Sovyet etkisinin ve komünizmin Ortadoğu ülkelerine sızmasından kaygılanan A.B.D., bu bölgedeki hükümetleri kendi aralarında örgütlenmeğe teşvik etti. Başlangıç olarak önce Türkiye ile Irak arasında Bağdat’ta bir karşılıklı işbirliği antlaşması imzalandı (26 şubat 1955). Antlaşmaya göre iki ülke ortak savunmaları için işbirliği yapacaklardı; antlaşma Arap Birliği’ne üye devletlere ve işbirliği yapmak isteyen Ortadoğu devletlerine açık tutuluyordu. Bundan yararlanarak antlaşmaya önce İngiltere katıldı (1955). Aynı yıl içinde onu Pakistan ve İran izledi. Böylece üye devletlerin sayısı beşi buldu ve bakanlar düzeyinde bir daimi konsey kuruldu. 1958’de Irak’ta patlak veren devrim, Irak Krallığı ile birlikte Bağdat Paketi’nin kuran bütün yöneticileri de yok etti. Yeni Irak Hükümeti 1959’da pakttan çekildi. Değişen bu koşullara uymak için paktın merkezi Bağdat’tan Ankara’ya taşındı ve adı Merkezi Antlaşma Teşkilâtı olarak değiştirildi

¹⁵⁵ Gökhan Çetinsaya, **a.g.m.**, s.149.

III. BÖLÜM

HUMEYİNİ DÖNEMİ TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ (1979-1989)

3.1. İran-İrak Savaşı Sürecindeki Gelişmeler

İran-İrak savaşı, çalışmamızın neredeyse tamamını kapsayan bir zaman dilimine yayıldığından, dönem içindeki Türk-İran ilişkilerini anlamak adına savaş süreci ve aynı dönemde meydana gelen olaylar özel önem arz etmektedir. İran-İrak Savaşı'nda her iki ülke neredeyse tüm ihtiyaçlarını Türkiye'den karşılamış ve Türkiye bu süreçte iki ülke ile ilişkilerini siyasi alanda olmasa da özellikle ticari alanda istediği seviyede yürütebilmiştir.

3.1.1. İran-İrak Savaşı

Bilindiği gibi, Dicle ve Fırat nehirleri Irak sınırları içerisinde birleşerek (Şat-ül Arap) Basra körfezine dökülür. İran ile Irak'ın arasındaki temel sorun Şat-ül Arap'ın Doğusunun İran'ın himayesine almak istemesi ve Irak'ın bunu reddetmesiydi. Bu istek Basra Körfezinin kontrolü için her iki ülke tarafından da haklı karşılanabilecek bir istektir.

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hakimiyet yıllarında da bu sorun vardı. 1913 yılında imzalanan İstanbul Protokolü ile İran'ın bölgedeki emellerine set çekilmişti. Fakat I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti bölgeden çekilince, İran bölge üzerinde tekrar hak iddia etmiş fakat bu sefer İngiltere'nin baskısı ile bu iddiadan tekrar vazgeçmek durumunda kalmıştı.¹⁵⁶ Irak 1972'de SSCB ile "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalayarak, bu ülkeden önemli miktarda askeri malzeme almıştı. Bunun üzerine İran, ABD ve İngiltere'nin telkinleriyle, Kuzey Irak'taki Kürtleri Bağdat yönetimine karşı kışkırtmaya başladı. İran ve Irak, Kürtleri

¹⁵⁶George Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, Cornell University Press, London, 1980, s. 107.

kullanarak birbirleriyle harp eder duruma gelmişlerdi. Eylül 1980'e gelindiğinde ise sınır çatışmaları başlamıştı.¹⁵⁷

1979 yılında İran Şah'ının devrilmesiyle birlikte İran-İrak ilişkileri daha kötüye gitti. İran İslami Yönetiminden, en çok Irak'ın etkileneceği aşıkardı. İki ülke arasındaki uzun sınır boyu, Irak'ın en başından itibaren İran'da olan tüm değişikliklerden etkileneceğini gösteriyordu. Humeyni'nin devrim ihracı politikası, SSCB'nin Afganistan'ı işgali, Rehineler Krizi, ABD'nin İran'a uyguladığı ambargo, Körfez ülkelerindeki Şiilerin ayaklanmaları, Türkiye'deki askeri darbe; Irak devlet başkanı Saddam Hüseyin'i İran'ın zayıf anında iki ülke arasındaki tarihsel ve sınır sorunlarını çözmek, hem İran'ın devrim ihracını engellemek¹⁵⁸, hem de kolay bir zafer kazanarak hem ülke içinde hem de Arap dünyasında lider ülke olma beklentisi içine itmişti.

İki ülke arasındaki sınır sorunları, ideolojik, dinsel/mezhepsel sorunlar, Kürt sorunu, su yolunun denetimi ve Kuzistan Arapları¹⁵⁹ sorunları 1975 Cezayir Anlaşması ile çözüme kavuşturulmuştu. Şah'ın düşmesi ve Mısır'ın Camp David Anlaşması ile Arap dünyasında itibar kaybetmesi ve maddi yardım alamamasından kaynaklanan güç kaybı, Saddam'ın bölgede ortaya çıkan güç boşluğunu doldurma yönündeki isteklerini perçinlemiş oldu. Ayrıca İran ile ilişkilerini kesen ABD'nin kendisine destek olacağını düşünmekteydi. Siyasi açıdan avantajlı bir durumda olan Irak, dünya petrol rezervlerinin %11'lik payına sahip olmasıyla da ekonomik açıdan da avantaj sağlamıştı. Ancak nüfusunun yaklaşık %60-65'ini Şiilerin oluşturduğu Irak'ta da İslam devriminden etkilenen Şiiler kıpırdanmaya başlamıştı. Irak hükümetinin yıkılması amacıyla yapıldığı öne sürülen ayaklanmalar Bağdat ile Tahran arasındaki gerginliği Iraklı Şii lider Ayetullah Muhammed Bekir el-Sadr ve kız kardeşinin idam edilmesiyle birlikte iyice gerginleşti.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Saray, **a.g.e.**, s.152-153.

¹⁵⁸ Irak " Amacımız Humeyni'yi Devirmek", **Milliyet**, 26 Eylül 1980.

¹⁵⁹ Kuzistan bölgesinde yaşayan ve yaklaşık iki milyon civarında oldukları tahmin edilen Arap halk Şii mezhebine bağlıdır.

¹⁶⁰ Nita M. Renfrew, "Who Started the War", **Foreign Policy**, No:66, 1987,s.302.

İran-İrak arasındaki diğer bir sorun ise Osmanlı dönemine kadar uzanan Şatt-ül Arap su yolunun paylaşılması ve denetimidir. Saddam'ın amacı İran'ı kesin bir yenilgiye uğratarak bölgede hakim konuma gelmek ve bunu yaparken de İran'ın kendisine karşı destekleyeceği Kürtleri Kuzistan Araplarıyla dengelemektir.¹⁶¹ Irak, İran'ın Kuzistan Bölgesinde bulunan petrol ve doğal gaz kaynaklarından mahrum kalması için bölgedeki Arapların özgürlüğe kavuşmasını planlıyordu. Dolayısıyla Irak, İran molla yönetiminin beraberinde getirdiği karmaşa ortamından yararlanarak 18 Eylül 1980'de Cezayir Anlaşmasını tanımadığını açıkladı.¹⁶² Hemen akabinde 22 Eylül 1980'de İran'a saldırarak 8 yıl sürecek ve sonucunda hiçbir şey elde edilemeyecek olan bir savaşı başlatmış oldu.¹⁶³

İrak'ın İran'a saldırmasındaki, diğer neden ise Rehineler krizi dolayısıyla ABD ile ilişkileri bozulmuş olan ve bu devletin desteğinden yoksun kalan İran'ın Arap dünyasından da tecrit edilmesi ve yalnızlığa itilmesi idi. Dolayısıyla Irak, Arap devletlerinin, özellikle Suudi Arabistan'ın desteğini rahatlıkla alacağını düşünmekteydi. Körfez ülkeleri Humeyni rejiminden endişe duymalarına rağmen Irak'a beklediği ölçüde destek vermemişlerdir. Ancak savaşın İran lehine gelişmeye başlamasıyla beraber Suudi Arabistan ve Kuveyt gizlice Irak'a önemli miktarda maddi ve lojistik destek sağlamışlardır.¹⁶⁴

Saddam tüm varsayımlarının gerçekleşeceğini farz ederek İran'ın savaşa uzun süre dayanamayacağını hesap etmekteydi. Ancak İran çok kısa bir süre içinde toparlandı, hatta karşı saldırıya geçti. Irak, İran rejimindeki muhaliflerin çokluğundan dolayı ülkede istikrarın sağlanamayacağından, ve dolayısıyla otorite boşluğunun uzun bir süre devam edeceğini hesap ederken, 1981 yılının ortalarına gelindiğinde İran radikal İslamcı grup tarafından tamamen ele geçirilmiş ve ülkede istikrar sağlanmıştı. Irak'ın yanıldığı diğer bir nokta da SSCB'nin İran'a karşı kendisine yardım edeceğidir. Bilakis savaş başlar başlamaz SSCB ve ABD

¹⁶¹ Armaoğlu, a.g.e., s.776.

¹⁶² Arı, **Geçmişten Günümüze**, s.555.

¹⁶³ "İrak, İran'a Savaş Açtı", **Milliyet**, 23 Eylül 1980.

¹⁶⁴ Ramazani, **Revolutionary İran**, s.76.

tarafsızlığını ilan etmiş¹⁶⁵, lakin 1982’de savaşın dengesinin İran lehine değişmesi üzerine Irak’a silah satmaya başlamıştır.¹⁶⁶

Savaşın ilk iki yılı Irak lehine İran topraklarında devam ederken, 1982’nin sonunda durum tersine dönmüş ve Irak İran’ın barış şartlarını kabul etmiştir.¹⁶⁷ Savaş artık bir dış destek olmaksızın Irak tarafından katlanması zor bir duruma gelmişti. Zira Irak’ın petrol ihracatı 1/3 oranında düşmüş, İran Basra körfezinin denetimini ele geçirerek Irak’ın su yolu ile yaptığı ticareti kesmiş, Suriye ise ülkesinden geçen boru hattını kesmişti. Irak’ın elinde bir tek Kerkük-Yumurtalık boru hattı kalmıştı.

ABD, 1982’de Irak’ın çökmesi ve İran’ın bölgedeki tek hakim konumuna gelme olasılığı ortaya çıkınca, Irak’ı açıktan desteklemeye başlamıştır. Savaşı İran’ın kazanması sadece jeopolitik açıdan değil ekonomik açıdan da dünya finans çevrelerini inanılmaz ölçüde etkileyecek ve belki de Kuveyt’in ilhakına kadar gidecekti. Bu çerçevede Irak, ABD’nin terörist ülkeler listesinde çıkartıldı ve 1984 Kasım’ında ABD ile Irak arasında diplomatik ilişkiler tekrar kuruldu.¹⁶⁸

Diğer taraftan, Irak ile savaş İran’ın bölgedeki üstünlüğünü sona erdirdi ve askeri teçhizat stoklarının ciddi şekilde tükenmesine sebep oldu. İran ile diğer Körfez Devletleri arasında teknolojik açıdan büyük bir uçurum meydana geldi.¹⁶⁹ 1980’de başlayan savaş İran’ın askeri harcamalarının artmasına ve silah ithal edebileceği ülke aramaya başlamasına neden oldu. Silahlarının çoğunu Çin, Kuzey Kore ve Sovyet Bloku ülkelerinden sağlamak zorunda kaldı. Ancak askeri harcamalar ve silah ithalatı konusunda Irak’ın sahip olduğu avantajlar ile rekabet edemedi.

İran’ın Şii rejimine karşılık, Ortadoğu’nun önde gelen Sünni rejimleri sürekli olarak Irak’ın arkasında durmuşlar ve kendilerinin dışında bir mezhep rejiminin Ortadoğu ülkelerinde etkin olmasını önlemeye çaba göstermişlerdir. Bu aşamada Irak’a büyük miktarda silah ve para yardımı hem Batılı ülkelerden hem de bölge

¹⁶⁵ “ABD ve SSCB tarafsız kalma kararı aldı”, **Milliyet**, 26 Eylül 1980.

¹⁶⁶ Arı, **Geçmişten Günümüze**, s.561.

¹⁶⁷ **Hürriyet**, 5 Ağustos 1982.

¹⁶⁸ Ramazani, **Revolutionary İran**, s.80.

¹⁶⁹ Anoushiravan Ehteshami, “*Iran strives to regain military right: Rearmament drive aims to restore Gulf Balance*”, **Jane’s International Defence Review**, Vol:29, Temmuz 1996, s.23.

Ülkelerinden gelmiştir. Böylece İran'ın kendisinden küçük ve daha zayıf olan komşusunu yenmesi önlenmiştir.

Bu arada 1986 yılında ABD Ronald Reagan hükümetinin Rehineler krizi sebebiyle ambargo koymuş olduğu İran'a gizlice silah sattığına dair büyük bir skandal ortaya çıktı. "İrangate" denilen bu skandalı Reagan, Şahtan sonra İran'la bozulan ilişkileri düzeltmek ve Irakla sürdürülen savaşın sona erdirilmesine yardım olarak açıklamış ve güçlü bir İran'ın bölgedeki güç dengesini korumak adına gerekli olduğuna dikkat çekmişti.¹⁷⁰

1987 yılında BM Güvenlik Konseyi oybirliğiyle 58 sayılı ateşkes kararı kabul etti. Karar Irak tarafından benimsenirken, İran tarafından reddedilmişti.¹⁷¹ 1988 yılına gelindiğinde Irak, Fransa ve İngiltere'den aldığı kimyasal silahları en geniş çapta Halepçe'te kullanarak "Halepçe Katliamı"nı gerçekleştirmiştir. Bu olayda birçok kişi hayatını kaybetmiştir.

Aynı yıl ABD'nin Irak'a dolaylı ve direkt yollardan verdiği destekler sonucu 1988 yılının ortalarına gelindiğinde İran'ın teçhizat eksikliği, diğer taraftan Irak saldırıları karşısında zor durumda kalmaya başlaması Humeyni'nin 58 sayılı kararı kabul etmesine yol açmıştır.¹⁷² Yani savaş Türkiye'nin arabuluculuk girişimlerinden bağımsız olarak sona ermiş oldu.

Bu sekiz yıl süren "kazanani olmayan" savaş sonucunda ne Saddam Hüseyin bölgede hakimiyet kurabilmiş, ne de Humeyni devrimi Körfez ülkelerine yayma girişimini gerçekleştirebilmiştir.

Ağustos 1988'de İran-Irak Savaşı sona erdiğinde dünya düzeni de tamamen değişmeye başlamıştır.¹⁷³ Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan dönem ABD'nin Körfeze aşırı derecede asker yığması ile sonuçlanmıştır. İran, ülkesine kazançlardan

¹⁷⁰ Arı, **Irak, İran ve ABD**, s.567.

¹⁷¹ Arı, **Geçmişten Günümüze**, s.562.

¹⁷² "İran Pes Etti", **Hürriyet**, 19 Temmuz 1988, "İran Ateşkeste Sabırsız", **Hürriyet**, 21 Ağustos 1988.

¹⁷³ "Ateşkes bu sabah", 20 Ağustos 1988, **Milliyet**, "Körfezde Yeni Bir Sayfa", **Hürriyet**, 21 Ağustos 1988, "Silahlar Sustu", **Milliyet**, 21 Ağustos 1988.

çok kayıplar getiren bu savaş neticesinde Ortadoğu'ya yaklaşımlarında daha "yumuşak" bir söylem içerisine girmek zorunda kalmıştır. Her ne kadar Irak ile olan problemler devam etmişse de, İran Ortadoğu politikalarında bölge ülkeleri arasında işbirliği anlayışını benimsemiş ve Körfez Ülkeleri ile olan ilişkilerini yeniden tanımlamıştır.

3.1.2.İrangate Olayı

İran İslam devrimi ve Rehineler krizi nedeniyle İran-ABD ilişkileri kopma noktasına gelmişti. 1980'de Irak'la savaşa giren İran ordusu Amerikan silahlarıyla donatılmıştı ve hem yeni silah hem de yedek parça arayışı içerisindeydi. Bu sırada iyice sıkışan Humeyni 1985'te ABD'den İsrail aracılığıyla gizlice silah satın aldı.

ABD'nin bu dönemde İran'a yardım etmesinin nedeni o sırada Nikaragua'da sol Sandinista yönetimine karşı savaştan sonra gerillaların faaliyetlerini finanse etmekte ve İran'dan elde edilen paralar buraya aktarılmıştı. Çünkü ABD yönetiminin Kongre'den bu tür faaliyetler için kaynak sağlaması mümkün değildi. Yalnız ABD bunun, Şah'tan sonra bozulan ilişkileri yeniden iyileştirmek ve altı yıldır devam eden savaşın onurlu bir şekilde son bulmasını sağlamak amacıyla yapıldığı belirtiliyordu.¹⁷⁴

İrangate olayına Türkiye'nin de karıştığı yolunda haberler iddia edildi. Özellikle Turgut Özal'ın çevresinde yer alan işadamlarından Kemal Horzum'un Kasım 1984'te kurduğu havayolu şirketinin bu silahların gönderilmesinde rol oynadığı konusunda iddialar ortaya atıldı.¹⁷⁵

İrangate adını alan bu skandalda dönemin ABD başkanı Reagan suçsuz bulundu. Olayda Ulusal Güvenlik Konseyi üyesi Yarbay Oliver North'un önemli bir rol oynadığı ortaya çıktı ve 1986 yılında açılan soruşturmada Kongre'nin çalışmalarını engellemek ve Ulusal Güvenlik Konseyi belgelerini yok etmek gibi iddialardan sözde suçlu bulundu.

¹⁷⁴ Arı, *Geçmişten Günümüze*, s. 562.

¹⁷⁵ İlhan Uzgel, *İrangate Olayı Kutusu*, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.51.

Bu olay, ABD'nin kendi dış politikası dahilinde bir olaya çözüm getirebilmek adına, aleyhinde ambargo koyduğu bir ülkeye, İran'a bile silah satabileceğini; İran'ın ise "Büyük Şeytan" olarak nitelendirdiği ABD'den kendi devriminin ihracı için İsrail aracılığı ile silah alabileceğini ortaya koydu

3.1.3. Körfez İşbirliği Konseyi

Uluslararası siyaset açısından İran İslam Devrimi'nin etkisini en çok hissettirdiği bölgelerden birisi Basra Körfezi olmuştur. Devrim o döneme kadar bölgede sürekli olarak statükoyu savunan İran'ı bir anda "devrim ihracı" siyaseti ile statüko karşıtı devlet haline getirmiştir.¹⁷⁶ İran Devrimi ve Humeyni'nin ihraç politikası bölge ülkelerdeki Şii nüfusun kullanılarak istikrarsızlık ortamı yaratılması bölge ülkelerin işbirliğini zorunlu hale getirmişti. O sırada 27 Aralık 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgali , Şah zamanında tampon bölge durumundaki İran'ın konumunun değişmesine ve Körfez Ülkelerinin Sovyet tehlikesi ile karşı karşıya gelmesine sebep olmuştu. İran-İrak Savaşı'nın da başlamasıyla Körfez Ülkeleri kendilerini oldukça tedirgin hissettiler.

İran İslam Devrimi ile birlikte Körfezde üstünlüğünü ele geçirip etkinlik sağlama hareketine girişmiştir. Humeyni'nin İslam'ın monarşi kurumlarıyla uzlaşma içerisinde yaşayamayacağı ve Körfez ülkelerinin ABD emperyalizminin birer aracı haline geldiğini açıklaması Körfezdeki dengeleri tamamen altüst etmiştir. İran'ın 1980 yılında iç işlerinde "rehineler krizi" dolayısıyla yaşadığı kargaşayı fırsat bilen Irak, 1980 Eylül'ünde İran'a saldırmış, bu da iki devlet arasında sekiz yıl sürecek savaş başlamıştır. Saddam bölgede hegemon güç olmayı hedeflemiş, İran ise devrimsel ideolojisini Irak ve diğer Arap dünyasına yayma amacı gütmüştür. Ayrıca İran açısından bu savaş kendi yeni devrimsel ideolojisinin içerde kabulü için de önemli bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. İran-İrak savaşında Körfez Ülkeleri İran'ın yayılcı siyasetine karşı Irak'ın yanında yer almışlardır.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Eric Hooglund, "Iran and Central Asia", **From the Gulf to Central Asia: Players in the New Great Game**, Anoushiravan Ehteshami (ed.), University of Exeter Press, UK, 1994, s.157.

¹⁷⁷ Barry Rubin, "The Persian Gulf after the Cold War: Old Pattern; New Era" , **Middle East Review of International Affairs**, Vol:3, No:2 , June 1999, s.65.

Ancak, Körfez ülkelerinin İran-İrak savaşındaki tutumu konusunda sadece Irak'ı desteklediklerini söylemek pek de doğru sayılmaz. Irak ile ilgili kaygıları olan Körfez ülkeleri İran ile de ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Suudi Arabistan ve Kuveyt Irak'a en yakın ülkeler olmuş ve Bağdat'a savaş sona erdiğinde yaklaşık 30 milyar dolarlık finansal destek vermişlerdir. Dubai ve Umman gibi diğer Körfez ülkeleri de Tahran ile ticari ve diplomatik ilişkiler kurmuşlardır.¹⁷⁸

Altı körfez ülkesi (Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, BAE, Umman ve Katar) 26 Mayıs 1981'de Abu Dabi'de bir araya gelerek Körfezin ilk güvenlik sistemi olarak sayılabilecek Körfez İşbirliği Konseyi'nin (KİK) kurucu antlaşmasını imzaladılar.¹⁷⁹ Zengin ve az nüfusa sahip Körfez monarşilerinin, nüfusu fazla ancak bunun yanında petrol kaynakları sınırlı ülkelere çekinmeleri KİK'in oluşumuna sıcak yaklaşımlarını sağlamıştır. ABD bu dönemde KİK üyesi devletlerin askeri anlamda yetersiz oluşları ile bölgede kendi askeri gücünü artırma yoluna gitmiştir.¹⁸⁰ 1980 yılında ABD Başkanı Carter'in "*Körfez Bölgesinde hakimiyet kurmaya çalışan herhangi bir dış gücün müdahalesi, bölgedeki ABD çıkarlarına karşı tehdit olarak değerlendirilecektir*" açıklaması ile ABD'nin "müdahaleci" doktrini işleme konulmuştur.¹⁸¹

Konseyin kuruluş amacının ilk başta ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında işbirliği sağlanması olduğunun belirtilmesine rağmen, aslında temel amaç, altı körfez devletini etkileyen siyasal ve güvenlikle ilgili konularda, devletlerarası dayanışma işlevini yürütebilecek ortak bir güvenlik sistemi oluşturmak ve bu bağlamda uluslararası bir rol oynayabilmektir. Konseyin önemini vurgulamak üzere söz konusu ülkelerin dışişleri bakanları sürekli açıklamalarda bulunuyor, ülkelerinin topraksal ve siyasal bütünlüğünün öneminden ve ülke savunmasında konsey üyeleri dışında başka bir ülkeye gereksinim duymadıklarını belirtiyorlardı.¹⁸²

¹⁷⁸ Mohsin M. Milani, "*Iran's Gulf Policy: From Idealism and Confrontation to Pragmatism and Moderation*". Al-Suwaidi, (ed.), **Iran and the Gulf, A Search for Stability**, The Emirates Center for Strategic Studies and Research, NY, 1996, s.87.

¹⁷⁹ Arı, **Geçmişten Günümüze**, s.550-551.

¹⁸⁰ Andrew Rathmell, Theodore Karasik, David Gompert, "*A New Persian Gulf Security System*", **Research and Development Issue Paper**, 2003, s. 3.

¹⁸¹ J.E. Peterson, "*The Historical Pattern of Gulf Security (2001)*", **www.JEPeterson.net**.

¹⁸² Arı, **Geçmişten Günümüze**, s.552.

Ancak, ne var ki, Körfez İşbirliği Konseyi ne İran-Irak savaşında ne de bundan sonraki iki Irak savaş savaşında hiç bir etkinlik gösterememiştir.

Bu dönemde Irak askeri açıdan güçlü olmuş ve İran ile olan savaşını kazanacağı yönünde bir görüntü çizmiştir. Körfez ülkeleri bu durumdan rahatsız olmuş, ancak 1982 yılının ortalarından itibaren de savaş İran yönünde gelişim göstermeye başlamıştır.¹⁸³ Bu dönemde ABD İran-Irak Savaşı'nın Körfez Devletleri üzerindeki etkinliğini artırmak için bir fırsat olarak değerlendirmiştir. 1988 yılında İran ile Irak arasındaki ateşkes Körfez bölgesindeki istikrarın gerçekleşmesini sağlayamamıştır.

3.1.4. Savaşın Sonu ve Humeyni'nin Ölümü

1988 Ağustosunda savaşın bitmesiyle birlikte Türkiye ekonomik alandaki fırsatları değerlendirmek üzere girişimlere başlamıştır. Ancak savaş sonrası dönem Türk-İran ilişkilerinin en kötü dönemlerinden biri olacaktır. İki ülke arasında biriken ve o güne kadar genellikle ticari kaygılarla bastırılan problemler hızla patlak vermeye başlamış ve yoğun bir kriz dönemi yaşanmıştır.

Türkiye ve İran arasındaki diğer bir mesele de mülteciler meselesi idi. Devrimle birlikte yaklaşık 4 milyon insan dünyanın çeşitli yerlerine kaçmak zorunda kalmış ve bunların büyük bir kısmı ya Türkiye'yi transit olarak kullanmakta ya da Türkiye toprakları içerisinde yaşamaktaydı. Türkiye'de yaşayan mülteciler iç istikrar ve İran'la ilişkiler açısından büyük bir sorun oluşturmaktaydı. Mültecilerin yasadışı siyasi veya ekonomik olaylara karıştığına inanılmaktaydı. Mültecilerin hepsi İslami rejime karşıydılar fakat, aralarında bir çok görüş farklılıkları bulunmaktaydı. Özellikle SAVAMA (İran İstihbarat Örgütü) ile büyük sıkıntılar yaşanıyordu.

¹⁸³ Fred Halliday, "Arabs and Persians Beyond the Geopolitics of the Gulf", *Cahiers d'Études sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-Irani*, 1996, s.13.

Mültecilerden İslami rejim muhaliflerinin bir kısmını Türkiye’den İran’a kaçıma teşebbüsleri yaşıyor ve İran büyükelçiliği durumu reddediyordu.¹⁸⁴

Aynı zamanda pasaportla Türkiye’ye gelmiş¹⁸⁵ olan İranlıların 3 ayda bir ülke dışına çıkmaları gerekmekte, bu da İranlıların uyuşturucu kaçakçılığı faaliyetlerine alet olmalarına yol açmaktaydı. Uyuşturucuların büyük bir çoğunluğu Afganistan ve İran üzerinden gelmekte ve yakalananların büyük bir kısmını İranlılar oluşturmaktaydı.¹⁸⁶

İran açısından Türkiye artık tek güvenli transit yol değildi ve daha da ötesi artık Türkiye’nin sunduğu düşük kaliteli mallara muhtaç değildi. Üstelik ülkenin yeniden yapılandırılması ihalelerinde, Türk firmalarına şans tanınmadı. Diğer yandan; Türkiye döviz sıkıntısını aşmıştı ve İran’a ihtiyaç duymadan petrol alabiliyordu. Ayrıca, Arap ülkelerinin pazarına girdiğinden İran pazarına bağımlılığı kalmamıştı. Bu nedenlerle savaş sonrasında ticaret hacmi bıçakla kesilmiş gibi azaldı ve 1985 yılındaki miktarın %10’una kadar geriledi.¹⁸⁷ İran, Türkiye’yi rejim karşıtı aktivitelere izin verdiği hatta desteklediği için suçlamaktaydı. Türkiye ise İran’ı PKK’yı desteklemek ve Türk kökten dincileri İran’da eğitmek ve finansal destek sağlamakla suçlamaktaydı. Bu konu iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir faktör olarak kaldı.

Savaşın bitmesinden üç ay sonra 10 Kasım 1988’de İran büyükelçiliğinin bayrağını yarıya indirmemesiyle ilk kriz ortaya çıktı.¹⁸⁸ Mart 1989’da Anayasa Mahkemesinin üniversitelere türbanlı girişin yasaklamasının ardından İran büyük bir tepki göstermiş ve kararı sert bir şekilde eleştirmiştir. Hatta İran’ın Ankara büyükelçisi Mottaki Türkiye’ye ticari kısıtlamalar getirileceğini dile getirmiş; Türkiye de bunun üzerine Tahran büyükelçisini geri çağırmıştır.

¹⁸⁴ Mansur Akgün, ” *İran-İrak Savaşı, Bölge Dengeleri ve Türkiye*”, Haluk Ulman (ed.), **Ortadoğu Sorunları ve Türkiye**, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 1990, İstanbul, s. 44, Ünal Gündoğan, **İslamist Iran and Turkey**, s. 6.

¹⁸⁵ Türkiye ve Japonya İran’a vize uygulamamaktaydı.

¹⁸⁶ **Milliyet**, 11 Haziran 1989.

¹⁸⁷ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkcüoğlu, **a.g.m.**, s. 156-157.

¹⁸⁸ **Milliyet**, 11 Kasım 1988.

Mayıs 1989'da İran'ın Ankara büyükelçisi Mottaki'nin geri alınması, aynı ay bir İranlı rejim muhalifinin bir arabanın bagajında gizlice İran'a kaçırılırken yakalanması gibi olaylarla kriz hep canlı kaldı. Bu, İran'ın İslam devriminin ihracı için kendi kamuoyu önünde meşruiyetini sağlayabilmesi açısından zorunluydu. Hatta İran, Irak'la olan savaşı kamuoyunda cihad olarak kabul ettirebilmişti.

Fakat tüm bu olumsuzluklara rağmen, Türk-İran ilişkilerindeki krizler dönemi 7 aydan uzun sürmedi. Bunun temel nedeni Humeyni'nin 4 Haziran 1989'da ölmesiydi.¹⁸⁹ Humeyni'nin ölümü üzerine, cenazesine Türkiye'yi temsilen Bakan düzeyinde Cemil Çiçek katılmış ve Türkiye'de bayraklar yarıya indirilmiştir. O dönemde bayrak indirme, bir çok tartışma ve tepki konusu olmuştur. Ankara Üniversitesi'nde bir konuşma yapan DYP Başkanı Süleyman Demirel, öğrencilerin, İran'lı yetkililerin Türkiye'ye geldiklerinde Anıtkabir'i bile ziyaret etmedikleri, Türkiye'nin ise bayrakları yarıya indirdiği tepkilerine maruz kalmıştır.¹⁹⁰ Bu yoğun kriz döneminin bitişi İran'da iktidar ve politika değişikliklerine denk gelmiştir. Bu tarihten itibaren yeni cumhurbaşkanı Rafsancani Türkiye'ye karşı daha ılımlı yaklaşacaktır. Nitekim, bütün bu gerginlikler İran Başbakanının Özal'a gönderdiği dostluk mesajı ile son bulacak ve 10 Kasım 1990'da Ankara İran büyükelçiliği bayrağını yarıya indirecek ve atanmış yeni büyükelçi Bagheri öncelikle Anıtkabir'i ziyaret edecektir.¹⁹¹ Böylece 1990'lara gelindiğinde Türk-İran ilişkileri mesafeli ama krizlerden uzak bir nitelik göstermeye başlayacaktır.

Devrim sonrası geçen ilk on yıldaki uluslararası dışlanmışlık, sekiz yıl süren Irak savaşı sonrası ekonomik, askeri ve diplomatik kayıplar, İran'a devrimci ve statüko karşıtı bir devlet olmanın olumsuz sonuçlarını yaşatmıştır. Bu yüzden İran, devrimci ve ideolojik söylemlerini yeniden gözden geçirip, yumuşatmak durumunda kalmıştır. Humeyni'nin 1989 yılında ölümü ve Hamaney'in Dini Lider olmasıyla birlikte, iç siyasette yeni bir dönem başlamıştır. Yeni Cumhurbaşkanı Rafsancani ile bir reform politikası oluşturulmuş ve bu dönemde Anayasa'da yürütme yetkisini güçlendirmek üzere bir reform sürecine tabi tutulmuştur. Fakat bu reform sürecinde

¹⁸⁹ "Humeyni öldü. Tüm işyerleri 1 hafta kapatıldı.İran'da 40 gün yas", **Milliyet**, 05 Haziran 1989.

¹⁹⁰ "Ata'nın Kemikleri Sızlıyor", **Milliyet**, 06 Haziran 1989.

¹⁹¹ Philip Robbins, **Turkey and the Middle East**, s.55-57, Ünal Gündoğan, **İslamist İran and Turkey**, s. 7.

diğer güç merkezlerinin yetkileri sınırlandırılmamıştır. Nitekim Ayetullah Hamaney, aynı Humeyni gibi, Dini Lider kurumunun başına geçmiş ve günümüzde de devam ettiği üzere İslam Cumhuriyetinde son karar mercii olmuştur. Bu baskın rol, anayasanın da verdiği yetkiyle seçilmiş yasama ve yürütme mercii, seçimle başa geçmemiş Dini Liderin altında bir konumda tutmaya devam etmiştir.

3.2.İran-Irak Savaşının Türk-İran İlişkilerine Etkisi

İran-Irak savaşı başlangıçta bölgesel dengeler nedeniyle Türkiye tarafından endişe ile karşılanmıştır. Türkiye'nin her iki ülke ile komşuluktan kaynaklanan iyi ilişkileri vardı. Aynı zamanda Türkiye'nin her iki ülke ile vazgeçemeyeceği ticari ilişkileri bulunmaktaydı. Bu nedenle Türkiye savaş başladığı zaman ivedilikle tarafsızlığını ilan etmişti. Bu politikanın diğer tarafında ise Sovyetler Birliği bulunmaktaydı. Türkiye savaş nedeniyle meydana gelebilecek bir otorite boşluğunun Sovyetler Birliği tarafından doldurulmak isteneceği Türk siyasal karar alıcılar tarafından tahmin edilmekteydi.¹⁹² Bu nedenle Türkiye, İran ile siyasal anlamda iyi ilişkilere sahip olmamasına rağmen, tarafsız kalmayı seçerek her iki ülkeye eşit uzaklıkta bir politika belirledi. Gerek İran gerekse Irak Türkiye'nin uyguladığı bu politikadan rahatsız oldukları halde savaş süresince Türkiye'ye olan ihtiyaçlarından dolayı tepki vermekten çekindiler.

Türkiye bu savaşın bir an önce sona ermesi arzusunda idi. Savaş ne kadar uzarsa, iki ülkenin bölgede ki ağırlıkları azalacak, dolayısıyla bölgedeki dengeler bu oranda değişecekti. Bölgede dengelerin değişmesi durumunda Sovyetler Birliği mutlak suretle devreye girecekti. Bu durumda Türkiye kuzeyden gelebilecek tehdit algılamasına daha açık olacaktı. Bu arada Türkiye İran-Irak savaşı dolayısıyla ciddi bir petrol sıkıntısı ile karşı karşıya kalmıştı. Körfezde yaşanan güvenlik sorunundan dolayı Türkiye ihtiyacı olan petrolü gemilerle taşıyamıyor, Doğubeyazıt üzerinden tanker ve kamyonlarla az miktarda da olsa taşıyordu. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler daha ziyade karayolu aracılığı ile sağlanıyordu.

¹⁹² Barry Rubin, **US Middle East Policy in Turkish Context, The Middle East in Turkey American Relations**, George Harris (Ed.), Heritage Foundation, Washington, 1984, s.79-80 .

Türkiye'nin aynı dönemde 12 Eylül Askeri Müdahalesini yaşaması, İran'ın Irak ile bir savaşa tutuşması, iki ülke arasında gelişmekte olan ilişkilerin belirli bir temele oturmasını engellemiştir. Dış ticaret hacmi büyük ölçüde artmasına rağmen, bu artış sağlıklı bir temele dayanmamakta, savaş koşulları buna olanak sağlamaktaydı. Bunun yanı sıra İran İslam Cumhuriyeti'nin Batı'nın ekonomik ve mali ambargolarıyla karşı karşıya kalması dış ticaret hacminin artmasına neden olan bir etkeni. Bu dönemde Türkiye tarafından izlenen politika esas itibarı ile etkin tarafsızlık politikasıydı. Türkiye savaşan taraflara tarafsızlık politikasının bir gereği olan ilişkilerini dondurma veya en alt düzeye indirme yaklaşımını sergilememiş, bunun yerine savaşan taraflarla ilişkilerini geliştirme çabası içine girmiştir. Türkiye bu nedenle savaşın sona ermesi için aracılık yapmak istemiş, bunda pek başarılı olamamıştır. Türkiye bu konudaki girişimlerinde başarı elde edememesine rağmen, ekonomik alanda bu iki ülke ile olan ilişkilerini önceki döneme oranla ciddi biçimde artırmıştır. Bunun yanı sıra, artan ticari ilişkiler aynı zamanda siyasi ilişkilerin geliştirilmesi gereğini de beraberinde getirmiştir. Bu amaçla Turgut Özal bir heyet eşliğinde İran'a gitmiş, başta ekonomi ve petrol ithalatı olmak üzere birçok alanda temaslarda bulunmuştur.

Aynı yıllarda artan PKK terörü Türkiye'nin bölgede askeri nitelikli önlemlerini artırmasına neden olmuştur. Bu askeri önlemler sınır ötesi operasyonları da kapsamaktaydı. Kuzey Irak'ta meydana gelen otorite boşluğu, bu bölgede PKK terör örgütünün örgütlenmesine ve faaliyetlerini yoğunlaştırmasına olanak vermişti. Bu nedenle Türkiye Kuzey Irak'ta PKK terör örgütü kamplarına yönelik yoğun operasyonlar başlattı. Sınır ötesi operasyonlar Türkiye'nin Irak ile yapmış olduğu sınır ötesi sıcak takip anlaşması çerçevesinde olmasına rağmen, İran bu konudan rahatsız oluyordu. Türkiye'yi Kuzey Irak'ı işgal etmeden önce burada keşif hareketi yapmakla suçluyordu. Halbuki 1987 yılında Kuzey Irak'a giren İran, Kerkük bölgesini kontrol altına almış, Türkiye'nin tepkilerini azaltmak için "Türkiye'ye Kerkük boru hattındaki haklarının korunacağı konusunda garanti vermiştir."¹⁹³ Bu garantinin uluslararası ilişkilerdeki anlamı İran'ın Kerkük'ü önce işgal etmeye sonra

¹⁹³ Salim Emir Yüksel, **Turkish-Iranian Relations in the Post Cold Era: 1991-1996**, Ankara Ün. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998, s. 13.

da ilhak etmeye karar vermiş olmasıdır. Kerkük'ü işgal eden İran birlikleri Irak tarafından püskürtülünce sorun kendiliğinden çözülmüştür.

1980'li yıllarda Türkiye ile İran arasında ilişkilerin odağında yalnızca ticari ilişkiler vardır. Her iki ülkenin de birbirlerine karşı endişeler beslemesi, ikisinin de bir diğerinden tehdit algılaması, siyasal ilişkilerin istenildiği ölçüde gelişmesine bir türlü olanak vermemiştir. Bu ilişkiler istenilen ölçüde olmasa da görece olarak önceki döneme göre daha olumlu bir seyir izlemiştir. Türkiye'nin 12 Eylül Askeri darbesi ve bunun beraberinde getirdiği insan hakları ihlalleri sonucu Batı'dan dışlanmış olmasının bunda büyük etkisi bulunmaktadır. Bu sayede Türkiye dış politikada çok yönlü bir arayışa uygun olarak, Ortadoğu'ya daha fazla yaklaşmış, bunun sonucunda İran'la ilişkilerini bu kapsamda değerlendirilmiştir.

İlişkilerin zaman zaman gerginleşmesine karşın kopmayıştındaki neden bölgesel dengelerin söz konusu olmasıdır. İran'ın etnik çeşitliliği, bu nedenle İran'ın bölünmeye elverişli bir ülke olması ve İran'ın parçalanmasının bölgede Sovyet nüfuzunu artıracak olması Türkiye'nin bu bölgede İran'ın varlığını koruması ve bu ülke ile ilişkilerini sürdürmesine yol açmıştır.¹⁹⁴

3.3. İran'ın Türkiye ile İlişkilerini Belirleyen Faktörler

İran İslam Cumhuriyeti'nin Türkiye ile olan ilişkilerini belirleyen faktörler arasında İran'ın sosyal, ekonomik ve siyasal yapısı, bölgesel aktörlerle kendi iç dengelerinden kaynaklanan ilişkileri gelmektedir. Bu faktörler iki ülkenin belli dönemlerde birbirlerinden tehdit algılamalarına neden olan, iç politik dengeleri korumak adına ön plana çıkardıkları etkenler olarak görülmektedir.

3.3.1. İran'ın Sosyal Yapısı

İran'ın kendisine iç tehdit olarak gördüğü etnik farklılaşma İran'ı en fazla endişelendiren etkenlerden birisidir. İran'ın toprakları içerisinde Fars kültüründen

¹⁹⁴ Mehmet Kocaoğlu, “Kürtçülüğün Siyasi Bir Sorun Haline Dönüştürülmesinde ve Kürtçülük Faaliyetlerinde İran Faktörü”, *Avrasya Dosyası*, İlkbahar 1995, Ankara, s.104.

başka etnik ve kültürü farklı topluluklar yaşamaktadır. Bu topluluklardan en fazla nüfusa sahip olan Azerilerdir. Güney Azerbaycan olarak adlandırılan bölgede yaşayan Azeri¹⁹⁵ nüfus azınlık kavramına da pek uymamaktadır. Çünkü bu Azeri topluluk kimilerine göre İran nüfusunun %33 gibi önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu nedenle İran, toprak bütünlüğü konusunda sürekli bir biçimde endişe duymaktadır. Bu durumun Türkiye-İran ilişkilerine yansımaları Azerilerin etnik köken olarak Türk olması, bu nedenle kendilerini etnik ve kültürel temelde Türkiye'ye yakın hissetmelerindedir. Bu durum İran'ın geçmiş dönemdeki yönetimini de belirleyen bir etken olmuştur. Öyle ki Pehlevi Hanedanı dışında geçmişteki tüm İran hükümdarları ve hanedanları Türk asıllıdır.

Başta Rıza Şah ve onun ardılı Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin iç politikalarında verdikleri önceliklere bakılınca bu durum açıkça görülmektedir. Bu nedenle her ikisi de ilk olarak Farslılaştırma ve Merkezileştirme politikalarına ağırlık vermişlerdir. Özellikle Farslılaştırma politikası ülkede ağırlıklı olarak uygulanmış, bütün eğitim sistemi bu doğrultuda şekillenmiştir. Şahların ikisi de bu politikada ilk hedef olarak ülke toprakları içinde yaşayan Azerileri, ardından da Kürtleri görmüştür.¹⁹⁶

İran devletinin geleceğini etkileyecek en önemli sorunların başında topraklarında çeşitli etnik grupları barındıran, İran'ın etnik milliyetçilikle nasıl başa çıkacağı konusu gelmektedir. Bugün, İran nüfusunun yüzde 40'ını oluşturan Fars kökenli insanların yanı sıra İran'da 15'e yakın etnik grubun yaşadığı göze çarpmaktadır.¹⁹⁷ Bu anlamda zamanı geldiğinde Güneydeki Azeriler Kuzey ile birleşmek isterse; bu İran'ın bölünmesi anlamına geleceği gibi, aynı zamanda bölgesel ve küresel aktörlerin Kafkasya, Merkezi Asya ve Ortadoğu'daki dengeleri yeniden gözden geçirmelerine neden olacaktır. Diğer taraftan İran, Türkiye olan ilişkilerine bu nedenle şüphe ile yaklaşmaktadır. Bunun nedeni Türkiye'nin

¹⁹⁵ Azerbaycan Güney ve kuzey olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Güney Azerbaycan İran'ın egemenliğinde kalırken, Kuzey Azerbaycan 1990'lı yılların başlarına kadar S.S.C.B içerisinde kalmıştır.

¹⁹⁶ Arif Keskin, "*İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: "İranlılığa" Giden Yol*", **Stratejik Analiz** Sayı: 9, 2001, s.5-18.

¹⁹⁷ Ian. O Lesser, Graham Fuller, **Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu**, Meral Gönenç (Çev.), Alfa Yayınları İstanbul,2000, s.106.

kurulduğu günden beri Azerbaycan'la çok yakın ilişkiler kurmuş olması, Türkiye'nin bu ülke ve Azerilerle etnik, kültürel ve dilsel bir bağa sahip olması olarak görülmektedir. İran'ın Türkiye ile olan ilişkilerinde tedirgin ve şüphe içinde yaklaşmasının temelinde bölünebilme korkusu yatmaktadır.¹⁹⁸

İran bu çerçevede siyasi açıdan Kuzey Azerbaycan'ın güçlenmesini önlemeyi amaçlamaktadır. Bunun içinde elinde ki tüm enstrümanları kullanmanın peşindedir. Ermeniler ile Azeriler arasında söz konusu olan savaşta Ruslar, İran'dan bir tepki gelmediğini görünce Ermeniler lehine çatışmalara müdahale etmiştir. Bu esasında İran İslam Cumhuriyeti'nin Ermenilere üstü kapalı bir desteği idi. Ermeni işgalinin ardından da bu yaklaşımının örneklerini açık açık vermeye devam etmiş, Ermenilerle olan siyasi ve ekonomik ilişkilerini önceki dönemlere göre geliştirirken, işgale uğrayan Azeri topraklarında Ermeni varlığını de facto olarak kabul etmiştir.¹⁹⁹

Türkiye-İran arasındaki ilişkileri etkileyen diğer bir unsur da Kürtlerdir. İran İslam Cumhuriyeti azınlık kavramı olarak etnik ve milli ayrılıkları göz önüne almamaktadır. İran İslam Cumhuriyeti'nin azınlık ve kültürel haklardan anladığı dinsel temelde olan farklılıklardır. Dolayısıyla İran'da etnik farklılıklardan çok mezhep farklılıkları ayrımcılığı yaratılmıştır.

İran Humeyni zamanında ve sonrasında da Kürtleri bir dış politika aracı olarak görmeye devam etmiş, bu doğrultuda İran-Irak savaşı sırasında Kürt grupları silahlandırarak Irak yönetimine karşı ayaklandırmıştı. Bunun sonucunda Halepçe katliamı gibi felaketler yaşanmıştır. Bu katliamda Irak kadar İran'ın Kürtler üzerinde uyguladığı politikaların etkisi büyüktür. Buna karşın İran, Humeyni zamanından günümüze dek Kuzey Irakta bir Kürt devletinin kurulmaması için çabalar göstermiştir. İran ile Türkiye'nin bu doğrultuda yaklaşımları ortaktır. İran'ın Kürt gruplarına olan desteği bağımsız bir devlet kurmalarını desteklemek için değil, bunları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak içindir.

¹⁹⁸ Brenda Shaffer, "İran Azerileri İkilem İçinde", <http://www.tribun.com/Aktuel/Akt73.pdf>

¹⁹⁹ Hasan Aygün, "İran'daki Gelişmeler ve Ülkemize Etkileri", **Jeopolitik Tartışma Sonuç Raporu 4**, Avrasyabir Vakfı, Ankara 23 Haziran 2000, s.6.

İran'ın etnik temelde farklı olan gruplarından birisi de Ermenilerdir. İran İslam Cumhuriyeti her dönemde düşmanının düşmanı dostumdur ilkesini benimsemiş, bu nedenle Türkiye'ye karşı Ermenilerle iyi ilişkiler kurmuştur. İran Ermenilerin Türkiye'ye yönelik her türlü girişimine lojistik destek sağlamıştır. Ermenilere bu kadar yakın olmasının diğer bir amacı da “Batıdaki Ermeni lobilerinden faydalanmaktır.”²⁰⁰

Bunun dışında İran'ın etnik nüfusu dolayısıyla algıladığı tehditlerden bir diğeri de kuzeyinde yaşayan Türkmen nüfusudur. İran'daki nüfusları yaklaşık 5 milyonu bulan bu etnik grup, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Türkmenistan isimli devletin kurulmasıyla İran için ciddi bir tehdit haline geldiler. Bu nüfus dolayısıyla İran-Türkmenistan ilişkileri dönem içerisinde ciddi biçimde gerilime uğramıştır. Bu iki ülke de karşılıklı ilişkilerinde birbirlerine karşı soğuk ve şüpheli yaklaşımlar geliştirmektedir. Türkmenistan ile Türkiye'nin ilişkilerinin olumlu yönde ilerlemesi İran İslam Cumhuriyetini endişeye sevk etmektedir. Bu anlamda İran kuzeyinde Azerbaycan, batısında Türkiye, kuzeydoğusunda Türkmenistan ile çevrelendiğini düşünmektedir. Bu anlamda İran, siyasal karar alıcılarına göre üç yönden tehdit altında bulunmaktadır. Genel olarak etnik grupların ilişkilere olan etkileri dikkate alınınca İran İslam Cumhuriyeti'nin bölgesel dengeler adına bu etnik farklılaşmayı bir araç olarak kullandığı görülmektedir. İran İslam Cumhuriyeti, Türkiye ve diğer komşularına yönelik olarak ayrılıkçı hareketleri desteklerken, yine aynı şekilde Ermenilerin Türkiye karşıtı eylemlerine destek verebilmektedir. İran'ın uyguladığı bu politika da Azerilerden kaynaklanan korku teşkil etmektedir. Hâlbuki Türkiye iyi ilişkiler kurmaktan öte sınırları dışında yaşayan Türklere yönelik irredentist bir politika gütmemiştir. Bu yaklaşımlar Türkiye'nin en üst düzey makamlarınca defalarca dile getirilmiştir.²⁰¹ İleriki bölümde İran ile Türkiye arasında ki sorunlara değinilirken etnik sorunlara ayrıntılı olarak değinilecektir.

²⁰⁰ Şengül Yazar, a.g.e, s.37.

²⁰¹ Cumhuriyet, 29 Eylül 1988

3.3.2 İran'ın Ekonomik Yapısı

İran ile Türkiye arasında ekonomik ilişkiler, süreç içerisinde siyasal ilişkilerden etkilenmiştir. Ekonomik ilişkilerde zaman zaman düşüşler kaydedilmesine rağmen, genel olarak belirli bir seviyede kalmıştır. Bu durum Türkiye ve İran tarafından ortadan kaldırılmak istense de pek bir başarı elde edilememiştir. İran, dünyanın ikinci büyük petrol üreticisi ve ihracatçısıdır.²⁰² İran bu kaynaklara sahip olmakla beraber, bu kaynakları dünya pazarlarına arz edecek araçlardan ve ilişkilerden yoksundur. Bunun en iyi örneği Musaddık iktidarı zamanında yaşanmıştır. Musaddık petrolü millileştirdikten sonra, bu petrolü satacak pazar bulamamış, petrol ihraç fiyatını dünya petrol fiyatlarının 1/3'üne satmaya çalışmış ama hiçbir ülke bu ucuz petrolü almaya yanaşmamıştı. Dolayısıyla petrolün dünya pazarına arzı ile ilgili araçlar ve enstrümanlar uluslararası süper güçlerin ellerinde bulunduğundan İran petrolünü dünya pazarına olması gerektiği değerde sunamamıştır. İran petrol gelirlerinin 1/4'ünü dış borçlarının finansmanında kullanmaktadır.²⁰³

İran'ın kambiyo mevzuatında bir denge söz konusu değildir. iç piyasada farklı döviz fiyatları görülmektedir. Devlet birkaç çeşit döviz fiyatı uygularken, karaborsada bu fiyat daha da çeşitlenmektedir. Buna karşın İslam Devrimi öncesi dolar fiyatı daha stabil ve tekti. İran İslam Cumhuriyeti devrim sonrasında özellikle ABD tarafından uygulanan ekonomik ve mali yaptırımlar sonucunda, ekonomisi ciddi bunalıma girdi. Bu dönemde İran'ın GSMH'sı ile Milli Gelirinde ciddi bir düşüş meydana geldi.²⁰⁴ Diğer taraftan bu dönemde meydana gelen İran-İrak savaşı İran ekonomisini daha da perişan etti. Nitekim İran, Irak savaşı sonucunda halkta meydana gelen hoşnutsuzluklar ve halkın durumunun kötüleşmesi nedeniyle ateşkese onay verdi. İran'ın teröre verdiği destek ile uluslararası ortamdan tecrit edilmesi de ekonomik anlamda yaşanan sorunları ve darboğazları pekiştirdi.

²⁰² Kenneth Kazman, Carol Migdolowitz, "Iran-Turkey Pipeline Deal: The Geopolitics of Natural Gas", **CRS Report for Congress**, October 10 1996, s:7

²⁰³ Aynı Yer.

²⁰⁴ Bu yıllarda İran'ın Gayri Safi Milli Hasılası her yıl yaklaşık olarak %2 azalma kaydetmekteydi. Cihangir Amulgezer, "Iran's Economy and US Sanctions", **Middle East Journal**, vol: 51/2 Spring 1992, s.188.

İran ile Türkiye ilişkileri arasında ki ekonomik ilişkileri belirleyen esas unsur petrol ve doğal gaz olmuştur. İran'ın Türkiye'ye yönelik en büyük ihracat kalemi petrol ve doğal gazdır. İran ile Türkiye'nin ekonomik ilişkileri 1980'lerden günümüze kadar projeksiyona tabi tutulduğunda; Türkiye ve İran'ın petrol ve doğal gaz dışında birbirleriyle ticari partner olmadıkları anlaşılır. Her iki ülkenin de dış ticaret verilerine baktığımızda. "İran'ın Türkiye'nin ihracatı içerisinde ki payı % 1,3 Türkiye'nin İran'ın ihracatındaki payı ise %2 civarındadır."²⁰⁵ 1979 İran İslam Devriminden bu yana Türk-İran ilişkilerinde karşılıklı bir biçimde dalgalanmalar söz konusu olmuştur. İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasından hemen sonra, iki ülke arasında ekonomik ilişkiler gelişmiş, dış ticaret hacmi kendisinden sonraki hiçbir dönemde olmadığı kadar yükselmiştir. Bunun nedeni İran'ın devrim sonrası uluslararası ortamda yalnızlaşması ve rejimin ayakta kalabilmesi için finansmana, dolayısıyla ticari partnerlere olan ihtiyacıdır. Şah döneminde dış ticaret hacmi 20 milyon dolar iken²⁰⁶, bu dönemde dış ticaret hacmi 2,5 milyar dolar seviyelerine yaklaşmıştır.

DIŞ TİCARET

TÜRKİYE-İRAN DIŞ TİCARETİ (BİN DOLAR)					
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE	İHR/İTH
1980	84,821	802,503	887,324	-717,682	% 10
1985	1,078,852	1,264,655	2,343,507	-185,803	% 85
1990	495,483	492,400	987,883	3,083	% 101
1991	486,903	90,538	577,441	396,365	% 540
1992	455,211	364,883	820,094	90,328	%125
1993	289,571	667,027	956,598	-377,456	% 43
1994	249,784	692,409	942,193	-442,625	% 39
1995	268,434	689,476	957,910	-421,042	% 39
1996	297,521	806,334	1,103,855	-508,813	% 37
1997	307,008	646,402	953,410	-339,394	% 48
1998	194,697	433,026	627,723	-238,329	% 45
1999	157,815	635,928	793,743	-478,113	% 25
2000	235,784	815,730	1,051,514	-579,946	% 29
2001	360,536	839,800	1,200,336	-479,264	%43

Kaynak :DİE

Bu inişli çıkışlı dönemler iki ülke ilişkilerinin gerginleştiği dönemler olurken, İran Irak savaşı döneminde de karşılıklı dış ticaret artışı yaşanmıştır. Bunun nedeni savaş ekonomisidir. Bu talepleri en yakın komşuları olan ülkeden karşılamaya

²⁰⁵ <http://www.deik.org.tr/bultenler/200510715167Iran-Temmuz2005.pdf>

²⁰⁶ Melek Fırat, **İran İslam Devrimi ve Türk İran İlişkileri 1979-1987**, Ankara Üniversitesi yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi, 1989, Ankara, S.113.

çalışmalarıdır. İran ve Irak'ın Türkiye ile kara sınırlarının olması, her iki ülkenin ihtiyaçlarını güven içerisinde sağlamalarına olanak tanımaktaydı. Özellikle Körfezde ticari gemilerin bombalanması ile İran'ı ve Irak'ı temel ihtiyaç maddelerinin edinimi konusunda Türkiye'ye bağımlı kalmışlardı. Diğer taraftan Türkiye, İran ve Pakistan arasında Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO)²⁰⁷ kurulmuş bunun sonucunda karşılıklı dış ticaret oldukça gelişmiştir. Buna rağmen Ekonomik İşbirliği Örgütü istenen ortamı sağlayamamış, iki ülke arasında söz konusu olan dış ticarete ilişkin anlaşmazlıklar, söz konusu anlaşmayı işlevsiz hale getirmiştir.

3.3.3. İran'ın Devrimle Birlikte Değişen Siyasal Yapısı

Orta Doğu bölgesinde Türkiye ile birlikte “Cumhuriyet” adını taşıyan iki devletten biri olan İran “İslam Cumhuriyeti” sıfatıyla dünyada eşine rastlanmayan bir yönetim şeklini benimsemiştir. İran'da yöneticilerin seçimle başa gelmesi tipik bir cumhuriyet yönetim şeklini yansıtırken “her kurumun üzerinde güce sahip” Dini Lider müessesesi bu yönetim şeklini birçok teorisyene göre cumhuriyet olmaktan çıkarmakta ve temel olarak bir “ulema hükümeti” haline getirmektedir. Böyle karmaşık bir yapı teşkil eden İran siyasal sisteminde bütün kurumların üzerinde Velayet-i Fakih (Dini Lider) bulunmaktadır. Velayet-i Fakih Şülik anlayışına göre “İslami Dünya Düzeni” kurma yolunda on ikinci İmam (Mehdi) gelene kadar İslami devletler Rehberler (Fakih) tarafından yönetilmeliydi. Ve bu sadece Müslüman ülkelere yönelik bir inanış değil, tüm yoksul ve ezilen uluslar açısından bir kurtuluş yoluydu.²⁰⁸ İran anayasalı bir devlet özelliğine sahip olsa da bu anayasada yasaların anayasaya aykırı olmaması gereğinin yanında şeriata da karşı olamayacağını açıkça belirtmektedir.²⁰⁹

²⁰⁷ Türkiye, İran ve Pakistan arasında bölgesel ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğini geliştirmek amacıyla 1985 yılında kurulmuş olan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 18–29 Kasım 1992 tarihlerinde İslamabat'ta yapılan Bakanlar Konseyi olağanüstü toplantısında Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın katılımıyla bugün üzerinde yaklaşık 350 milyon insanın yaşadığı, 7 milyon kilometrekarelik alanı kapsayan bir kuruluş haline gelmiştir. http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/Yayinlar/DisisleriBakanligiYayinlari/EkonomikSorunlarDergisi/Sayi20

²⁰⁸ Joseph A. Kechichian, “Containing the İran Revolution”, **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Vol.13, No:1-2, 1989, s.147.

²⁰⁹ Sami Oğuz, Ruşen Çakır, **a.g.e.**, s.36.

İslam Devrimi'nden sonra "İran İslam Cumhuriyeti" olarak ilan edilen İran'ın dış politika mekanizmaları, radikal bir biçimde değişmiş ve iki kutuplu sistemin ABD tarafında duran İran bu ülkeye tamamen sırtını dönerek en büyük düşmanı haline gelmiştir. Ancak şeriat kanunlarının uygulanması nedeniyle Türkiye ve ABD'nin korktuğu gibi SSCB'ye de yakınlaşmamış, aksine Sovyetler Birliğine uzak durmuştur. Hatta dönemin devlet başkanı Gorbaçov'a bir mektup göndererek kendisini İslama çağırılmıştır.²¹⁰

Türkiye ile İran'ın siyasal rejimlerini karşılaştırdığımızda en başta anayasal yapıda birbirinden farklılığı görülür. 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti rejim olarak demokratik, çoğulcu, laik ve Sosyal bir hukuk devletidir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasasına da yansımış, Anayasanın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim yapısı ve şekli tanımlanmıştır.²¹¹ Bu açıdan Türkiye Cumhuriyeti; 1923 yılından bu yana izlemiş olduğu dış politika ilkelerinde, barışçıl ve bölgesel istikrara önem veren bir çizgi izlemiştir. Bu doğrultuda Türk dış politikası statükocu ve süreklilik niteliğinde söz konusu olan muhafazakâr bir yapıya sahiptir. Buna karşın İran'ın Anayasal yapısı ise Türkiye'nin dayandığı ilkelerin tam tersi bir çizgidedir. İran Anayasası daha birinci maddesinde İslami yaklaşıma atıflarda bulunarak İran'ın bir İslam Cumhuriyeti olduğunu belirtmektedir.²¹² Bu anlamda İran İslam Cumhuriyeti'nin Anayasası ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası birbirlerinin tam tersi istikamettelerdir.

İran İslam Cumhuriyeti değişik ve uluslararası ortamdan dışlanmış durumdadır. Diğer bütün rejimlere alternatif olduğu savı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin tam tersine revizyonist ve radikal bir dış politika çizgisindedir. İran tarafından izlenen bu dış politika İslam Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda daha da belirgin bir görünüme sahipti. Bu politika gereği İran İslam Cumhuriyeti çevre ülkelere kendi rejimini ihraç etmeye kalkmış, bu doğrultuda kendisine dış politikada açılımlar sağlayabilecek benzer rejimlere sahip komşular edinmek istemiştir. Bu politika, laik

²¹⁰ Rouhallah K. Ramazani, "Iran's Export of the Revolution: Its Politics, Ends and Means", **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Vol:13, No:1-2, 1989, s. 80.

²¹¹ T.C Anayasası, Madde:2.

²¹² İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, Madde:1.

ve demokratik bir cumhuriyete sahip olan Türkiye'ye de yönelmiştir. Ne var ki tam bu zamanda patlak veren Irak-İran savaşı ile İran bu politikayı sürdürebilecek maddi ve moral gücü kendisinde bulamamıştır. Aynı zamanda İran savaşı devam ettirmesine olanak tanıyan temel ihtiyaç maddelerini Türkiye'den edinmesinden dolayı, Türkiye'yi gözden çıkaramamıştır.

3.4. Humeyni Dönemi Türkiye-İran İlişkilerinin Genel Değerlendirmesi

22 Eylül 1980'de İran-Irak savaşının başlamasının hemen ardından Türkiye Askeri yönetimi hemen tarafsızlığını ilan etti. Çünkü Türkiye Kürtlerin bağımsızlık isteklerinin alevlenmesinden ve iki ülke arasındaki çatışmaların kendi topraklarına sıçramasından endişeleniyordu. Bununla birlikte İran, Iraklı Kürtleri her alanda Bağdat'a karşı destekleme politikasına geri dönmüş²¹³ ve Irak'ın kuzeyi Kürt Aşiretlerin kontrolüne girmişti. İran-Irak savaşının başlamasından itibaren Türkiye her ne kadar ilk başlarda arabuluculuk yapmaya çalışmışsa da daha sonra bu tutum "aktif tarafsızlık" politikasına dönüşecektir.²¹⁴ Türkiye'nin tarafsızlık tutumu İran'ın Türkiye aleyhine Kürt kartlarını oynamasından alıkoyacak, Türkiye'nin her iki tarafla da ticari ilişkilerinin önemli bir ölçüde artmasını sağlayacak ve böylelikle kendini uluslararası arenada yalnız hissetmeyecek olan İran'ın Sovyet Rusya'ya yaklaşması önlenmiş olacaktır.²¹⁵

Savaş Türkiye'nin ticari çıkarları için iyi bir fırsattı. Savaşın hemen başında İran ve Irak, Türkiye'nin tarafsız kalması koşuluyla ekonomik ilişkilerin gelişebileceği sinyallerini gönderdiler. Savaşan taraflar için Türkiye'nin özel bir yeri vardı. Öncelikle Irak ve Türkiye arasında bir petrol boru hattı bulunmaktaydı ve İran yanlısı olan Suriye'nin Suriye-Irak boru hattını kapatmasıyla Irak-Türkiye boru hattı

²¹³ Arif Keskin, "İran'ın Kuzey Irak Politikası", **Stratejik Analiz**, Haziran 2007, s.44.

²¹⁴ Gündoğan, **İslamist İran and Turkey**, s. 3; Mansur Akgün, "İran-Irak Savaşı, Bölge Dengeleri ve Türkiye", Haluk Ulman (ed.), **Ortadoğu Sorunları ve Türkiye**, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, s.44.

²¹⁵ **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1984. Türk Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nun Amerikan dışişleri bakanı George Schultz'a yaptığı bir açıklamada İran'ın yalnızlığa itilmemesi ve kendisine özel durumla değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Irak için hayati bir önem arz etmekteydi. Aynı zamanda Türkiye, İran'ın ihtiyacı olan stratejik ürünlerin tedarikinde jeopolitik bir önem arz etmekteydi.²¹⁶

Türkiye İran'dan Irak-Türkiye ticaretinin zarar görmemesini talep etmekteydi. Bu hem Irak petrolünün Türkiye üzerinden pazarlanmasının engellenmemesi hem de Türk mallarının Habur'dan sonra güvenli bir şekilde Kuzey Irak'tan geçebilmesiydi.

Aynı istek Irak'a da götürüldü. Türkiye tarafından Türkiye-İran demiryolunun vurulmamasını istendi. Irak ve İran her ne kadar, ne yazılı ne de şifahi bir taahhüt altına girmedilerse de Türkiye'nin bu isteklerine uydular. Aynı tutum kuzey Iraklı Kürtler tarafından da gösterildi.²¹⁷

Bülent Ulusu Hükümetinin en büyük endişesi Körfez'deki savaş nedeniyle bir petrol bunalımının meydana gelmesiydi ki bu da kırk günlük petrol stoku bulunan Türkiye için felaket demektir. 12 Eylül Rejimi ekonomi ve dışişlerinin idaresini profesyonel bürokratlara teslim etmişlerdi. Bunun da hem diplomatik hem de ekonomik alanda Türk-İran ilişkilerinin devamlılığını sağlayan önemli bir faktör olduğunu söylenebilir.²¹⁸

Türkiye İran-Irak savaşında tarafsız bir siyaset izleyeceğini ilan etmişti. Tarafsızlık 1980 askeri darbesinden sonra izole olmuş bir ülke için uygun bir politika olarak gözükmemektedir. Ne var ki Türkiye savaşın kısa süreceğini düşünmüştü. Savaşın kısa sürede bitmeyeceği anlaşılınca Türkiye ile İran arasındaki ticari ilişkiler gelişmeye başladı. Siyasi ilişkileri geliştirmenin amacı da ticari ilişkileri geliştirmeye yönelik olacaktır. Bu doğrultuda ilk üst düzey temas Mart 1982 tarihinde başbakan yardımcısı Turgut Özal ve işadamlarından oluşan bir heyetin Tahran'ı ziyaretleriyle

²¹⁶ Gündoğan, **İslamist İran and Turkey**, s. 3-4.

²¹⁷ Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, "1980-1990 İran'la İlişkiler", s.153-154.

²¹⁸ Çetinsaya, **Türk-İran İlişkileri.**, s.151.

gerçekleşti.²¹⁹ 1981 ve 1982 tarihlerinde petrol karşılığı takas usulüyle ihracat öngören anlaşmalar imzalandı.²²⁰ 1979'dan 1982'ye kadar ticaret hacmi 9 kat arttı.²²¹

Ancak bu siyasi ilişkilerin de aynı paralelde artması demek değildi. 1982 yılına gelindiğinde ilişkilerde temel iki endişe vardı. İran Türkiye'ye kaçan mültecilerden ve Türkiye'nin bunlara mani olmamasından şikayetçiydi. Çünkü Türkiye'deki İranlıların çoğu rejim muhalifiydi. İran Türkiye'nin rejim muhaliflerine yataklık ettiğini savunuyor ve muhaliflerin iadesi istiyordu. Türkiye ise İran'daki İslam devriminin ihraç politikaları arasında yer almaktan korkuyordu.²²² İran'ın kökten dinci gruplara destek verdiğini ve Türkiye'de bulunan rejim yandaşı İranlılar aracılığıyla olası bir İslam devrimi için propaganda yaptığını ileri sürüyordu.²²³

Türkiye'de bu yıllarda özellikle Suudi Arabistan destekli İslami Kalkınma Bankalarının kurulması²²⁴, dönemin Başbakanı Turgut Özal'ın sık sık Türkiye'nin İslam dünyasındaki öneminden bahsetmesi, imam hatip liselerinin ani bir hızla tüm ülkede yaygınlaşması ve 1982'de okullarda din dersinin zorunlu hale getirilmesi Türkiye'nin İslam ülkeleri nezdinde yerini ve konumunu sağlamlaştırmak için gerçekleştirdiği düşünülmektedir.²²⁵ Hatta; İran'da da devrim öncesi hakim olan dine dönüş hissi bu yıllarda Türkiye'de de benimsenmeye başlanacaktır.

1982 ve 1983 yıllarında üst düzey temaslar devam edecek ve ekonomik hususlar ön plana çıkacaktır. Bu yıllarda İran-Irak savaşında üstünlük kazanan İran'ın savaşı Irak topraklarına taşınması Türkiye'de rahatsızlık yaratmıştır. Bu sırada Ağustos 1982'de Tahran'a giden Bülent Ulusu ticari konuların yanında İran-Irak savaşındaki son gelişmeleri ve savaşın sona erdirilmesi konularını da görüşmüştür.²²⁶

²¹⁹ Çetinsaya, **a.g.m.**, s.151.

²²⁰ Gündoğan, **İslamist Iran and Turkey**, s. 4.

²²¹ Bölükbaşı, **a.g.m.**, s.99.

²²² Kamuran Gürün, **Fırtınalı Yıllar: Dışişleri Müsteşarlığı Anıları**, Milliyet, İstanbul, 1995, s.56-59.

²²³ Akdevelioğlu- Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s.153.

²²⁴ " İran Türkiye'de banka açıyor", **Hürriyet**, 4 Şubat 1981.

²²⁵ Esposito and Piscatori, **The Iranian Revolution Ten Years Later**, s. 14-15.

²²⁶ Çetinsaya, **a.g.m.**, s.152

1983 Türkiye seçimlerinde Özal hükümetinin kurulmasıyla birlikte ilişkilerde yeni bir dönem başladı. 1984'e gelindiğinde İran, Türkiye'nin Araplara yaklaşmasından ve dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Arap ülkelerine yaptığı ziyaretlerin savaşa olan yaklaşıma ve Türk dış politikasına olası muhtemel değişikliklerden endişeleniyordu. Bir yandan da İran sadece petrole dayalı ticaretten şikayet ediyor, Türkiye'nin petrol dışı ürünlerden de almasını talep ediyordu. Özal dönemindeki ilk resmi ziyaret Mart 1984'te dışişleri bakanı Halefoğlu tarafından yapılmıştır. Ziyaretin gündemi Türkiye'nin savaşın gidişine tavrı ve ticaret konularıydı. Bunu Nisan sonunda Özal'ın İran ziyareti izledi. Söz konusu ziyaretler sonucu çeşitli ticaret anlaşmaları imzalandı.

1984 yılında ekonomik alanda gelişen ilişkiler siyasi taraftan gerginleşmiştir. Ağustos 1984'te Türkiye'de PKK'nın silahlı eylemlere başlamasının ardından, PKK eylemlerini İran'ın desteklediği yönünde bir kamuoyu oluşmuştur. Türkiye İran'dan Ekim 1984'te Irak'la imzaladığı "sıcak takip" anlaşmasının benzerini talep etmiştir.²²⁷ İran hem Türkiye'nin bu isteğinin geri çevirmiş hem de Türkiye'nin Irak'la yaptığı anlaşmanın tarafsızlığa aykırı olduğunu ileri sürmüştür. İran'a göre Türkiye'nin Irak'ta girişeceği operasyonlar, Bağdat'ın bölgedeki denetimini güçlendirecek ve İran'ın müttefik kabul ettiği Kürtler zayıflayacaktır.²²⁸

Fakat daha sonra İran, Türkiye'nin tarafsız konumunu sürdürebilmesi için Kasım 1984'te bir anlaşma imzalayarak kendi topraklarında PKK'nın Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden faaliyetlere izin vermeme taahhüdüne girmiştir.²²⁹ Savaş bitene kadar da İran bu konuda verdiği söze uymaya çalıştı. Ama, bu sorun hiçbir zaman tümüyle çözülemediği gibi, İran'ın PKK'ya sağladığı lojistik destek 1990'lara gelindiğinde bile ikili ilişkilerdeki belirleyici sorun olacaktır.

İran için Türkiye'nin tarafsızlığı, savaşta yenilmemesi için en önemli etmenlerden biriydi. Çünkü hem yalnızlıktan kurtuluyor hem de Türkiye'den geçen yol ve limanları kendisine gerekli silah ve mühimmatı temin etmede

²²⁷ Calabrese, **Turkey and Iran: Limits of a Stable Relationship**, s.78.

²²⁸ Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s.154.

²²⁹ Bölükbaşı, **a.g.m.**, s.103-104, Çetinsaya, **a.g.m.** s.152.

kullanabiliyordu. Dolayısıyla İran'ın dış politikasının temelini teşkil eden devrim ihracı politikasını Türkiye'ye en azından resmi kanallar yoluyla uygulamadı. Hatta Türkiye'nin tarafsızlığından duyduğu memnuniyeti İran dışişleri bakanı yaptığı bir açıklamada dile getirdi.²³⁰ Dolayısıyla Kürt sorunu gibi iki ülke arasında cereyan eden bazı sorunlar bastırıldı.

1985 yılına gelindiğinde Türkiye-İran ticaret hacmi yaklaşık 2 milyar dolara ulaşarak zirve seviyesine gelmiştir. Buna yeni ticaret anlaşmaları da eklenerek siyasi ilişkiler de iyi duruma ulaşacaktır.²³¹ 28 Haziran 1985'te Türkiye, İran ve Pakistan arasında RCD'nin bir devamı olan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) kurulmuştur.²³² ECO, RCD'ye göre daha geniş bir amaca sahipti.²³³ ECO Anlaşması'nın 3. Maddesine göre, üye devletler, bölge içindeki gümrük tarifelerini ve diğer engelleri on yıllık bir dönemde ortadan kaldırmak ve bir ECO Serbest Ticaret Bölgesi kurmak üzere gerekli çarelere başvururlar ibaresi bu amacı göstermekteydi.²³⁴ İran, hem Türkiye'nin hem de Pakistan'ın tarafsızlığını güvence altına almış olmaktaydı.²³⁵

1985 yılı iki ülke arasındaki ilişkiler bakımından ilginç bir yıldır. Yani ilişkiler hem en iyi seviyeye ulaşmış hem de bozulmanın temelleri atılmıştır. 1985 sonu ve 1986 yılı boyunca bu daha da belirginleşecektir. Bu yıl iki ülke arasındaki ticarete keskin bir düşüş yaşandı. Türkiye'nin 1.1 milyar dolar olan ithalatı 564 milyon dolara; 1.3 milyar dolar olan ihracatı ise 221 milyon dolara düşmüştü.²³⁶ Aslında asıl neden dünya petrol pazarında petrol fiyatlarının düşmesine bağlı olarak İran petrol gelirinin de 17 milyar dolardan 7.5 milyar dolara düşmesiydi. Diğer bir neden ise, Türkiye'nin İran'dan sadece petrol alması ve İran sanayi ile tarım ürünlerine ilgi göstermemesiydi. Ayrıca, Türkiye'nin kalitesiz malları Savaş

²³⁰ **Milliyet**, 2 Ağustos 1984.

²³¹ David Menashri, **İran: A decade of War and Revolution**, Holmes & Meier, New York, 1990, s.367-368, Olson, **a.g.e.**, s.12.

²³² Çetinsaya, **a.g.m.**, s.153

²³³ Gökhan Çetinsaya, "From the Tanzimat to the Islamic Revolution: continuity and change in Turkish-Iranian relations", **Turkish Review of Middle East Studies**, 13, 2002, s.133.

²³⁴ Fakat ECO, 1990'lararda Orta Asya ve Kafkasya'dabağımsız devletler ortaya çıkana kadar beklenen verimliliğe ulaşamayacaktır.

²³⁵ Gündoğan, **İslamist İran and Turkey**, s. 4.

²³⁶ Aynı Yer.

koşullarını öne sürerek yüksek fiyatla İran'a pazarladığı da diğer bir yakınma konusuydu. Dolayısıyla, 1988'e kadar ticaret düşük bir seviyede seyretti.²³⁷

Tarafsızlık politikasını uygulamak Türkiye için gittikçe zorlaşmaya başlamıştı. Savaşta üstünlük kazanan İran Kuzey Irak'ta cephe açmış, bölgedeki Kürtlerle işbirliği içine girmiş ve Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını tehdit etmeye başlamıştır. Bu sırada Türkiye'nin körfezden petrol alması zorlaşmıştır. Buna bir de İran'ın PKK'ya yardım ettiği endişesi de eklenince Türk-İran ilişkilerinin gerginleşmesi normaldir.

İran ve Türkiye'nin Kürt politikaları birbirlerini etkilemişlerdir. İki ülkenin birbirleriyle olan sınırlarında Kürtler yaşamakta ve Irak-İran savaşı boyunca, İran Kuzey Iraklı Kürtleri Bağdat yönetimine karşı kışkırtmakta ve silahlandırmaktaydı. Aslında İran bir Kürt devletinin kurulmasını istememekteydi. Kürtler, Irak'ta başka bir cephe açılması için taktiksel bir araçtı. Fakat, Türkiye bu savaş taktığının Kürt milliyetçiliğini tetikleyecek tehlikeli bir manipulasyon olarak görmekteydi.²³⁸

Türkiye'nin sıcak takip anlaşmasına dayanarak Kürtlere karşı yaptığı operasyonlar İran tarafından büyük bir rahatsızlıkla karşılanıyor, İran Türkiye'nin tarafsızlığını kaybederek Irak'ın yanında yer aldığını öne sürüyordu. Hatta İran Türkiye'nin Musul ve Kerkük'ü geri almak istediğini iddia ediyordu.²³⁹ Burada iki ülke arasındaki düşünce farkı ortaya çıkıyor. İran Kürt gruplarını Irak'a karşı kullanıyor; Türkiye ise bunu İran-Kürt ittifakı olarak görüp iç güvenliğini tehdit eden en önemli unsur olarak görüyordu.²⁴⁰ Fakat İran, Türkiye topraklarında kurulacak bağımsız bir Kürt devletinden yana değildi. Aksine Irak topraklarında kurulacak bir Kürt devleti fikrine daha olumlu bakmaktaydı.²⁴¹

Laiklik ve devrim ihracı tartışmaları ise her dönemde olduğu gibi bu dönemde de güncelliğini koruyacaktır. Türk dış politikasında Özal-Evren çelişkinin

²³⁷ Bölükbaşı, **Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu**, s.23-25.

²³⁸ Gündoğan, **İslamist İran and Turkey**, s. 5.

²³⁹ **Hürriyet**, 16 Ağustos 1986.

²⁴⁰ Hunter, **İran and the World, Continuity in a Revolutionary Decade**, s.137-138.

²⁴¹ Fuat Borovali, "*İran and Turkey: Permanent Revolution or Islamism in one Country*", Miron Rezun (ed.), **İran at the Crossroads**, Westview Press, Boulder, 1990, s.86.

yoğun bir şekilde gözlemlendiği bu dönemde irtica konusundaki tutum da ayrı olmuştur. Cumhurbaşkanı Evren irtica tehlikesinin olduğunu savunurken Başbakan Özal ise irtica tehlikesinin bulunmadığını savunmaktaydı.²⁴² İlişkiler gerginleştikçe her iki tarafın diplomat ve siyasetçileri karşılıklı menfaatleri ön plana çıkararak ilişkilerin kopma noktasına gelmemesi için aşırı hassasiyet göstermekteydiler. Ancak Ağustos 1986'da Humeyni'nin Allah ve Peygamberlerin emirleri dururken Atatürk'ün emirlerine itaat edildiğine dair açıklaması²⁴³ Türkiye'de büyük bir tepkiye yol açmış, bunun üzerine Dışişleri Bakanı Halefoğlu'nun 26-30 Ağustos'ta Tahran'a giderek bu çeşit açıklamaların Türk-İran dostluğuna yakışmadığını, her iki ülke yöneticilerinin birbirlerinin idare şekline ve içişlerine karışmaması gerektiğini sert bir şekilde hatırlatmıştır.²⁴⁴ Fakat Türkiye'nin resmi ikazlarına rağmen İran, Türkiye aleyhtarı faaliyetlerine devam etmiştir.²⁴⁵ İran basını sürekli Atatürk aleyhtarı, Türk basını da Humeyni aleyhine yazılar yazarak²⁴⁶ birbirleriyle atışmışlarsa da devlet adamları basının karşılıklı saldırgan tutumlarını bastırmışlardır.

İki ülke arasındaki mülteci sorunu 1980'li yılların ortasında gelindiğinde daha da kızışacak, Humeyni yönetimi Türkiye'ye kaçak yollardan giren İranlıların iadesini ya da infazını isteyecekti. İran-Irak savaşının kızıştığı ve her iki ülke içinde dayanılması zor bir hale gelen dönem olan 1986 yılında savaşa gitmek istemeyen İranlılar Türkiye'ye sığınmaktaydı. Bununla birlikte İran hükümeti, asker kaçaklarını önlemek için 2.5 yıl askerlik yapmayana pasaport vermeme önlemini almıştı. Fakat savaşa gitmek istemeyen İran'lular kaçak yollarla Türkiye'ye girmekteydi.²⁴⁷

1987'de Kuzey Irak'taki tüm Kürt gruplarının birleşerek İran'ın kontrolü altına girmesi ve İran ordusunun Kerkük'e yaklaşarak Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını tehdit etmeye başlaması Türkiye tarafından büyük bir endişeyle karşılanmıştır.²⁴⁸ Bu sırada İranlı üst düzey yöneticilerin Türkiye'ye vermiş olduğu

²⁴² **Hürriyet**, 4 Aralık 1986, "Bakan Eşlerinin Çarşaf Korkusu", **Hürriyet**, 8 Aralık 1986.

²⁴³ **Hürriyet**, 26 Ağustos 1986.

²⁴⁴ Saray, **a.g.e.**, s.161.

²⁴⁵ İran İslam Radyosu "Türkiye Uşak ve Hokkabaz", **Hürriyet**, 19 Temmuz 1987.

²⁴⁶ "Türkiye Şeytanın Uşağı", lafına Dışişlerinden hala tepki yok. Hakareti yutacak mıyız?, **Hürriyet**, 19 Kasım 1986.

²⁴⁷ **Hürriyet**, 3 Kasım 1986.

²⁴⁸ **Hürriyet**, 29 Temmuz 1987.

garantilere rağmen Türkiye, Irak sınırında bir takım askeri tedbirler alma yoluna gitmiştir. İran'ın PKK'ya yardım ettiği şüphesi Türkiye'yi rahatsız ederken, Türkiye'nin PKK'ya karşı Kuzey Irak'ta gerçekleştirdiği askeri operasyonlar da İran'ın tepkisiyle karşılaşmıştır. İran bunu Türkiye'nin Irak'a yardımı olarak görüyor ve savaş bölgesine yaklaşmış olan Türkiye'nin Musul'u geri almak istediğini düşünüyordu.

Ekim 1980'de savaşta tarafsız kalacağını ilan eden Türkiye'nin bu politikasındaki başarısı Temmuz 1987'de somutlaştı. Bu tarihte, savaşa rağmen diplomatik ilişkilerini kesmeyen taraflar, bu ilişkilerini kestiler ve çıkarlarının korunmasını Tahran ve Bağdat'taki Türk temsilciliklerine devrettiler.²⁴⁹

Bu dönemde iki ülke arasındaki ideolojik zıtlık devam etmiştir. Savaşın ikili ilişkiler açısından en önemli sonucu, asker Kenan Evren ve din adamı Ayetullah Humeyni'nin kişiliklerinde somutlaşan Türkiye-İran ideoloji çatışmasının, ilişkileri tümüyle tahrip etmesini önlenmesiydi. Türkiye'nin istikrarlı petrol alımına ve yeni bir pazara olan acil ihtiyacı; İran'ın ise savaş sırasında İslami Yönetim şeklinin güvenli ve sürekli bir biçimde geçeceği transit bir ülkeye gereksinimi, iki ülkenin birbirlerine karşı duydukları güvensizliği ve bunun getirdiği sorunları dondurdu veya bunların bir krize dönüşmesini engelledi.²⁵⁰ Özellikle ekonomik anlamda yetkililerin birbirlerinin ideolojik olumsuzluklarına hoşgörü ile yaklaşması, olası krizleri daha doğmadan bitirmiş oldu.²⁵¹

1987 başından itibaren Türkiye "aktif tarafsızlık" siyasetini benimseyerek İran ve Irak arasında arabuluculuk rolüne soyunmuştur. Savaşın giderek sertleşmesi Türkiye'yi ekonomik bakımdan zor durumda kalmasına yol açmıştır. Bu dönemde Özal'ın yaptığı bütün ateşkes sağlama girişimleri İran tarafından kabul edilecek fakat Irak tarafından reddedilecek ya da kabul edilse bile ihlal edilecektir.²⁵²

²⁴⁹ Akdevelioğlu-Türkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 155.

²⁵⁰ Aynı Yer.

²⁵¹ Türkiye'de Turgut Özal, İran'da Haşimi Rafsancani bu nitelikleriyle öne çıktılar.

²⁵² **Milliyet**, 02 Ağustos 1988.

Türkiye, İran-Irak Savaşını kendisi için ekonomik açıdan büyük bir fırsat olarak görmüş, fakat umduğunu bulamamış ve ticaretini istediği seviyeye ulaştıramamıştır. Hatta savaş sonrası dönemde, iki ülkenin yeniden yapılandırılması için Türkiye en avantajlı ülkeler arasında olmasına rağmen bu konuya yeterince eğilmemiştir.²⁵³ İlişkiler siyasi açıdan da aynı doğrultura seyretmiştir. Türkiye'nin İran'a karşı izlediği açık ve kesin bir politikası olduğunu söylemek çok zordur. Uygulanan politikalar, günün koşullarına göre değişen kararsız bir politika izlenimi vermekle birlikte geniş bir perspektiften değerlendirilmediği gözlemlenmektedir.

Diğer taraftan, İran İslam Cumhuriyeti 1988 yılında savaş bittikten sonra dış politikasına kaldığı yerden devam etmiştir. Bu ani dönüş ile Türkiye hazırlıksız yakalanmış, İran İslam Cumhuriyeti'nin uyguladığı politikalardan siyasal ve sosyal yönden büyük ölçüde etkilenmiştir. Türkiye, İran İslam Cumhuriyeti'nin rejim ihraç etmeye çalıştığı ülkeler arasında öncelikliydi. Bu öncelik sadece nüfusunun büyük bölümünün Müslüman olmasından kaynaklanmıyordu. İran İslam Cumhuriyeti'nin Türkiye'ye verdiği bu önem esas itibarıyla Türkiye'nin bölgedeki Müslüman ülkelere modernliği, demokrasisi ve gelişmişliği ile bir model ülke olmasından kaynaklanmaktaydı. Her iki ülkenin bölgede rekabeti model ülke olmak istemelerinden kaynaklanmaktaydı. Bunun yanı sıra Türkiye, İran tarafından büyük şeytan olarak nitelendirilen Birleşik Devletlerin bölgesel çıkarlarına destek veren bir alt-emperyalist devlet olarak görülmektedir. Türkiye bu nedenle İran tarafından hedef ülke olarak görülmüştür. Atatürk'e olan bu düşmanlığın temelinde; din adamlarına büyük baskı uygulamış olan Şah Rıza'nın yakın dostu olması ve Türkiye'ye şer'i değil de Laik bir devlet anlayışı getirmesinden kaynaklanıyordu. İran İslam Cumhuriyeti devlet adamları Anıtkabiri ziyaret etmemelerini inançları dışında davrandıkları zaman münafık olacakları gerekçesiyle açıklamışlardır. Bu ifadeler Türkiye tarafından büyük bir tepki görmüştür.²⁵⁴

İran yine aynı dönemlerde Türkiye'deki Türban sorunu ile ilgili olarak, Türkiye'nin içişlerine karışmaya kalkmıştı. Türban yasağının kalkması için İran din

²⁵³ **Milliyet**, 25 Ağustos 1988.

²⁵⁴ İran devlet adamı Musavi 1987 yılında bu konu ile ilgili olarak Atatürk ile farklı görüşlere sahip olduklarını buna rağmen Anıtkabir'i ziyaret ederlerse münafık olacaklarını söylemişti.

adamları insanları sokaklara dökmüş, bu doğrultuda türban meselesini bir dış politika aracı haline getirmişti. Ayrıca Türkiye'deki protestoların ve gösterilerin de el altından İran yönetimine desteklendiği öne sürülmekteydi.²⁵⁵ İran İslam Cumhuriyeti Türkiye'de bu konularla ilgili bir gündem oluştuğu zaman bu olaylara taraf olmuş, ama Türkiye tepki gösterince bu doğrultuda verdikleri desteği inkâr etmişlerdir.

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelme ve dış politikada çok yönlülük ilkeleri İran İslam Cumhuriyeti'nin radikal tutumlarından yara almıştır. Türkiye ısrarla komşuları ile iyi ilişkiler kurmak isterken, İran İslam Cumhuriyeti'nin buna cevabı içişlerine karışmak ve Türkiye'nin dayandığı esasları kendi İslami inançları doğrultusunda yıkmaya çalışmak olmuştur. Bu çabalar beraberinde yoğun bir propaganda sürecini de getirmiştir. İran bu propaganda saldırısını birkaç yolla sürdürmeye çabalamış, özellikle yazılı ve sözlü basın ile beraber, İran'dan Türkiye'ye sığınmış olan devrim karşıtı İranlıları bu propaganda sürecinde etkili bir silah olarak kullanmıştır. Bu propaganda sürecinde İranlı diplomatların özel bir yeri vardır. Bu diplomatlar İran tarafından zaman zaman Türk kamuoyunun ve siyasal karar alıcıların tepkilerini ölçmek için harekete geçirilmişlerdir. Kritik zamanlarda diplomasi dili ile örtüşmeyen açıklamalar ve hareketlerde bulunmuşlardır.²⁵⁶ Bu tavırların altında yatan neden Türkiye'de İslami bir devrim sürecinin ne kadar olgunlaştığıdır. Bu iki durumdan birincisi İslam devrimine karşıt güçlerin moral, manevi ve maddi yönden ne kadar güçlü olduğu, diğeri ise İslam devrimi yanlısı güçlerin Türkiye'de iktidarı devralmaya henüz hazır olup olmadığıdır.

²⁵⁵ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 96-97.

²⁵⁶ İhsan D Dağı, **a.g.e.**, s.147-179, Türel Yılmaz, **a.g.e.**, s.97.

IV. BÖLÜM

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNDE TEMEL SORUNLAR

Türkiye ve İran; coğrafi konum, tarih, jeopolitik, nüfus ve sosyokültürel durum itibariyle buldukları bölgenin en önemli ülkeleri konumundadırlar. Söz konusu durum, her iki ülkeye de jeostratejik önem kazandırmaktadır. Aynı bölgede etkin olma mücadelesi veren bu iki ülkenin ilişkileri günümüze kadar çeşitli faktörler çerçevesinde şekillenmiştir. Aynı coğrafyada bulunmalarına rağmen, içlerinde barındırdıkları farklı etnik kökenler, farklı yönetim biçimleri ve dış politika algıları, bölgesel güç olma yolunda rejim ihraç çabaları ve terörizme verilen destekle birlikte iki ülke ilişkileri olması gerektiği gibi gelişmemiş, fakat hiçbir zaman uzun süreli kopmamıştır.

4.1. Jeopolitik Durumdan Kaynaklanan Sorunlar

İran Orta Asya ve Orta Doğu coğrafyalarının kesişim noktasında konumlanmış bölgenin en eski ülkelerinden birisidir. Kuzeydoğuda Türkmenistan, kuzeybatıda Azerbaycan ve Ermenistan, batıda Türkiye ve Irak, doğuda Pakistan ve Afganistan, güneyde ise Basra Körfezi ile sınırlara sahiptir.²⁵⁷ Kuzeyde Hazar Denizi ve güneyde Basra Körfezine açılan, iki denize dayalı stratejik konumuyla bölgedeki önemli ülkelerden birisidir. Dünya medeniyetlerinin en eski yerleşim yeri olan ve zengin enerji kaynakları ile dikkat çeken Orta Doğu coğrafyasında İran'ın konumu, "enerji"nin devletlerin varlığını sürdürebilmesi için kritik bir madde haline geldiği günümüz konjonktüründe hayati bir öneme sahiptir. Öte yandan, Orta Asya'nın güneyinde Hazar Denizine komşu ülke olarak da İran, bu bölgenin siyasetinde kimi zaman aktif kimi zamanda pasif olmasına rağmen kritik roller almıştır. Buna ilaveten, dünyanın önemli güçleri olarak nitelendirebileceğimiz ABD, AB, Japonya gibi devletlere petrol ve doğal gaz gibi kaynakların taşınmasında önemli stratejik yollar üzerinde konumlanmıştır. Bir başka deyişle İran, Körfez ülkeleri, Kafkaslar, Orta ve Güney Asya ile Türkiye arasında bir kavşak durumundadır.

²⁵⁷ Faik Sönmezoglu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s.375.

İran sahip olduğu jeostratejik avantajı kullanarak tarihin her döneminde bölgede baskın güç olma siyaseti gütmüştür. Ancak Pehlevi Hanedanlığı dönemi dışında Körfezde hiçbir zaman tek güç olmayı başaramamıştır. Soğuk Savaş döneminde Körfezde önemli bir güç olan İran, ABD'nin Soğuk Savaş stratejisine paralel olarak silahlandırılmıştır. 1958'de Irak'ta gerçekleşen ihtilal ile birlikte değişen dengeler, 1979 İran İslam Devrimine dek devam etmiş ve o tarihten itibaren de İran'ın Körfez politikaları ABD ile yollarının ayrılmasına paralel olarak sil baştan yazılmıştır.²⁵⁸

İran'ın bölgesel politikası sadece bulunduğu bölgenin dinamiklerinden değil, aynı zamanda bölge dışı devletlerin yaklaşımlarından da etkilenerek şekillenmektedir. Öyle ki, tarihin her döneminde gerek bölge içi, gerekse bölge dışı güçlerin mücadelesine sahne olmuş bir stratejik alana egemen olan İran, coğrafyasının kendisine sağladığı avantajların yanında, bunları hayata geçirme hususunda sürekli olarak birtakım engellerle karşı karşıya kalmıştır.

İran'ın 1979 İslam Devrimine kadar olan dönemde bölge siyaseti doğrudan bölge dışı güçler tarafından yönlendirilmiştir. İran 19.yy'ın ortalarından başlayarak bölgede Rusya ve İngiltere'nin baskılarıyla karşı karşıya kalmış ve Birinci Dünya Savaşı esnasında bu iki devlet İran'ı işgal ederek etki alanlarına bölmüşlerdir. 1925 yılında Rıza Şah Pehlevi ile başlayan dönemde İran "Batılılaşma ve Reform" olarak adlandırdığı bir değişim sürecine girmiştir. 1945 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte de ABD ekseninde şekillenen bir İran bölge siyaseti süreci başlamıştır.²⁵⁹

İran İslam Devrimi ile birlikte "Ne Doğu Ne Batı" söylemiyle "bağımsız" bir yaklaşım içerisine girse de ABD ambargoları, terörist devlet tanımlamaları İran'ın siyasi tercihlerinde karşısına çıkan engeller olmuştur.

²⁵⁸ Barry Rubin, "The Persian Gulf after the Cold War: Old Pattern; New Era", **Middle East Review of International Affairs**, Vol. 3, No. 2, June 1999, s.65.

²⁵⁹ Beril Dedeoğlu, **Ortadoğu Üzerine Notlar**, Derin yayımları, İstanbul, 2002, s.37.

4.2. Etnik Yapıdan Kaynaklanan Sorunlar

İran'ın etnik yapısı bulunduğu bölgenin genel yapısına paralel olarak tam bir “mozaik” görünümü sergilemektedir. Geçmişinde pek çok medeniyetlere ev sahipliği yapmış toprakların üzerine kurulu İran devleti, Fars kökenli bir toplum olma özelliğinin yanında pek çok etnik gurubu bünyesinde birleştiren bir yapı teşkil etmektedir. İran, farklı etnik gurupları toprakları üzerinde barındırması bakımından “sınırları cetvel ile çizilmiş” tipik bir Orta Doğu devleti görünümünün yanında, merkezi yönetimin etnik guruplar üzerinde “Şiilik” söylemiyle kurduğu hâkimiyet ve devletin isminde yer alan “Cumhuriyet” tanımlaması ile bölgedeki diğer devletlerden ayrılmaktadır.

İran, Türkiye'nin 450 km. uzunluğunda kara sınırının bulunduğu doğu komşusudur. 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşmasının ardından iki ülke sınırlarında kısa dönemler hariç genellikle barış ortamı hakim olmuş, ilişkiler siyasi anlamda süreklilik arz etmiştir. Her iki ülke ilişkilerin üst seviyede devam arzusunda olmalarına rağmen istenilen ilişki düzeyine ulaşmakta başarılı olunamamış, sürekli bölgesel egemenlik mücadelesi ve rekabeti içerisinde ilişkiler yürütülmüştür.²⁶⁰ Bu egemenlik mücadelesinin, Osmanlı ve Safevi hanedanlarının çatışmasından başlayan çok derin tarihi kökenleri vardır. Osmanlı ve Safevi Hanedanları Türk olmalarına rağmen, Şii ve Sünni mezhepleri çerçevesinde farklı kimlik tanımlamaları içinde birbirlerine düşman ve rakip konumda olmuşlardır. İran, tarih boyunca Fars dili ve Şii kimliği etrafında kendini tanımlamıştır.²⁶¹ Söz konusu durum, Türkiye ve İran arasında tarihi kökenlere dayanan; etnik, kültürel ve mezhepsel farklılığı öne çıkaran, ancak aynı coğrafi alanı içeren iki farklı kültürel havzanın doğmasına neden olmuştur. İran, Fars ve Şii merkezli bir kültürel tanımlama yaparken Türkiye, Türk kültür merkezli laik bir tanımlamayı benimsemiştir. Bu durum, hem iki ülkenin hegemonya mücadelesini derinleştirmiş, hem de bu mücadeleye yeni bir boyut katmıştır.

²⁶⁰ Arif Keskin, “Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler”, **Avrasya Dosyası**, cilt:10, sayı:1, Ankara, 2004, s.59.

²⁶¹ Yılmaz Bingöl, “Türk-İran İslam Kültürü:Empirik Bir Analiz”, **Avrasya Dosyası**, cilt:5, sayı:3, Ankara, 1999, s.179-180.

Her ne kadar İran etnik yapısı incelendiğinde “*azınlıklar*”ın çok büyük bir orana sahip olduğu görülse de, İran gerek devrim öncesi gerekse devrim sonrasındaki merkeziyetçi yönetimi ile bu guruplar arasındaki farklılıkların ve ayrımcılığın devlet bütünlüğüne zarar vermesini engellemeye yönelik siyaset izlemiştir. Ülkenin yarısına yakın bir kısmının Fars kökenli olmayışı İran’ı her dönemde “*bölünme*” korkusuyla karşı karşıya bırakmıştır. Burada da devletin resmi ideolojisi olarak “*Şiiliği*” birleştirici bir unsur olarak kullanmıştır.

Türkiye ve İran’ın iki farklı kültür havzası tanımlaması, onların Ortadoğu, Orta Asya, ve Kafkasya politikasının belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu kültürel havzanın unsurları siyasal sistemde de temsil edilmeye başlandığı zaman, iki ülke arasında sorunlar açıkça ortaya çıkmıştır. Bu durumun ortaya çıkardığı en belirgin örneklerden birisi, İran İslam Devrimi’dir. Bu dönemde, Şii kimliği siyasallaşmıştır. İran’da Şiiliğin siyasallaşmasıyla, farklı kimlik tanımlamasına sahip bu iki ülkenin ilişkileri gerginleşmiştir.²⁶²

İran ve Türkiye ilişkilerinin belirlenmesinde, Orta Asya ve Kafkasya önemli rol oynamaktadır. İran’ın içinde yoğun Türk nüfusu bulundurması nedeni ile, kendi içindeki Türk varlığını Türkiye için potansiyel kültürel ve siyasal nüfuz alanı olarak gördüğü söylenmektedir. Türkiye’nin, kendi sınırları içinde bulunan Türkler üzerindeki olası etkilerini düşünen İran, tarihten gelen bölge üzerindeki rekabetin de etkisi ile, Orta Asya ve Kafkasya’daki Türk nüfusu varlığına birinci derecede önem vermekte, bu bölgede Türkçülüğün siyasi bir olgu olarak ortaya çıkmasından endişe duymaktadır.²⁶³

İran’da yoğun Türk nüfusu bulunmasına rağmen, kültürel üretimin ve devletin resmi dilinin Farsça olması, Fars merkezli yapılanmayı ortaya çıkarmıştır. İran, tarih boyunca Fars dili ve Şii kimliği esasında kendini tanımlamıştır. Söz konusu durum, Türkiye ve İran arasında tarihi kökenlere dayanan; etnik, kültürel ve mezhepsel farklılığı öne çıkaran, ancak aynı coğrafi alanı içeren iki farklı kültürel havzanın doğmasıyla sonuçlanmıştır. İran, Fars ve Şia merkezli bir kültürel havza

²⁶² Arif Keskin, *a.g.m.*, s.23.

²⁶³ Arif Keskin, *a.g.m.*, s.24.

tanımı yaparken Türkiye, Türk kültürü merkezli bir havza algılamasına sahip olmuştur. Söz konusu durum, iki ülkenin hegemonya mücadelesini hem derinleştirmiş hem de ekonomik ve siyasi durumun ötesinde yeni bir boyut katmıştır .

İki ülkenin iki farklı kültür havzası tanımlaması, onların Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya politikasının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu kültürel havzanın unsurları siyasal sistemde temsil edildikleri zaman, iki ülke arasında sorunlar açıkça ortaya çıkmıştır. 1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonra iki ülke ilişkileri bunun açık göstergesidir. Bu dönemde, Şii kimliği siyasallaşmıştır. İran'da Şiiliğin siyasallaşmasıyla, farklı kimlik tanımlamasına sahip iki ülkenin ilişkileri gerginleşmiştir.

4.3. Rejim Sorunu

Türkiye ile İran arasında problem teşkil eden önemli sorunlardan birisi de, rejim sorunudur. İki ülke arasındaki rejim farklılığı, 1979 İran İslam devriminin ortaya çıkışı ile birlikte iyice belirginleşmiştir. İran, dünyadaki Müslümanların çoğunluğunu temsil eden Sünni geleneğinin dışında yer alan, İslam'ın Şii yorumuna dayanarak bir Şeriat devleti kurmuş ve İslam, bu devletin temel ve belirleyici unsuru haline gelmiştir.

Türkiye ise, laik bir devlet kurmuş ve laikliği siyasal sistemin vazgeçilmez bir parçası olarak görmüştür. Bunun yanında Türkiye, kendini Batılı ve Batı kültürü içinde tanımlarken İran, kendini İslam dünyası içinde tanımlamış, Batı'yı kötülüğün kaynağı olarak görmüş ve bu sebepten dolayı kendisini Batı kültürü içinde gören Türkiye'yi kendisine karşıt olarak yorumlamıştır.²⁶⁴ Bu nedenlerden dolayı iki siyasal sistemin varlık nedenlerinin birbiri ile zıt olduğu söylenebilir.

Ayrıca, Türkiye'nin dış politikası incelendiğinde, laik sistemin savunucusu olarak görülen askerin dış politika üzerindeki etkisinin sadece MGK (Milli Güvenlik Kurulu) aracılığıyla yaratılan kurumsal etki ile sınırlı kalmadığını, Askeri yetkililerin

²⁶⁴ Arif Keskin, **a.g.m.**, s.23-24.

değişik biçimlerde gerçekleştirdikleri dolaylı ve dolaysız müdahalelerle, dış politika kararlarının oluşum ve uygulama aşamalarını etkileyebildikleri görülmektedir.

İran'ın siyasal yapısı incelendiğinde ise, ülkenin toplumu, kültürü ve ekonomisi üzerinde sıkı bir denetimde bulunmak isteyen muhafazakar kesim ile reformcu kesim arasında mücadele olduğunu, askeri kesimin dış politika üzerinde pek de etkili olmadığını görülmektedir.²⁶⁵

İslam Devrimiyle birlikte İran'da bir yönetim biçimi haline gelen Siyasal İslam'ın özelliklerine baktığımızda İslam dini, hayatın bütün alanlarında yürürlüğe koyulmaya çalışılmaktadır. Batı ve Doğu'dan uzak durularak, dünya emperyalizmi ortadan kalkana kadar mücadele edileceği anlayışı yer almaktadır. Bu durum iktisadi alanda da kendisini göstermekte ve her tür yabancı yatırıma karşı çıkmaktadır.

Türkiye'yi endişelendiren nokta, devrimle birlikte İslam'ın İran'da yönetim biçimi haline gelmiş olması değil, devrimin bölge ülkelerine ve Türkiye'ye ihraç edilmeye çalışıldığı düşüncesidir.²⁶⁶ Türkiye defalarca, İran'ı, İslam propagandasının dozunu arttırmakla suçlamış, İran'ın Türkiye'deki Hizbullah gibi terör örgütlerini desteklemek suretiyle Türkiye'nin laik sistemini yıkmaya yönelik çabaları olduğunu ileri sürmüştür. Bu iddialar zaman zaman diplomatların karşılıklı olarak geri gönderilmesine neden olacak derecede gerginlikler meydana getirmiştir.²⁶⁷

4.4. İran Merkezli Fikir Akımları

İran merkezli fikir akımlarının tam olarak anlaşılabilmesi için öncelikle Şiilik kavramının anlaşılması gerekmektedir. Şiilik, Hz. Muhammed'den sonra halife olacak kişinin seçilmesinden kaynaklanan siyasal bir olaydır. O gün bir grup insan, halifeliğin Ebu Bekir'e, diğer bir grup ise Peygamberin damadı ve amcasının oğlu olması nedeniyle Ali'ye ait olması gerektiğini ileri sürdüler. Aslında bu sorun tamamen siyasal olup, o günkü devlet yönetiminde iktidarı ele geçirmek için yapılan

²⁶⁵ Barry Rubin, **a.g.m.**, s.71-94.

²⁶⁶ Mehmet Saray, **a.g.e.**, s.158.

²⁶⁷ Yavuz Cankara, **Yeni Oyun İran'ın Nükleer Politikası**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.209.

bir mücadeledir. Halifeliğin Ali ve ondan sonra onun soyundan gelen kişilere ait olması gerektiğini ileri süren düşünce sistemine Şiilik denir. Bu düşünceye göre ilk imam Ali'dir. Ondan sonra soyundan on bir imam daha geldi. Bu düşünceye göre 12. İmam olan Mehdi'nin 873 yılında kaybolduğu savunulur. Mehdi'nin kıyamet günü tekrar yeryüzüne döneceğine inanılmaktadır. İslam'da Sünnilik ve Şiilik düşüncesi, Halife ve İmamlık kurumlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁶⁸

İmamet doktrinine göre İmam'ın (Halifenin) görevi; peygamberin siyasî, idarî ve askerî açıdan halifesi olmakla kalmayıp, bazı özellikleriyle Peygamberin misyonunun manevi boyutlarının da devam ettirilmesidir. Başka bir ifade ile imamın görevi Kuran'ı anlama ve tefsir etme, bireyin manevi hayatında yol gösterici olma ve ümmete liderlik etme yetkilerini kapsamaktadır. İmamet doktrinine göre imamın gücü, Allah'ın gücünü temsil etmektedir. 12. İmam tekrar yeryüzüne gelene kadar Allah'ın kelamını halka açıklayacak bilgiye sahip kişilere ihtiyaç vardır. Bu kişiler de geniş din bilgisine sahip olan müçtehitlerdir. Bu düşünceye göre asıl meşru yönetim, 12. İmam yönetimi olup, mevcut yönetimler gayri meşrudur. Bu kural, Şii Müslümanların tarihin önemli bir bölümünde siyasal yönetime, var olan yapıya ve mevcut siyasal iktidara karşı muhalif bir tavır koymaya itmiştir. Tarih boyunca İran ulemasının, İran yönetimine muhalefet etmesi, buna örnek verilebilir. Bu düşünce, İran Devrimi'ne tarihsel bir boyut kazandırmıştır.²⁶⁹

Müslüman toplumların çoğunda Humeyni'nin fikirleri mezhepsel olarak farklı olmasına rağmen rağbet görmüş ve benimsenmiştir. Tabii ki bunun birçok sebebi vardır. Humeyni'nin fikirlerini çok kısa zamanda geniş coğrafyalarda etkili olmasının en önemli faktörlerden birisi mezhepsel olarak iplerin yöneticilerden ziyade ulema olmasıdır.²⁷⁰

İran'da hakim olan Şii mezhebi başlangıçtan beri belli ayırt edici özelliklere sahiptir. Diğer mezhepler, sapkın ve zalim de olsalar yöneticilere itaati öngörürken, Şiilik onlara karşı direnmeyi tavsiye etti ve onların yönetiminin gayri meşru

²⁶⁸ İsmail Zengin, **İran Devrimi ve Ortadoğu'ya Etkileri**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 53.

²⁶⁹ Oliver Roy, **The New Central Asia: The Creation of Nations**, I.B Tauris Publishers, New York, 2000, s.168-192.

²⁷⁰ Gilles Kepel, **İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi**, Doğan Yayınları, İstanbul, 2001, s.118.

olduğunu söyledi. İran dışındaki Şiiilerin olmadığı ya da azınlıkta bulunduğu ülkelerde yöneticilere olan önceki itaat geleneği muhafaza edildi. Şii akidesine göre, yalnızca imamlar ya da onlar adına hareket edenler, meşru otoritedirler. Bunun dışında kalan tüm yönetimler gayri meşrudur. Bu akide, tarih boyunca değişik yönelimlere karşı olan Şii ayaklanmalarında açığa vurulmuştur. Direniş bazen mümkün olabilmiş, bazı zamanlardaysa mümkün olmamıştır. Eğer İran halkı Şah'a karşı ayaklanmışsa İslâmi vazifelerini yapmışlardır.²⁷¹

Humeyni'yi başarılı kılan sebeplerden biri, çok iyi bir dini eğitim almış olmasıydı. Ayetullah Humeyni, Şiiilerin Irak'taki kutsal kenti Necef'teki sürgününde, 1979'dan itibaren İslam Cumhuriyeti'nin alacağı tedbirlerin özünü kapsayan bir konferanslar bütünü, *İslam'da Devlet* adlı ciltte toplamıştı. Yayımlandığı zaman neredeyse farkına varılmayan bu kitap, o dönemin Sünni Müslümanlarında benzeri görülmemiş bir entelektüel devrim yapmıştı: Şii din adamı, modern tarzda yetişmiş İslamcı aydınlar tarafından hazırlanmış fikirleri benimsiyor ve onlara bir fakihin onayını sunuyordu. Modern eğitilmiş entelektüellerin çekebildiğinden çok fazla taraftar ve müridi böylece seferber edebilmektedir. İran'daki İslam Devrimi'nin Sünnî Arap dünyasında benzeri olmayan başarısının sebeplerinden biri de bu olacaktır.²⁷²

Humeyni'nin fikirlerinin çok geniş bir kitle tarafından kabul edilmesinin bir diğer sebebi de, sadece belirli bir sınıfı değil, toplumun genelini kucaklamasıdır. İran nüfusunun %46'sını Farslılar, geriye kalan %54'ünü de çeşitli azınlıklar oluşturmaktadır. Ülke nüfusunun %25'ini Türkler teşkil etmekte olup, 20 milyon civarındadır. Nüfusun geri kalan %5'i Kürtler, %4'ü Araplar, diğer kesimi ise Ermeniler, Belüciler, Yahudiler ve Asurilerden meydana gelmektedir.²⁷³ Humeyni farklı etnik kökenli grupları İslam potasında eriterek büyük bir güç oluşturmuştur. Fikirlerinin kolayca kabulündeki en önemli etkenlerden belki de başlıcası budur. Çünkü mezhepsel olarak Sünni kesimden farklı olan Şii açılımın kabullenilmesi ancak böyle bir yaklaşımla olabilirdi.

²⁷¹ Bozkurt Güvenç, Gencay Saylan, İlhan Tekeli ve Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.287.

²⁷² Gilles Kepel, **İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi**, Doğan Yayınları, İstanbul, 2001, s.118.

²⁷³ İsmail Zengin, **a.g.e.**, s. 53.

Humeyni “azınlık” terimini Müslüman olmayan gruplar için kullanmaktadır. Değişik dil kullanan, değişik ırktan gelen kişiler, İslam'ı kabul etmişlerse, aralarında bir ayırım yok demektir. Değişik İslam unsurları ve grupları arasında ortaya çıkartılan ayrılıklar yapaydır. Humeyni, Müslüman unsurlar İslami kurallar çerçevesinde birleştiğinde, ayırımı körükleyen yabancı güçlerin çökeceğini, dünyanın nüfus çoğunluğunu oluşturan Müslümanların gerçek kaynaklarına döneceğini ve dünyadaki en büyük birleşik güç durumuna geleceğini düşünmektedir. Bu açıdan milliyetçiliği, İslam birliğini parçalayıcı en büyük tehlike olarak görmektedir. Humeyni, İslam Cumhuriyetindeki Müslümanların eşit ve kardeş olduğunu söylemekte ve bunlar için vatandaşlık konusunun sorun olmadığını belirtmektedir.²⁷⁴

Türkiye’de yayımlanan ve Humeyni’nin takipçilerinden olan *Davet ve Hira* dergilerinde de bu konuya aynı şekilde yaklaşmaktadır:

“İmam Humeyni ümmetin vahdetine dayanan bir siyaset izledi. O Müslümanların İslami kanunlar doğrultusunda bir araya gelmelerinin her an mümkün olduğuna inanıyordu. Bu birleşmeye emperyalistlerin (özellikle ABD) kendi çıkarları için engel olduklarını çok iyi biliyordu. İmam, her zaman kendisini “İranlı” değil “Müslüman” olarak nitelendirmiştir. O, İran İslam devrimini, halkı Müslüman olan ülkelerde gerçekleşecek devrimlerin ilk basamağı olarak kabul etmiştir. O, şöyle diyordu: “Müslümanlar tek bir ailedir. Bu çok önemli bir noktadır. Bu bir stratejidir. Hareketimizin amacı İslamiyet’e hizmet içindir. Biz sadece İran’ın değil tüm İslam aleminin hizmetindeyiz. İran hareketimiz için bir başlangıç noktası oluşturmuştur. İmam, Tahran’a döndükten sonra ilk mülakatlarının devrimin Şii kökenleri hakkında sorulan bir soruya şu çarpıcı cevabı veriyordu: “Artık Şii ve Sünni’yi geleneksel olarak birbirinden ayıran meselelerin hükmü ortadan kalkmıştır. Biz hepimiz Müslümanız. Bu bir İslam devrimidir. İslam’da hepimiz kardeşiz.”²⁷⁵

²⁷⁴ İsmail Zengin, **a.g.e.**, s. 73.

²⁷⁵ **Hira Dergisi**,1992, sayı:2, s.31.

Hira Dergisi ise, benzer görüşler şöyle ifade edilmiştir:

“Biz bu çağda dünyayı titretecek şekilde “Allah-u Ekber!” demenin metodunu ondan öğrendik! Kalplerimizi, ihtizaza o geçirdi!. Allah yolunun, İslâm yolunun başlısı olarak kalmanın ne kadar şerefli, amma ne kadar problemleri göğüslemek gerektiğini, bize fiilî olarak o öğretti. Müslümanlar, ne muazzam güç olduklarını O’nun kıyamıyla, O’nun hareketiyle öğrendiler. O, hepimizin sahip olduğumuz gücün dünyayı değiştirmeye yetecek kadar muazzam olduğunu gösterdi. O’nun hareketi sayesinde biz, yeniden kendi şahsiyetimizi bulduk! Biz, Şiasıyla-Sünnisiyle “Tek bir millet” olduğumuzu ve dünyanın bütün kâfir güçleri karşısında, “İslâm milleti” olarak “aynı muameleye” maruz kalacağımızı, O’nun mücadelesinden öğrendik...”²⁷⁶

İran merkezli fikir akımları Müslüman toplumların yaşadığı coğrafyalarda mevcut iktidarlara başkaldırıyı aşlamış ve Türkiye’deki geleneksel devlete itaat anlayışını sarsmıştır. İran Devrimi’nin propagandası doğrudan halk İslam’na hitap etmekte ve Kuran ile şeriatı savunsalar bile yöneticilerin dinsizliğine yüklenmeye teşvik etmektedir. İslam ve devrim sözcüklerinin yan yana gelmesi İran İslam devrimiyle birlikte ortaya çıkmış ve dini radikalizm adına tüm tehlikelerin başlangıcı olmuştur. İslam Devrimi adına işlenen tasfiyeler, infazlar ve hunharlıklar görüntüsünü soldurmadan önce, toplumun geniş katmanlarından çıkan bir hareketin güçlü ve ABD’ye yakın bir hükümeti alt edebileceği mesajını vermiştir.²⁷⁷ Bununla birlikte, 1979’dan sonra, İslam dünyasında ve hatta ötesinde, İslamcılık olgusunun yayılmasından habersiz olan kimse kalmamıştır

İran’daki siyasal eğitimini tamamlayan birçok şahıs Türkiye’ye dönmüş, tıpkı İran İslam Devriminde kilit rol oynayan camilerde ve kitapevlerinde olduğu gibi çok hızlı bir şekilde ülkemizdeki camilerde ve kitapevlerinde de tebliğ faaliyetlerine başlamışlardır. Özellikle 1980 sonrasında dini yayınların ağırlıklı olarak satıldığı

²⁷⁶ **Davet Dergisi**, 1990, sayı:6, s.35.

²⁷⁷ Gilles Kepel, **İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi**, Doğan Yayınları, İstanbul, 2001, s.130.

birçok kitapevi açılmıştır. Ayrıca, imamı olmayan camiler en iyi ve verimli şekilde kullanılmış, birçok şahıs buralarda örgütlere kazandırılmıştır.²⁷⁸

Sünnî İslam ülkelerinde cami, ibadetin yapıldığı bir yerdir. İran'da cami ayrıca, politik bir platform olarak her hafta yönetenlerin yönetilenleri izledikleri, politika konuşulan bir mekânlardır. Cami, İran'da cuma günleri, din adamlarından ileri gelenlerin verdiği vaazlarla, halkın politikadan haberdar edildiği, politikanın tartışılıp, halkın yönlendirildiği yerlerdir. Tarih boyunca ulemanın yönetime karşı muhalefetini simgeleyen kararlar, daima cami ve mescitte verilmiş ve burada halka duyurulmak suretiyle uygulamaya konulmuştur.²⁷⁹ Türkiye'de de İran'dan alınan bu bakış açısı etkili olmuş, devlete karşı belki de Cumhuriyet tarihinde görülmemiş büyüklükte muhalif İslamcı gruplar oluşmuştur.

Yurt genelinde kitapevleri ve buna bağımlı olarak dergi büroları açılmış, özellikle İran asıllı İslamcı yazarların eserleri büyük bir hızla Türkçe'ye çevrilmiştir. Ayrıca bu kitapevleri radikal grupların buluşma noktası olmuş, genç neslin dini radikalizm konusunda ikna faaliyetlerinin merkezi haline gelmiştir. Çıkarılan dergi ve gazetelerde bu faaliyetlere ayrı bir boyut katmıştır.²⁸⁰ İran merkezli fikir akımlarının ülkemizdeki yansımalarını ve Humeyni'ye olan bağlılığı bu dergilerde net olarak görmekteyiz:

“Bildiğiniz gibi; bu ay, çok acı ve hazin bir yıl dönümü idrak etmekteyiz. Geçtiğimiz yılın 3 Haziranını 4 Haziran'a bağlayan gece saat 22. 00 civarlarında “İslâm Çağı”nın mübarek müjdecisi ve asrımızdaki banisi olan İmam Humeynî aramızdan ayrılarak ebediyete irtihal edip Yüce Mevlâ'ya kavuştu. İmamın her fâninin tattığı ve tatmak zorunda olduğu ölüm şerbetini içmesi, kâfir ve münafık güçleri

²⁷⁸ Taha Akyol, **Hariciler ve Hizbullah: İslam Toplularında Terörün Kökleri**, Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s.183.

²⁷⁹ İsmail Zengin, **a.g.e.**, s.60.

²⁸⁰ Ercan Çitlioğlu, **Tahran-Ankara Hattında Hizbullah**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2001, s.266-271.

*sevinçlere boğarken, imanlı gönülleri de hüzne ve kederlere gark etmiştir”.*²⁸¹

Bütün bu ifadeler, Türkiye’de bulunan dini radikal akımların, İran merkezli fikir akımlarından ileri derecede etkilendiklerini göstermektedir. Bunun göstergesi olarak da, Türkiye’de kadrolu imamı olmayan camilerde Hizbullah örgütünün kendi mensuplarını görevlendirerek çok hızlı bir şekilde örgütlendiğini buradaki eğitimin sadece dini konularla sınırlanmadığını ve camilerin siyasi örgütlenmelerin merkezi olarak görüldüğünü belirtebiliriz.²⁸²

Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin ilgasının ardından uzun bir dönem unutulmuş halifelik kurumu, 1979 da İran İslam Devrimiyle tekrar gündeme oturmuştur. Humeyni, İslam Cumhuriyetindeki Müslümanların eşit ve kardeş olduğunu söylemiş ve bunlar için vatandaşlık konusunun sorun olmadığını belirtmiş, Kur'an-ı Kerim'deki esaslara göre bir devlet yönetiminin kurulmasını ve bütün Müslümanların ümmet esaslarına göre bir bayrak altında toplanmasını amaçlamıştır.²⁸³ Humeyni, çeşitli zamanlarda verdiği demeçleri ile bunu şöyle açıklamaktadır:

*“İran Devrimi'nin amacı; İslama dönmek, Kuran-ı Kerim ve Yüce Peygamberin emirlerine göre ümmeti idare etmek, İslam bayrağı altında toplamaktır.”*²⁸⁴

İran Devriminin etkisiyle tekrar başlayan Hilafet Devleti fikri zamanla toplum içindeki birçok İslami grubu etkilemiştir. Bunlardan bazıları hilafetsiz bir yaşantıyı toplum hayatında otorite boşluğu oluşturacağı ve kargaşa meydana getireceği için tehlikeli bulmuş ve bu otorite boşluğunu, cehaletten kaynaklanan bir yaşayış tarzı olarak belirtmişlerdir.

²⁸¹ Davet Dergisi, 1990, sayı:6, s.4.

²⁸² Taha Akyol, a.g.e., Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s.183.

²⁸³ Hikmet Erdoğan, **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna:İran**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.695-702.

²⁸⁴ İsmail Zengin, a.g.e., s.167.

Hilafet fikri toplum içinde sadece bir yönetim tarzı olarak benimsenmekle kalmadı. Bazı sözde din adamları halifeliklerini dahi ilan ederek çevrelerine dini bilgileri yetersiz çok sayıda taraftar bulabilmişlerdir. Sözde Anadolu Federe İslam Devleti'ni Almanya'da kurarak halifeliğinin herkes tarafından benimsenmesini isteyen Cemalettin Kaplan, bunların en belirgin örneğidir. Cemalettin Kaplan'ın ruh halini o dönem kendisini ziyaret eden Mehmet Metiner şöyle anlatıyor:

“O gün kendisiyle tanışıp tartıştığım Cemalettin Kaplan'ın üzerine sinen bu ruh halini hemen fark etmiştim. Hocanın ayakları yerden kesilmişti. Bulutların üstünde geziyordu adeta. 'Türkiye'nin Humeyni'si' olduğuna iyiden iyiye inanmaya başlamıştı. O da Humeyni gibi dışarıda 'sürgün hayatı' yaşamıyor muydu? O da Humeyni gibi bir 'din bilgini' değil miydi? Hem Humeyni'den neyi eksikti onun? Onun da askerleri yok muydu? Bir emriyle ölüme gidecek 'mücahitleri'nin sayısı günden güne artmıyor muydu? 'Tahta kılıçlarla' ve 'maket silahlarla' 'cihat provası' yapan sarıklı, cüppeli ve sakallı 'genç mücahitleri', 'vur de vuralım, öl de ölelim' diye haykırmıyorlar mıydı? Almanya'da oluşturduğu cemaatin Türkiye ayağını da kısa sürede tamamladıktan sonra sıra 'devrim'e gelecekti. 'Dinsiz Kemalistler'in iktidarını devirip yerine bir 'İslam devleti' kurmaya yönelmişti. O da Humeyni gibi Avrupa kentlerinden birinden kalkıp kendi ülkesine dönecek, milyonlar tarafından karşılanacak ve kurduğu devletin başına geçerek, 'tüm dünya Müslümanlarının halifesi' unvanına kavuşacaktı. Şaka değil, kendisinin de cemaatinin de buna ciddi ciddi inandığını biliyorum”²⁸⁵

4.5. Teröre Verilen Destek

İran'ın terörizme sempatiyle yaklaşması ilk olarak Tahran'da gerçekleşen rehinelere krizi ile kendisini gösterdi. İranlı gençlerin Amerikan büyükelçiliğini basarak Amerikan dışişleri personelini 444 gün rehin olarak tutması İran'ın terörist

²⁸⁵ Mehmet Metiner, **Yemyeşil Şeriat, Bembeyaz Demokrasi**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004, s.336.

kimliğini ön plana çıkarması olarak görülmüştü. İran'ın bu olaya sempati ile yaklaşması ve İranlı gençlere açıkça destek vermesi dünya kamuoyunda İran'a yönelik şüphelerin oluşmasına neden oldu. Bu olay başta Birleşik Devletler olmak üzere uluslararası aktörler ile İran'ın arasını büyük ölçüde açmıştır. İran'ın terör eylemleriyle adı ilk olarak bu eylemle anılmaya başlandı.

İran'ın bugün bile gerek terörist eylemlere gerekse siyasi içerikli suikastlara destek verdiği iddia edilmektedir. Bazı Siyaset bilimciler İran'ın kendi rejimini ihraç etmeden ve komşu ülkelerde kendisi gibi siyasal rejimler oluşturmadan, karışık etnik ve sorunlu ekonomik yapısıyla ayakta kalabilmesinin mümkün olmadığını iddia etmektedirler. Bu nedenle İran, özellikle Ortadoğu ve Kafkasya'da ayrılıkçı hareketler ile beraber direniş hareketlerine büyük önem vermektedir. Devrim sonrasında İran bölgede saldırgan bir dış politika izleme başladı. Bu politikanın ana eksenini Körfez ve Arap ülkelerinde İran İslam rejiminin yayılması idi.

Türkiye-İran ilişkileri değerlendirildiğinde terör olgusunun ilişkileri etkileyen faktörler arasında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. İslam Devriminden kaçan ve Türkiye'ye sığınan mültecilere yönelik birçok siyasal eylem gerçekleştirilmiştir. Bu eylemlerin yanı sıra İran, mültecilerin kendisine iadesini talep etmiştir. İran İslam devrimi sonrasında Türkiye'ye yerleşmiş olan İranlı mültecileri kendisine tehdit olarak görmüştür. Bu dönemde birçok Türk aydınına yönelik suikastlar gerçekleşmiş, İran her defasında bu eylemlerle olan bağlantılarını inkâr etmiştir. Buna karşın Türkiye'deki eylemlerinin hemen arkasından yakalanan teröristlerin neredeyse tamamı İran'da eğitim gördüklerini itiraf etmişlerdir.²⁸⁶ Hizbullah lideri Muhammed Hüseyin Faddallah Milliyet gazetesine verdiği röportajda

“İran'daki İslam Devrimi'ne inanıyor ve destekliyoruz. Bize inanmış gençlerin bir bölümünü bu ülkeye göndererek orada üniversitelerde okutup kültürlü insanlar olmalarını sağlıyoruz. Şu an bizim için ölebilecek On bin kişi var”

²⁸⁶ Kenneth Timmerman, “Turkey's Secular Model” www.iran.org, 24 Nisan 1996.

diyerek İslam Devrimi'nin ihraç politikasına vermiş olduğu desteği açıkça ifade etmiştir.²⁸⁷

Türkiye-İran ilişkilerine etki eden önemli faktörlerden birisi de, Türkiye'nin hem kendi içinde yaşadığı, hem de İran ile paylaştığı Kürt sorunudur. İran'da 5 milyon dolayında Kürt nüfusunun yaşadığı tahmin edilmektedir. Günümüzde ağırlıklı olarak İran'ın kuzeybatısında son derece kötü koşullarda yaşamakta olan Kürt nüfus, 1945 yılında İKDP'nin (İran Kürdistan Demokrat Partisi) kurulmasıyla, eskiye nazaran daha az olmakla birlikte rejimle çatışmıştır.²⁸⁸

İki ülkede de var olan bu problemin nedeni, aslında, Türkiye'nin ve İran'ın Kürtlere yönelik politikaları değil, bu ülkelerin bölgede yaşayan Kürtleri kontrol altına almak için gösterdikleri çabalarıdır. Türkiye'nin en büyük endişesi, Bağdat'ın eskiden olduğu gibi Kuzey Irak'ı kontrol edemeyecek olması ve KDP (Kürdistan Demokrat Partisi) veya KYB'nin (Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin), İran-İrak savaşının ilk yıllarında Kuzey Irak'ta ve Kuzey İran'da üstlenmiş olan PKK ile iş birliği yapacak olmasıdır. 1983'ten beri KDP ve PKK'nın, ortak düşmanlarına karşı birlikte hareket edeceklerine dair söz verdikleri "Birlik İlkeleri Anlaşması"nı imzalamış oldukları göz önüne alınırsa, Ankara'nın bu konudaki endişesinin yersiz olmadığı görülmektedir.²⁸⁹

Aslında, Ankara'nın endişesi PKK-KDP anlaşmasının öncesine dayandığı için Türkiye, 26 Mayıs 1983'te, 800-1000 askerle Kuzey Irak'taki PKK üslerine saldırmış, Irak'ın 40 km içine kadar girmiş ve birkaç yüz PKK militanını ele geçirmişti. İran, Bağdat'ın bu harekate onay vermiş olmasından oldukça rahatsızlık duymuş, Türkiye'nin petrol bölgelerini koruması için NATO'ya destek olduğunu ve böylece ABD çıkarlarına yardımcı olduğunu iddia etmişti. Ancak bu rahatsızlığa rağmen İranlılar, 28 Kasım 1984'te her ülkenin kendi topraklarında diğer ülkenin güvenliğine yönelik hareketlere izin vermesini engelleyen bir güvenlik anlaşması imzalamışlardır. Böyle bir anlaşmanın yapılmasının nedeni bölgede tehdit doğuran

²⁸⁷ **Milliyet**, Mayıs 1989.

²⁸⁸ Tuncay Özkan, "İran ve Kürtler", **Akşam**, 7 Nisan 2003, s.19.

²⁸⁹ Robert Olson, **a.g.e.**, s.13.

unsurların var olması idi. Türkiye'nin Kuzey Irak'taki asıl meselesi, Kürtleri bağımsızlık veya özerklik istemeye cesaretlendirecek herhangi bir etkiyi ortadan kaldırmaktı. Bu nedenle, Türkiye PKK konusunda çok itinalı davranmaktadır. İran içinse tehdit, özellikle "Halkın Mücahitleri Hareketi" başta olmak üzere Türkiye'deki muhalif hareketlerdi. Öyle ki, 1989'da Türkiye'de, İran'ın kendi politik faaliyetleri konusunda endişe ettiği 1 veya 1.5 milyon İranlı olduğu sanılmaktaydı.²⁹⁰

1984 yılında imzalanan bu anlaşmaya rağmen, Ankara'daki askeri yetkililer İran'ı, sınırlarını PKK faaliyetlerine karşı korumak konusunda yaptıkları anlaşmanın gereklerine uymamakla ve bu yüzden Türk milli güvenliğini tehlikeye atmakla suçlamışlardır. İran'ın uzun bir süre PKK terör örgütünü desteklediği ve Türkiye'nin bütün istek ve baskılarına rağmen bu destekten vazgeçmediği ileri sürülmüştür.²⁹¹

Diğer taraftan İran, Türkiye'yi istikrarsızlaştırmak için PKK terörünü de bir araç olarak kullanmıştır. PKK bilindiği üzere Türkiye'ye yönelik eylemlerini gerçekleştirmek amacıyla yabancı ülkelerden lojistik ve siyasi destek görmektedir. İran'ın PKK'ya verdiği destek Türkiye'de büyük tepkilere neden olmuştur. İran, PKK terör örgütüne verdiği desteği her defasında inkâr etmiştir. Diğer yandan İran PKK terör örgütünü Türkiye'den gelebilecek bir tehdidi dengelemek amacıyla kullanmaktadır. İran'ın kendi topraklarında da Kürt nüfusun bulunması İran için bir tehdit unsuru olmasına karşın Türkiye'nin bölgede daha fazla güçlenmemesi için bu terör kartını kullanma eğilimindedir.²⁹²

Her ne kadar PKK terör örgütü eylemlerine 1984 yılında başlamış olsa da İran ile PKK'nın ilişkileri daha öncesine dayanmaktadır. 1982 yılında İran'a geçen PKK üst düzey kadroları İran'da PKK kamplarının kurulması için İran resmi makamları ile bir araya gelmişlerdir. Bunun dışında İran, Türkiye'nin topraklarından geçen Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattından oldukça rahatsızdır. Bu hattın İran'ın petrol kaynaklarının dünya pazarına ulaşımı konusunda boynuna takılmış bir ilmik olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle Suriye topraklarından geçen Kerkük-Akdeniz

²⁹⁰ Robert Olson, **a.g.e.**, s.14.

²⁹¹ Yavuz Cankara, **a.g.e.**, s.211.

²⁹² Yavuz Cankara, **a.g.e.**, s.220.

petrol boru hattını desteklemektedir. İran bu politikasını Türkiye'ye karşı kullandığı terör kartıyla güçlendirmeye çabalamaktadır.²⁹³

Diğer taraftan Türkiye zaman zaman yaptığı taktiksel hatalar ile kendisine karşı uygulanan bu politikaların başarı şansını farkında olmadan artırmıştır. Bu hataların başında Türkiye, İran'ın Lübnanlı sivillere insani yardım götürmek amacıyla hava sahasını açma talebini olumlu karşılamış, bunun sonucunda İran Hizbullah'a askeri malzeme götürürken dönüşte de İran'a PKK militanlarını taşımıştır.²⁹⁴

İran'ın bu talepleri incelendiğinde İran'ın PKK'yı başta istihbarat amaçlı olarak kullanmak istediğini, bunun yanı sıra kendi ülkesinde etnik bir kalkışmaya neden olabilecek bir yakınlaşmayı önlemeye çalıştığını, nihayetinde PKK aracılığıyla Türk ve ABD hedeflerine saldırılar düzenlemeye çaba gösterdiği sonucu çıkarılabilmektedir. İran bu amacına ulaşmak için zaman zaman PKK terör örgütüne desteğini artırmış, zaman içinde bu desteğini görece olarak azaltmıştır.²⁹⁵

Bölgede Türk Silahlı Kuvvetlerinin operasyonlarına en büyük tepkiler yine İran'dan gelmiştir. Irak, işgal öncesinde Sıcak Takip anlaşması uyarınca sınır ötesi operasyonlara izin verirken, İran kendi topraklarıyla ilgili olmayan ve kendisini ilgilendirmeyen bu operasyonlara ciddi tepkiler vermiştir. Irak ile ABD arasındaki Körfez Savaşı sonrasında Kuzey Irak'ta otorite boşluğu meydana gelmiş, bu otorite boşluğu Türkiye aleyhine bir durum yaratırken, İran bu istikrarsızlıktan yararlanmasını bilmiştir. Bölgede İran PKK'ya ve KYB'ye daha fazla destek vermeye başlamış, bölge ülkelerini istikrarsızlaştırma yollarını aramaya başlamıştır. Türkiye Kuzey Irak'ta sınır ötesi operasyonlara başvurdukça İran, bölgesel istikrarı tehdit ederek, krizi derinleştirmeye çalışmıştır.

²⁹³ Yavuz Cankara, **a.g.e.**, s.223.

²⁹⁴ Nihat Ali Özcan, "*İran'daki Gelişmeler ve Ülkemize Etkileri*", **Avrasyabir Vakfı**, Ankara, 23 Haziran 2000, s. 37.

²⁹⁵ Nihat Ali Özcan, "*İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz ama Etkili Bir Manivela*", **Avrasya Dosyası**, Ankara, Sonbahar 1999, s.330.

İran, İslam rejimini yayma stratejisinde İslami terör örgütlerine ve Orta Doğu'da rakip olarak gördüğü Türkiye'yi bölgede güçsüz duruma düşürmek için dini örgütlerin yanı sıra Türkiye içinde sosyal, siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın temel nedeni olan PKK terör örgütüne destek vermiştir. İran ise bu suçlamaları reddetmiştir. Öte yandan İran, Türkiye'yi İran'daki rejim karşıtlarını barındırmakla suçlamıştır. İran'a göre Türkiye-İran sınırı coğrafi konumu itibari ile kontrol edilmesi çok zor bir bölge olduğu için geçişler hükümet bilgisi dışında gerçekleşmektedir. İran ayrıca, Türkiye'nin kendi sınırları içinde var olan PKK sorununu kontrol edemezken, kendisine karşı yöneltilen bu suçlamaları da çelişkili bulmaktadır. Terörist geçişlerinin dışında, İran'ın sınırları içerisinde PKK'nın üs kurduğu iddiasını ise İran kesinlikle reddetmektedir. Karşılıklı olarak suçlamalar ve bunun sonucu giderek tırmanan ilişkiler, 1989 yılında karşılıklı olarak büyükelçilerin geri çağırılması ile sonuçlanmıştır. İki ülke arasında siyaset ve güvenlik alanındaki gerginliklerin tırmanması, yükselen ticari ilişkileri gölgede bırakmıştır. Bu açıdan konu analiz edildiğinde İran Türkiye'ye yönelik terör örgütlerini sürekli olarak desteklemiş, elindeki bu silahı kaybetmemek için her türlü çabayı sergilemiştir. Diğer taraftan Türkiye, İran'ın terör örgütlerine desteğine rağmen İran ile ilişkilerini etkileyecek tedbirlere başvurmamıştır.

4.6.ABD'nin Etkisi:

Türkiye ve İran'ın ABD ile olan ilişkileri, iki ülkenin ilişkilerine etki eden önemli bir faktörü oluşturmaktadır. Türkiye'nin İran'a yönelik siyasi bakışında, İran'ın küresel sistemdeki konumu önemli yer tutmaktadır. Bu sistem içerisinde İran, ABD ile ciddi sorunlar yaşamaktadır. ABD'nin İran'a yönelik politikası, İran'ı bölgesel ve uluslararası sistemde zayıflatmak, onun siyasal davranışlarını değiştirmek ve İslami rejimin yıkılması çerçevesinde şekillenmektedir.²⁹⁶ Ayrıca ABD, ekonomiden doğal gaz, petrolden su alanındaki projelere kadar bir çok konuda İran'ın konumunu zayıflatmak için Türkiye'nin İran'ın bölgedeki rolüne karşı denge unsuru olmasını sağlamaya çalışmakta, bu durum da zaman zaman Türkiye ve İran'ın karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır.

²⁹⁶ Arif Keskin, **a.g.m.**, s.24.

Türkiye ve ABD'nin İran politikalarının bazı örtüşen alanları olsa da, mahiyet itibariyle birbirinden farklılık arz etmektedir. Bu farklılığın temel nedeni ise, iki ülkenin de bazı bölgesel konularda fikir birliği içinde olmamalarıdır. ABD'nin ve Türkiye'nin siyasi amaçlarının bazı alanlarda farklı olduğunun en somut örneği Kuzey Irak'taki Kürtler konusunda takınılan tavidir. ABD, bölgede etnik temelli jeopolitik bir değişime olumlu bakarken, Türkiye böyle bir oluşuma ciddi şekilde karşı çıkmaktadır.²⁹⁷

ABD faktörü, Rıza Şah döneminde Türkiye ve İran arasında sorun teşkil etmezken, özellikle İslam devrimiyle birlikte iki ülke ilişkilerini etkileyen en önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Humeyni döneminde, Türkiye İran arasındaki ilişkilerde ABD faktörü çok daha fazla ön plana çıkabileceken, İran'ın dikkatini savaşa yoğunlaştırması ve Türkiye'nin de o dönemde liberal politikalar takip etmeye başlaması sebebi ile çıkarları gereği tarafsız politika izlemesi, bu iki ülkenin bu dönemde ABD faktörünü göz ardı etmemekle birlikte, ikinci plana atmalarına sebep olmuştur. Fakat, daha sonraki dönemlerde, İran'ın, ABD ile ilişkilerini iyileştirmeye yönelik çabalar içine girmesine ve politika belirlerken ABD'yi de göz önüne almak istemesine rağmen ABD'nin İran'a yönelik önyargısı, genellikle iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmıştır.

²⁹⁷ Aynı Yer.

SONUÇ

Türkiye ve İran gerek coğrafi konumları, gerek bundan kaynaklanan jeopolitik durumları ve gerekse bu özelliklerin kendilerine kattığı değerler açısından çok kritik bir bölgede yer almaktadırlar. Türkiye ve İran bölgede tarih boyunca birçok uygarlıklar kurmuş, güç ve çıkar ilişkileri içinde olmuş iki devlet olarak, bölgeye gerek jeopolitik gerekse siyasal politika açılımları ile yön vermektedirler. İran kendine özgü siyasal sistemi ve Şii nüfusuyla bölgede farklı bir çizgi ortaya koyarken, Türkiye bu geniş coğrafyada hem Avrupalı hem Asyalı olma ayrıcalığının yanında en uzun süreli demokrasiye sahip ülke özelliğiyle de ön plana çıkmaktadır. Bütün bu farklılıklar çerçevesinde Türkiye ve İran siyasi sistemleri, jeopolitik tercihleri, stratejik ittifakları ve bölgesel girişimleriyle bölgede belirleyici roller oynamaktadırlar. Söz konusu durum, her iki ülkeye bölgesel olaylarda kendine özgü etkinlik olanağı sunmaktadır. Başka bir ifade ile, bölgelerinde etkinlik sahibi olan bu iki ülke, sürekli bölgesel hegemonya mücadelesi ve rekabeti içinde olmuşlardır.

Türkiye-İran arasındaki tarihsel süreç incelendiğinde iki ülke arasındaki ilişkilerin Şah ya da Humeyni rejimi ayrımı olmaksızın iki temel boyut görülmektedir. Biri Sadabad Paktı ile başlayıp Bağdat Paktı, CENTO, RCD ve ECO ile devam eden siyasi ve iktisadi işbirliği/uzlaşma boyutu; diğeri ise Kürtler, rejim muhalifleri ve ideolojik meseleler üzerinde oluşan rekabet/zıtlaşma boyutudur. İran ve Türkiye ilişkilerinin biçimlenmesinde çeşitli unsurlar etkili olmaktadır. Bu iki bölge ilişkilerinin seyrini anlamak için bütün bu unsurları bir bütünlük içinde ele almak gerekmektedir.

Türkiye-İran ilişkilerinde 500 yılı aşkın süredir devam eden çatışmanın asıl nedeni jeopolitiktir. Türk-İran ilişkilerinde çatışmayı derinleştiren ve şiddetlendiren unsurlardan biri iki ülke arasındaki karşılıklı güvensizliktir. Tarih boyunca birbiri ardına yapılan bir çok anlaşmaya rağmen çatışmanın tamamen önlenememesi bu güvensizliği perçinlemiştir. Çatışmayı körükleyen diğeri bir unsur ise iki ülke halklarının benzer kültürlere sahip olmalarına rağmen, birbirlerini tanımamaları ve mevcut önyargıların devam etmesidir.

1979’da İran’da rejim değişikliği ile sonuçlanan İslam Devrimi, ülkenin iç ve dış politikası açısından önemli değişikliklere sebep olmuş ve komşu devletlerle olan ilişkilerini ve uluslararası sisteme bakış açısını derinden etkilemiştir. İran’da İslam’ın siyasal alana taşınması, iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyecek ideoloji faktörünün ön plana çıkmasına neden olmuştur. İran, devrimin ilk birkaç yılında rejim ihracı çabalarında bulunmuş fakat bunun İran’a çok fazla bir getirisi olmadığını görerek, İslam’ı yaymayı bir amaç olmaktan çıkarıp, belli politikalarını uygulama konusunda bir araç olarak kullanmıştır. “İdeoloji” unsuru İran ve Türkiye arasında sürekli olumsuz bir faktör olarak gösterilmesine karşın, aslında bu olumsuzluğun, İran’ın İslami rejimini yayma çabalarından değil, belli dönemlerde Türkiye ve İran’ın izlemiş oldukları kendi iç politikalarından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Benzer jeopolitik özellikler nedeniyle 20’nci yüzyılda stratejik açıdan birbirine bağımlı hale gelen Türkiye ve İran, kimi zaman bazı konularda anlaşmazlığa düşseler de birbirlerini ihmal edememişlerdir. Benzer tarihi ve coğrafi özellikler ise bu iki ülkenin siyasi ilişkilerini her dönemde etkilemiştir. Tarihsel bir perspektiften bakıldığında, iki ülke arasındaki sorunların ideolojiler (laik ya da İslamcı), rejimler (monarşi ya da cumhuriyet) ve liderler (Şah ya da Humeyni) ötesinde; jeopolitik, jeostratejik ve jeokültürel nedenlerden kaynaklandığı görülmektedir.

Devrimden itibaren iki ülke arasındaki ilişkilere bakıldığında ticaret, Kuzey Irak, Kürtler ve PKK, irtica ve rejim ihracı, Türkiye’ye kaçan İranlı rejim muhalifleri gibi konuların ön plana çıktığını görüyoruz. Buna zamanla Türkiye’nin Irak ve İran arasındaki arabuluculuk çabaları da eklenmiştir. 1983 sonrası Özal döneminde, İran’ın Irak’la savaşta olması ve Özal’ın ekonomik alanda liberal politikalar takip ediyor olması, İran’ın da ticaret için güvenilir bir yola ihtiyaç duyması, o dönemde ideolojinin arka plana itilerek, ekonomik çıkarların ön plana alınmasını sağlamış ve İran’ın bir tehdit olarak algılanmasını geri plana itmiştir. Hatta 1970’li yıllarda gündeme getirilerek, 1980’in ilk yıllarında uygulamaya konan Türk-İslam Sentezi ile, Türk toplumunun düştüğü kültürel boşluk, milliyetçilik ve özellikle de dini inançlar ön plana çıkarılarak aşılmaya çalışılmıştır. Birbirine zıt karakterli iki rejim ve lider özellikle ticari ilişkiler başta olmak üzere, ilişkilerinin kopmaması için

ellerinden geleni yapmışlardır. Birbirlerine güvenmemekle birlikte, her iki ülke bölgedeki güçler dengesinin özellikle Sovyetler Birliği lehine bozulmaması için aşırı çaba sarf etmişlerdir. İki ülke arasındaki ilişkiler, incelediğimiz 10 yıllık süreç içerisinde sadece 7 ay boyunca bozulmuştur.

1979 İran devrimi sonrasında benimsenen yönetim sonucunda iki ülke arasındaki ilişkiler zaman zaman gerilimlere sahne olmuştur. Bir yandan Türkiye, İran'ı rejimi ihraç etme ve PKK'ya destek verme konusunda suçlarken, diğer yandan İran da Türkiye'yi rejim muhaliflerini ülkesinde barındırmakla suçlamıştır. Ayrıca Türkiye, kendini Batılı ve Batı kültürü içinde tanımlamak istemiştir. İran ise Batı'yı kötülüğün kaynağı olarak görmüştür. İran kendini İslam dünyası içinde görürken, kendini Batı kültürü içinde gören Türkiye'yi karşıt olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla bu zaman zarfında, üzerinde en çok durulması gereken konu olan ekonomi ve ikili ticari ilişkiler ikinci planda kalmıştır. Nitekim; gerek coğrafi yakınlık gerekse karşılıklı ticaretin geliştirilebileceği alanların çeşitliliği itibariyle, bu iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin ikinci planda kalması her iki taraf için önemli bir kayıp olarak değerlendirilebilir.

Türkiye ve İran, iyi ilişkilere ihtiyacı olan iki komşu ülkedir. İki ülkenin büyüklüğü, taraflara geniş coğrafi alanda işbirliği imkanı ve ihtiyacı sunmaktadır. İran, Türkiye için Orta Asya'ya karayolu ulaşımı fırsatı sunarken, Türkiye ise İran için Avrupa'ya açılan kapıdır. Jeopolitik konumları, her ülke açısından önemli stratejik değere sahiptir. İran'ın, Türkiye üzerinden doğal kaynaklarını Avrupa pazarlarına sunma şansı varken, Türkiye de İran üzerinden Orta Asya ile çeşitli ekonomik ilişkiler kurma potansiyeline sahiptir. Söz konusu durum her ülkeye farklı stratejik, jeopolitik ve ekonomik değerler sunmaktadır. İki ülke arasındaki esas çatışma nedeni jeopolitik rekabet olduğuna göre, jeopolitik rekabet alanlarına her iki ülkenin ortak projelerle girmesi ve eşit şartlarda ekonomik rekabet yürütmeleri çatışma alanlarında işbirliğini arttıracaktır.

KAYNAKÇA

A. KİTAPLAR VE MAKALELER

ABRAMIAN, Efraim, “The Guerilla Movement in İran: 1963-1977”, **Middle East Report and International Project Reports**, 86, March- April, 1980.

AFRASIABI, Kaveh L., **After Khomayni: New Directions in İran’s Foreign Policy**, Westview Press, Boulder & San Francisco, 1994.

Amnesty International, **Law and Human Rights in the İslamic Republic of İran**, London, 1980.

AKGÜN, Mansur, “İran-İrak Savaşı, Bölge Dengeleri ve Türkiye”, Haluk Ulman (Ed.), **Ortadoğu Sorunları ve Türkiye**, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasi Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.

AKSOYLAR, ÇETİRGE, Yurdanur, **Namludaki Karanfilden Şeriata: İran**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997.

AKYOL, Taha, **Hariciler ve Hizbullah: İslam Toplularında Terörün Kökleri**, Doğan Kitap, İstanbul, 2000.

AMULGEZER, Cihangir, “İran’s Economy and US Sanctions”, **Middle East Journal**, vol: 51/2 Spring 1992.

ARI, Tayyar, **İrak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

ARI, Tayyar, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa, İstanbul, 2004.

ARJOMAND, Said Amir, “Shiite İslam and Revolution in İran”, **Government and Opposition**, Vol:16, No:3, Summer, 1981.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1984.

ATAÖV, Türkkaya, “İki Doğu Komşumuz: Irak ve İran”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:XLIV, No:1-2, Ocak-Haziran 1989.

ATAY, Mehmet, “İran İslam Devriminde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler”, **Avrasya Dosyası**, Cilt:5, Sayı:3, Ankara, 1999.

AYGÜN, Hasan, “İran’daki Gelişmeler ve Ülkemize Etkileri”, **Jeopolitik Tartışma Sonuç Raporu 4**, Avrasyabir Vakfı, Ankara, 23 Haziran 2000.

BAKHASH, Shaul, **The Reign of the Ayatollahs: İran and the İslamic Revolution**, New York, Basic Books, 1984.

BAKHASH, Shaul, “İran’s Relations With Israel, Syria, and Lebanon”, **İran at the Crossroads: Global Relations in a Turbulent Decade**, Miron Rezun (Der.), Westview Press, Boulder & San Francisco & Oxford, 1990.

BALBAY, Mustafa, **İran Raporu**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2007.

BAYAT, Mangol, “The Iranian Revolution of 1978-1979:Fundamentalist or Modern”, **Middle East Journal**, Vol.37, No:1, 1983.

BİNGÖL, Yılmaz, “Türk-İran İslam Kültürü:Empirik Bir Analiz”, **Avrasya Dosyası**, cilt:5, sayı:3, Ankara, 1999.

BLEDA, Tanşuğ, **Maskeli Balo**, Doğan Yayınları, İstanbul, 2000.

BOROVALİ, Fuat, “İran and Turkey: Permanent Revolutionor İslamism in one Country”, Miron Rezun (ed.), **İran at the Crossroads**, Westwiev Press, Boulder, 1990.

BOROVALLI, Fuat, "Iran and Turkey: Permanent Revolution or Islamism in one Country", Miron Rezun (ed.), **Iran at the Crossroads**, Westview Press, Boulder, 1990.

BÖLÜKBAŞI, Süha, **Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu**, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990.

BÖLÜKBAŞI, Süha, "Turkey Copes with Revolutionary Iran", **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Vol:13, No:1-2, 1989.

BUCHTA, Wilfried, **Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic**, Washington Institute for Near East Policy & Konrad Adenauer Stiftung, 2000.

CALABRESE, John, "Turkey and Iran: Limits of a Stable Relationship", Turkey and Iran: Limits of a Stable Relationship, **British Journal of Middle Eastern Studies**, Vo:25, No:1, Mayıs 1998.

CANKARA, Yavuz, **Yeni Oyun İran'ın Nükleer Politikası**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.

CAŞIN, Mesut Hakkı, "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları" **Avrasya Dosyası, İran Özel**, Cilt 5, Sayı 3, 1999.

ÇANDAR, Cengiz, **Dünden Bugüne İran**, Yalçın Yayınları, Ankara, 1981.

ÇEÇEN, Anıl, "Bir İran Değerlendirmesi", **Avrasya Dosyası**, Cilt:5, Sayı:3, Ankara, 1999.

ÇETİNSAYA, Gökhan, "Essential Friends and Naturel Enemies : The Historic Roots of Turkish- Iranian Relations" **Middle East Review of International Affairs** Vol:7, No: 3 September 2003.

ÇETİNSAYA, Gökhan, “Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun”, **SETA İnan Dosyası**, Rapor No:ST2-706, Ankara, 2006.

ÇETİNSAYA, Gökhan, “Türk-İran İlişkileri”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 2004.

ÇETİNSAYA, Gökhan, “From the Tanzimat to the İslamic Revolution: continuity and change in Turkish-İranian relations”, **Turkish Review of Middle East Studies**, 13, 2002.

ÇİTLİOĞLU, Ercan, **Tahran-Ankara Hattında Hizbullah**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2001.

ÇİZGEN, Nevval, **İki Ülke İki Devrim: Türkiye-İran**, Say Yayınları, İstanbul, 1994.

DAĞI, İhsan D., **Ortadoğu’da İslam ve Siyaset**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998.

DAVUTOĞLU, Ahmet, **Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.

DEDEOĞLU, Beril, **Ortadoğu Üzerine Notlar**, Derin yayınları, İstanbul, 2002.

ENAYAT, Hussein, “İran: Khomayni’s Concept of the Guardianship of the Jurisconsult”, J. Piscatori (Ed), **İslam in The Political Process**, Cambridge,1983.

ERDOĞDU, Hikmet, **Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar’ın Yumruğuna:İran**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

EHTESHAMI, Anoushiravan, “İran Strives to Regain Military Right: Rearmament Drive Aims to Restore Gulf Balance”, **Jane’s International Defence Review**, Vol:29, Temmuz 1996.

ESPOSITO, John, **The Iranian Revolution**, Florida International University Press, Miami, 1990.

ESPOSITO, John and PISCATORI, James, **The Iranian Revolution Ten Years Later: What has been its Global Impact**, The Middle East Institute, Washington, 1989.

FISCER, Michael, **From Religious Dispute to Revolution**, Cambridge Harvard University Press, London, 1980, s.22.

FORAN, Jeffery, **Fragile Resistance: Social Transformation in Iran From 1500- to the Revolution**, Westview Press, New York, 1983.

FULLER, Graham, **The Center of the Universe: The Geopolitics of Iran**, Westview Press, Boulder, 1991.

GÜNDOĞAN, Ünal, “İslamist İran and Turkey, 1979-1989: State Pragmatizm and Ideological Influences”, **Middle East Review of International Affairs**, Vol:7, No:1, Mart, 2003.

GÜRKAŞ, Berna, “Türkiye-İran İlişkileri”, **Stratejik Öngörü**, Sayı:6, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006.

GÜRÜN, Kamuran, **Fırtınalı Yıllar: Dışişleri Müsteşarlığı Anıları**, Milliyet, İstanbul, 1995.

GÜVENÇ, Bozkurt, SAYLAN, Gencay, TEKELİ, İlhan ve TURAN, Şerafettin, **Türk-İslam Sentezi**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1994.

HALLIDEY, Fred, **Nation and Religion in the Middle East**, Sagi Books, London, 2000.

HALLIDEY, Fred, “İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm”, Serpil Üşür (Der.), **İran Devrimi: Din, Anti-emperyalizm ve Sol**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

HALLIDEY, Fred, “An Elusive Normalization: Western Europe and Iranian Revolution”, **Middle East Journal**, Vol.:48, No.:2, Spring 1994.

HALLIDEY, Fred, “Araps and Persians Beyond the Geopolitics of the Gulf”, **Cahiers d'Études sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-İrani**,1996.

HASIP, S. Waqar, “The Iranian Constitution: An Exercise in Contradictions”, **Al Nakhlah**, Article 1, Spring 2004.

HOOGLUND, Eric, “İran and Central Asia”, **From the Gulf to Central Asia: Players in the New Great Game**, Anoushiravan Ehteshami (ed.), University of Exeter Press, UK, 1994.

HOOGLUND, Eric, **Rural Participation in the Revolution**, MERIP Reports, 87, 1980.

HUNTER, Shireen, **İran and the World:Continuity in a Revolutionary Decade**, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1990.

HUNTER, Shireen T., **İran After Khomayni**, New York & London, Praeger, 1992.

HÜSEYİN, Asaf, **İran'da Devrim ve Karşı Devrim**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1989.

İZZETİ, İzzetullah, **İran ve Bölge Jeopolitiği**, Hakkı Uygur (Çev.), Küre Yayınları, İstanbul, 2005.

JALAL, -Al-e-Ahmad, **Garbzadeği (Weststruckness)**, John Green ve Ahmad Alizadah (çev.), Mazda Press, Lexington, 1982.

JAZAYERI, Ahmad, Economic Adjustment in Oil Based Economies ,International Monetary Fund, **International Financial Statistic Yearbook**, 1980.

KAZMAN, Kenneth, MIGDOLOWITZ, Carol, “İran-Turkey Pipeline Deal:The Geopolitics of Natural Gas”, **CRS Report for Congress**, October 10 1996.

KECHICHIAN, Joseph A., “Containing the İran Revolution”, **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Vol.13, No:1-2, 1989.

KEDDIE, Nikki R., **Modern İran: Roots and Results of Revolution**, Yale University Press, London, 2003.

KEMP, Geoffrey, “İran: Can the US do a deal?” **The Washington Quarterly**, 24, No:1, Winter 2001.

KEPEL, Gilles, **İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi**, Doğan Yayınları, İstanbul, 2001.

KESKİN, Arif, “İran’ın Kuzey Irak Politikası”, **Stratejik Analiz**, Haziran 2007.

KESKİN, Arif , “Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler”, **Avrasya Dosyası**, cilt:10, sayı:1, Ankara, 2004.

KESKİN, Arif, “İran’da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: “İranlılığa” Giden Yol” , **Stratejik Analiz**, Sayı: 9, 2001.

KHOMAYNI, Ruhollah, **İslam and Revolution: Writings and Declarations of Imam Khomeyni**, Hamid Algar (çev.), Mizan Press, Berkeley, 1981.

KHOSROKHAVAR, Farhad, ROY Oliver, **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, İsmail Yerguz (Çev.), Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

KİRİŞÇİ, Kemal, “Türkiye ve Müslüman Ortadoğu”, **Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.), Alfa, İstanbul, 2002.

KOCAOĞLU, Mehmet, “Kürtçülüğün Siyasi Bir Sorun Haline Dönüştürülmesinde ve Kürtçülük Faaliyetlerinde İran Faktörü, **Avrasya Dosyası**, Ankara, İlkbahar 1995.

KURZMAN, Charles, **Unthinkable Revolution in Iran**, Harvard University Press, Massachusetts, 2004.

LENCZOWSKI, George, **The Middle East in World Affairs**, Cornell University Press, London, 1980.

LESSER, Ian. O, FULLER, Graham, **Türkiye’nin Yeni Jeopolitik Konumu**, Meral Gönenç (Çev.), Alfa Yayınları İstanbul, 2000.

MALONEY, Susanne, “America and İran: From Containment to Coexistence” **The Brookings Institution**, Washington DC, No:87, August 2001.

MARTIN, Vanessa, **Creating an İslamic State: Khomayni and The Making of a New İran**, Tauris Publishers, London , 2001.

MENASHRI, David, **Post-Revolutionary Politics in İran: Religion, Society and Power**, Frank Cass, London & Portland, 2001.

MENASHRI, David, **İran: A decade of War and Revolution**, Holmes & Meier, New York, 1990.

MENASHRI, David, “Whither Iranian Politics? The Khatami Factor”, **Iran Under Khatami: A Political, Economic, and Military Assessment**, Washington Institute for Near East Policy, Washington, 1998.

METİNER, Mehmet, **Yemyeşil Şeriat, Bembeyaz Demokrasi**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004.

MILANI, Mohsen, **The Making of Iran's Islamic Revolution: From Monarchy to Islamic Republic**, Westview Press, London, 1994.

MILANI Mohsin M., “Iran’s Gulf Policy: From Idealism and Confrontation to Pragmatism and Moderation”. Al-Suwaidi, (ed.), **Iran and the Gulf, A Search for Stability**, The Emirates Center for Strategic Studies and Research, New York, 1996.

MOHAMMADI, Ali, EHTESHAMI, Anoushiravan., **Iran and Eurasia**, Ithaca Press, England, 2000.

MOSHAVERZ, Z., “Revolution, Theocratic Leadership and İran’s Foreign Policy: Implications for Iran-EU Relations”, **The Review of International Affairs**, Vol:3, No:2, Winter 2003.

OĞUZ, Sami, ÇAKIR, Ruşen, **Hatemi’nin İran’ı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

OLSON, Robert, **Türkiye-İran İlişkileri ,1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik**, Babil Yayıncılık, Ankara, 2005.

ORAN, Baskın (ed.), **Türk Dış Politikası,Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

ORAN, Baskın (ed.), **Türk Dış Politikası,Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

ÖZCAN, Nihat Ali, “İran’daki Gelişmeler ve Ülkemize Etkileri”, **Avrasyabir Vakfı**, Ankara, 23 Haziran 2000.

ÖZCAN, Nihat Ali, “İran’ın Türkiye Politikasında Ucuz ama Etkili Bir Manivela”, **Avrasya Dosyası**, Ankara, Sonbahar 1999.

PIPES, Daniels, “Ortadoğu’daki İki Takım”, **Avrasya Dosyası**. Cilt:5, Sayı:3, Sonbahar 1999.

RAMAZANI, Rouhallah K., **Revolutionary Iran Challenge and Response in the Middle East**, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1986.

RAMAZANI, Rouhallah K., **The Foreign Policy of Iran 1500-1941: A Developing Nation in World Affairs**, University Press of Virginia, Charlottesville, 1966.

RAMAZANI, Rouhallah K., "Iran's Foreign Policy: Contending Orientations", **The Middle East Journal**, Vol:43, No:2, 1989.

RAMAZANI, Rouhallah K., "The Shifting Premise of Iran's Foreign Policy: Towards a Democratic Peace," **Middle East Journal**. Vol.:52, No:2, Spring 1998.

RAMAZANI, Rouhallah K., "Iran's Islamic Revolution and the Persian Gulf", **Current History**, Vol.84, No: 498, 1985.

RAMAZANI, Rouhallah K., "Iran's Export of the Revolution:Its Politics, Ends and Means", **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Vol:13, No:1-2, 1989.

RATHMELL, Andrew, KARASIK, Theodore, GOMPERT, David, "A New Persian Gulf Security System", **Research and Development Issue Paper**, 2003.

RENFREW, Nita M., "Who Started the War", **Foreign Policy**, No:66, 1987.

REZUN, Miron, "The Pariah Syndrome: The Complexities of the Iranian Predicament", **Iran at the Crossroads: Global Relations in a Turbulent Decade**, Miron Rezun (Der.), Westview Press, Boulder & San Francisco & Oxford, 1990.

ROBINS, Philips, "Turkey and Middle East", **Royal Institute of International Affairs**, London,1991.

ROY, Oliver, **The New Central Asia: The Creation of Nations**, I.B Tauris Publishers, New York, 2000.

RUBIN, Barry, “The Persian Gulf after the Cold War: Old Pattern; New Era” , **Middle East Review of International Affairs**, Vol:3, No:2 , June 1999.

RUBIN, Barry, “İran’ın İç Politikası Üzerine Bazı Notlar”, **Avrasya Dosyası**, cilt:5, sayı:3, Ankara, 1999.

RUBIN, Barry, **US Middle East Policy in Turkish Context, The Middle East in Turkey American Relations**, George Harris (Ed.), Heritage Foundation, Washington, 1984.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih:1918-1994**, İmge Yayınevi, Ankara, 2001.

SARAY, Mehmet, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

SELIKTAR, Ofira, **Failling the Crystal Ball Test : The Carter Administration and the Fundamentalist Revolution in İran**, Praeger Publisher, Connecticut, 2001.

SÖNMEZOĞLU, Faik, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Der Yayınları, İstanbul, 2000.

TÜLÜMEN, Turgut, “Bir İhtilali Yaşamak”, **Strateji**, S.1, Ankara, 1995.

WRIGHT, Robin, **Son Büyük Devrim: Humeyni’den Bugüne İnan**, Şeniz Türkömer (Çev.), Doğan Kitap ,İstanbul, 2001.

YEZDI, İbrahim, **KEYHAN**, 13-15 Eylül 1980.

YILMAZ, Hakan, **Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.

YILMAZ, Türel, **Uluslararası Politikada Ortadoğu: 1.Dünya Savaşı'ndan 2000'e**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.

YILMAZ, Türel, “ İran İslam Devrimi ve Türkiye İran İlişkilerine Etkisi” , **Strateji**, Sayı: 10.

YÜCE, Mustafa, **Türk-İran İlişkileri'nin Dünü, Bugünü Yarını**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1994.

ZENGİN, İsmail, **İran Devrimi ve Ortadoğu'ya Etkileri**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.

B. SÜRELİ YAYINLAR

Akşam, Nisan 2003.

Cumhuriyet, Nisan 1980-Şubat 1984.

Davet Dergisi, 1990, Sayı:6.

Financial Times, Ocak 1979.

Günaydın, Mayıs 1980.

Hira Dergisi,1992, Sayı:2.

L'aurore, Ocak 1979.

Le Figaro, Ocak 1979.

Milliyet, Şubat 1979- Haziran 1989.

Hürriyet, Ocak 1979- Ağustos 1988.

TASS, Ocak 1979.

Tercuman, Ocak 1979- Şubat 1979.

World Development Report, 1977-1979

C. İNTERNET KAYNAKLARI

www.cia.gov.

<http://www.deik.org.tr/bultenler/200510715167İran-Temmuz2005.pdf>

<http://www.dre-mfa.gov.ir/indexİng.html>

www.İran.org

<http://www.irvl.net>

www.JEPeterson.net.

<http://www.marxist.com/İranian-revolutiongrant090279.htm>

<http://www.mfa.gov.tr/MFAİtr/Yayinlar/DisisleriBakanligiYayinlari/EkonomikSorunlarDergisi/Sayi20>

<http://www.tribun.com/Aktuel/Akt73.pdf>

<http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=7>

<http://www.turksam.org/tr/a1310.html>.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Devrim>

EKLER

Ek. 1

Yıl: 18 Sayı: 6086 Fiyat: 250 Kır. Adres: Topkapı, Londra Asfaltı, Tercüman Tesisi HER SABAH DÜNYA YENİDEN KURULUR HER SABAH TAZE BİR BAŞ

İRAN'IN EN GÜÇLÜ DİNİ LİDERİ, PARİS'TE Teroüman'A ÖZEL DEMEÇ VERDİ:

• Bir sözü ile yüzbinlerce İranlı sokaklara döken Şah'ın korkulu rüyası 78 yaşındaki Şii Lider «Türk kardeşlerimiz bizi bu haklı davamızda destekleyecektir. Zafer yakındır» dedi

Kumeyni

'Despot

yıkılacak

İslâm Cumhuriyeti kurulacak,

KUMEYİNİ KİMDİR?
İran'da yaşayan 5 Şii İmamın en önde gelenlerinden biri olan kabul edilen Ayatullah Kumeyni, 1963'te Şah Muhammed Rıza Pahlavi'ye taprak reformuna karşı çıkışı aşırı derecede duyurmuştu. 1963'teki olaylar sırasında beylik uğru, SAVAK ajanları tarafından öldürülen Kumeyni, Küm şehrindeki mezarından alınarak sürgüne gönderilmişti. Sürgündeki ilk yurdu Bursa'da geçiren Kumeyni, daha sonra Irak'ta Karbela'ya yerleşmiştir. Şah ile iyi geçinmek isteyen Irak'taki Baas rejimi Kumeyni'yi sürgünden çıkarıp ve Şii lider, Paris'te dışındaki bir malikâneye yerleşmiştir.

Arkadaşımız Haluk Tezeloğlu, İran'da Şah'a karşı sürgündeki muhalefetin lideri Ayatullah Kumeyni ile görüşen. (FOTOĞRAF: ALI REYHAN)

5.18.1.79

• Ak Devrim'e karşı çıktığı için 1963'ten beri sürgünde olan ve sürgündeki ilk yılını Türkiye'de geçiren Kumeyni gelecek hakkında şöyle konuşuyor: «Yeni anayasamız İslâmî esaslara dayanacak ve dış baskılara asla boyun eğmeyeceğiz»

• Kumeyni Paris'teki muhteşem malikânesinin bahçesinde kurulu bir çadırda günle

ABD, Fransa, İngiltere ve Almanya'nın liderlerinin katıldığı **Mini Zirve**'de alınan sonuçları NATO ülkelerine duyurma görevi Carter'a verildi.

Carjamba

Yıl: 18 Sayı: 5095 Fiyat: 200 Kır. Adres: Topkapı, Londra Asfaltı, Tercüman Tesisi

HER SABAH DÜNYA YENİ

Ve Şah gitti

CHP ORTA Hükümet yeni başlar ist

Adalet Bakan ETMEK İÇİN DA BEKLİYORSUN

İşil 'Ör du

- ECEVİT: «S gösterilme
- Kars Milletvel istedi. Ve mal
- Artaç "Bakanlar h zebiliyorlarsa tebr parlamenterlerin i madi" dedi.
- Bakanların yakını suzuklara karşı müdahale edemiy

10. SAY

TOKER: «E SORUNLA HÜKÜME POLİTİKAS

KARA HÜSEYİN VEFAT ETTİ

Eski yağlı gömme vamlarından Gönen'i Hüseynin dün Bipa'la tür. Feriköy'ün eski vamlarından Necdet de eski gömme vamlarından yarımlı başlı olan Kara Hüseyin'le söradan beri evinde yatmakta idi.

ŞAH'IN AYAGINI ÖPTÜ: İran Şahı Rıza Pehlevi için Mahabad Havaalanında yapılan küçük uğurlama töreni sırasında muhafız alayından bir asker diz çökerek hükümdarın ayagını öpmek istemiştir. Şah ağlayarak, eri ayağa kaldırırken, İmparatoriçe Farah bu duygulu sahneyi gülümseyerek takip etmiştir. (UPI-ARAJANS-FAX)

RIZA PEHLEVİ İLE İMPARATORİÇE FARAH ÜLKEYİ AĞLAYARAK TERKETTİLER

- Basın toplantısı yapacağı belirtilen saatlerde ülkeyi gizlice
- Halk sokaklarda bayram yapıyor ve "Şah ebediyen gitti. Liderimiz Kumey-ni" diye bağırıyor.

TÜRKİYE HABERLERİ

RUM YÖNETİMİ KIBRIS RAPORU İÇİN 'ARTER'İ DİJİTAL DİJİTAL ETTİ

LEFKOŞE (AP)

Yunanistan Başbakanı Karamanlis, 22 hafta süren barış görüşmelerini bitiren bir bildiriyle, Yunanistan'ın Kıbrıs'ta barış sürecini desteklediğini bildirdi.

Hümayni, Mısır'daki 14 Ocak'ta bir konuşma yaptı.

14 Ocak'ta bir konuşma yaptı. Hümayni, Mısır'da bir konuşma yaptı.

«ŞAH GİTTİ - MELEK GELDİ» şeklinde bağırarak taraftarlarına «ŞAHLIK DEVRİ BİTTİ» dedi

TAMER GÖDEMİR TAHİRAN'DAN BİLDİRDİ

HALUK TABAKLIĞI PARİS'TEN BİLDİRDİ

Dini İslami taraftarlarına silah dağıttığı doğrulandı

... VE HUMEYNY'N İRAN'DA

• Hümeyni Başbakan Bahtiyar'a «Derhal istifa et» emrini verdi ve «İslam Devrim Konseyini iki gün içinde açıklayacağını» söyledi

• Tahran TV'nin Şii liderler tarafından bir grup TV yayınına ele geçirmek Hümeyni'nin karşılığın 20 dakika çam olarak yayıldı. Dünya üzeri TV de Şii televizyonları gösterildi ve imparatorluk marşları çaldı.

• İranlı gençler Hümeyni'nin geçeceği 15 kilometre yolu sabırsızlıkla bekliyorlar.

• Hümeyni özel olarak hazırlanan eski bir siyasetçi kalacak.

İran'ın en güçlü İslami Ayetullah Hümeyni, 15 yıl süren sürgün hayatından sonra dün sabah saatleri bir uçakla Paris'ten, Tahran'a dönüşü ve "Şahlık döneminin" sona erdiğini bildirdi. Başbakan Şahpur Bahadır'a, "Derhal istifa et ve istidat davasını emret" dedi.

Geçen Ramazan ayından beri yaşadığı Paris yakınlarındaki Neauphle La Chapelle köyünde Charles De Gaulle Havalimanına Fransızla başlıca kente çok az görüşme güvencik izledikleri arasında geçen Hümeyni, burada yaptığı konuşma açıklamasında, Fransız hükümetine teşekkür etmiştir.

Şahlık döneminde olan vatanıya, halkta birliği başlatma adımlarını, Hümeyni konuşmasında ilk söz Şah rejimine bürün sürgün ve çözümün yollarından emretme verdiğini söylemiştir.

Şii İslam, Amerika'nın adından bahsetmeden, "Allah'a yalvarıyorum, İran'ın kaderi yalvarıyorum" dediği konuşmalarını eleştirerek, "Şahlık döneminde İran'ın kaderi kopmuş" dediği.

Hümeyni konuşmasının sonunda bütün emellerini ve değişik ayetleri ifade eden de birleşik davası emretti.

KESİLEN YAYIN

Tahran Televizyonu Hümeyni'nin konuşmasını 20 dakika kadar canlı yayımladı.

Hümeyni, sonradan Tahran'a gelen Faruk Huseyni ile yapılan ikinci görüşme hakkında açıklamalar yaptı. (AP) - (AKA) - (AP)

KORKUNÇ BİR İDDİA

Hümeyni yanlısı bir generelin İran'dan kaçtığı ve Şii lider Hümeyni'nin öldürülmesi için bir plan olduğunu iddia edildi. (AP)

ŞAH «ASKERLER HALKA ATEŞ AÇARSA, TAHTA DÖNMEM KOLAYLAŞIR»

DIŞ HABERLER SERVİSİ

Şii lider Hümeyni'nin bir diğer danışmanı, Şii lider Hümeyni'nin, İran'da din lideri konumuna sahip olduğu ve diğer liderlerle birlikte hükümetin devrimci faaliyetlerini yönettiği açıklanmıştır.

Hümeyni yanlısı bir generelin İran'dan kaçtığı ve Şii lider Hümeyni'nin öldürülmesi için bir plan olduğunu iddia edildi. (AP)

Başbakan Şah Muhammed Rıza, ve kendisini gösterdiği olay sonrası 15 Ocak'ta demir bir uçakla açıldığı tahmin edilir. (AP)

ABD ve Çin, ilk defa doğrudan ikili işbirliği anlaşması imzaladı

TENG: «ABD ile balayı sürececek»

DIŞ HABERLER SERVİSİ

ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger ile Çin Dışişleri Bakanı Qiao Guehuang arasında imzalanan anlaşma, Çin ve ABD arasında ilk defa doğrudan imzalanan bir anlaşma olarak tarihe geçmiştir.

Çin ABD'de Savunma Bakanı Şen Tuo'nun ABD'de yaptığı ziyaretin bir sonucu olarak imzalandı. Anlaşma, Çin ve ABD arasında imzalandı.

Çin ABD'de Savunma Bakanı Şen Tuo'nun ABD'de yaptığı ziyaretin bir sonucu olarak imzalandı. Anlaşma, Çin ve ABD arasında imzalandı.

Hümeyni, sonradan Tahran'a gelen Faruk Huseyni ile yapılan ikinci görüşme hakkında açıklamalar yaptı.

Şii İslam, Amerika'nın adından bahsetmeden, "Allah'a yalvarıyorum, İran'ın kaderi yalvarıyorum" dediği konuşmalarını eleştirerek, "Şahlık döneminde İran'ın kaderi kopmuş" dediği.

Hümeyni konuşmasının sonunda bütün emellerini ve değişik ayetleri ifade eden de birleşik davası emretti.

KESİLEN YAYIN

Tahran Televizyonu Hümeyni'nin konuşmasını 20 dakika kadar canlı yayımladı.

KORKUNÇ BİR İDDİA

Hümeyni yanlısı bir generelin İran'dan kaçtığı ve Şii lider Hümeyni'nin öldürülmesi için bir plan olduğunu iddia edildi. (AP)

ŞAH «ASKERLER HALKA ATEŞ AÇARSA, TAHTA DÖNMEM KOLAYLAŞIR»

DIŞ HABERLER SERVİSİ

Şii lider Hümeyni'nin bir diğer danışmanı, Şii lider Hümeyni'nin, İran'da din lideri konumuna sahip olduğu ve diğer liderlerle birlikte hükümetin devrimci faaliyetlerini yönettiği açıklanmıştır.

Hümeyni yanlısı bir generelin İran'dan kaçtığı ve Şii lider Hümeyni'nin öldürülmesi için bir plan olduğunu iddia edildi. (AP)

Başbakan Şah Muhammed Rıza, ve kendisini gösterdiği olay sonrası 15 Ocak'ta demir bir uçakla açıldığı tahmin edilir. (AP)

12 HONDA
MOTOSKLET

Tercüman

Her Sabah Dünya Yeniden Kurulur. Her Sabah Taze Bir Başlangıçtır. Tel: 254210 (5 Hat)

Dünya'nın hiç bir ülkesinde, immetinde 1200 ölü, yüzde itibarsızlık, zulüm, işkence, imetsiz partizanlık bulunan gün dahi ayakta duramaz»

oyunu
bir
dareyi
etti,

emirel
lu manzarası
ü için başka

kükümete kendin-
aşka -iyi- diyen
-DURSUN- di-
mse de yoktur. Bu
et öyle ise ki-
kükümedir?"

bulduğumuz an
ümeti bir gün
t. Devri sabık
aktır."

KA (AKAJANS)

TAMER ÖZDEMİR TAHRAN'DAN BİLDİRİYOR

Bütün milletvekillerinin istifası ile Ulusal Meclis kendini feshetti, Ordu Bahtiyar' ı desteklemekten vazgeçip kışlarına döndü

S. 112-2.79

Humeyni İran'ın tek hakimi oldu

- İstifa ettiği bildirilen Bahtiyar'ın intihar ettiği söyleniyor
- Humeyni yayınladığı bildiride "Zafer bizim" dedi
- İran Radyosunu Humeyni taraftarları ele geçirdiler. Bezirgan'ın bu sabah göreve başlayacağı bildirildi
- Üç gün süren

KAZANAN NUR AYRINTILI BİLGİ

Tercüman
BAKT
KAZANÇLI

ABDULLAH GÜL
Gİ RESUN 10
LİRA KAZAN

OSMAN CEMİL
LİRA KA

Üretici 90
66-69 lira a
bekleniyor

EGE EI
P
BUGÜ

1979

ÇAĞDAŞ YAYINLARI
KEMAL ÖZER
SANATÇILARLA
KONUŞMALAR

Sanatçıların görüş, duygu ve düşüncelerini
sözleriyle yansıtan yapıt...

ÇIKTI
EDİRİ 12 LİRA

İletişim Adresi: Çağdaş Yayınları — Türk-
ulaşığı Cad. 39-41 Cagaloglu — İstanbul

Cumhuriyet

55. Yıl, Sayı: 19593 Kurucusu: YUNUS NADI 350 Kuruş 13 Şubat 1979 Salı

Kara Kuvvetleri Komutanı ve 2 general linç edildi

■ Şah'a bağlı muhafız birlikleri teslim oluyor. Bahtiyar'ın emin bir yerde olduğu bildirildi. Humeyni tüm sabotaj eylemlerinin «vatana ihanet» sayılacağını belirtti.

Humeyni "Ülkede baskı rejimi yıkıldı"

Humeyni yönetimini S. Birliği Libya ve Pakistandı

İran'ı sarsan 42 günün öyküsü

DİŞ HABERLER SERVİSİ
İran'da Ayetullah Humeyni yönetimini dış ile olarak arması, Pakistan, Libya ve Sovyetler Birliği savunmaktadır. Suriye Devlet Başkanı Hafez Esad Humeyni'ye bir kutlama mesajı gönderirken Başkan Carter ABD'nin İran'ın yeni yöneticileri ile çalışmaya hazır olduğunu söyledi.

Paris basını ise Humeyni'nin Bahtiyar karşısında kazandığı güveni öyle saterden söz ederken, ülkede henüz hiçbir şeyin rayına oturmuş olmayacağını belirtmiştir.

İngiltere'de yayınlanan «The Financial Times» gazetesi Humeyni'nin gücünü İran'da etkilerde sınırlı kitlelere olduğunu ancak yorum yapmak için henüz erken olduğunu belirtmiştir. (Ayrıca Bk. 11, 86, 1 de)

TAHRAN, (a.s.) — Yarın yapılacak günün yönetimine karar gösterilerin başlamasından hemen önceydi. Şah Muzaffer med Rıza Penhew gazetecilere «Durum şu şekilde değil, yönetimin altına geçmiştir» dedi.

O günden sonra olaylar şüpheli bir hızla gelişti ve yönetimin Ayetullah Humeyni yönetimine aktarılması için.

İran sarsan 42 günün öyküsü şöyle gelişti:

1 Ocak — Şahın tahtı gitmek istediği açıklandıktan sonra, Başbakan Özalp 62 yaşındaki Şahın Bahtiyar, Başbakanlığı kabul etmesin, Şahın bir süre ülkeyi terk etmesini kabulüne bağlı olduğunu söyledi.

13 Ocak — Şah yakıldığı bildirildi. Ülkeyi kendi eline aldı. (Ayrıca Bk. 11, 86, 1 de)

DİŞ HABERLER SERVİSİ
İran'da Özalp ve İran kamu kurumları arasında Ayetullah Humeyni'nin desteğine geçmeleri isteniyor. İran sarsan 42 günün öyküsü şöyle gelişti:

1 Ocak — Şahın tahtı gitmek istediği açıklandıktan sonra, Başbakan Özalp 62 yaşındaki Şahın Bahtiyar, Başbakanlığı kabul etmesin, Şahın bir süre ülkeyi terk etmesini kabulüne bağlı olduğunu söyledi.

13 Ocak — Şah yakıldığı bildirildi. Ülkeyi kendi eline aldı. (Ayrıca Bk. 11, 86, 1 de)

Yüksek Hükümet, Suhey ve müstakimlik» de hükümetin 19 kısımlı gıdalarına alındığı bildirilmiştir. Humeyni tarafından yapılan bir baskı 5 maddelik bildiriler de halk arasında davet edildi, ve her türlü yasağı çıkarma eylemlerini vatana ihanet sayılacağını belirtti.

«Genel Genelkurul» Başbakanlığı tarafından yayımlanan bildirilerde de «Ülkede baskı rejimi yıkıldı» denildi.

«İran Devriminin Sesi» Radikal yarıdan çıkan bildirilerde ise tüm Sünni Kuvvetlerin silahlarını bırakmaları ve İran hükümetine devrimine bağlı olduklarını açıkladılar.

Şah'a bağlı muhafız birliklerinin teslim olduğunu ülkede din sabotajları olduğunu ve kurtarıcı bir hareketi «yeni bir savaşa» kapıldıklarını belirtti.

Türkiye ile İran arasında sınırın İran resmi makamlarına din sabotajları için polisten raporlarından sonra bir açıklama yapan Ağrı Valisi Mustafa Yavaş ise Güneş gazetesinde birleşik bir her türlü tedbirin alınacağını söyledi.

OC GENERAL LİNC EDİLDİ

Associated Press Ajansı, üç generalin halk tarafından linç edildiğini bildirdi.

Öğütülen generallerden biri olan Kara Kuvvetleri Komutanı General Behr olduğu haberi verildi.

Tahran'daki «Jardine» haberi sitesi yetkilileri, generalin tahta dans sırasında değil dekin öldürüldüğü söylenmektedir. Genel ise önceki gece öldürüldüğü bildirilmiş, ancak başka bilgi verilmemiştir.

Paris'te yayınlanan «L'Express» gazetesinde General Behr'in öldürüldüğü bildirildi.

Şahın tahtı gitmek istediği açıklandıktan sonra, Başbakan Özalp 62 yaşındaki Şahın Bahtiyar, Başbakanlığı kabul etmesin, Şahın bir süre ülkeyi terk etmesini kabulüne bağlı olduğunu söyledi.

13 Ocak — Şah yakıldığı bildirildi. Ülkeyi kendi eline aldı. (Ayrıca Bk. 11, 86, 1 de)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgi	Doğum Yeri/Yılı: Fethiye/1981 Uyruğu: T.C. Medeni Hali: Bekar
Profesyonel Deneyim	2006 AKBANK TAŞ – Teftiş Kurulu Başkanlığı İstanbul, TÜRKİYE MÜFETTİŞ 4 1998-2000 T.C. Roma Kıdemli Askeri Ataşeliği Roma, İTALYA TERCÜMANLIK
Eğitim	2005- Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Ankara ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ Tez Konusu: 1979-1989 Türkiye-İran İlişkileri 2000- 2005 Hacettepe Üniversitesi Ankara ULUSLARARASI İLİŞKİLER (İNG) 1999- 2000 Università' degli Studi "LA SAPIENZA" Roma, İTALYA SİYASET BİLİMİ 1997-1999 Liceo Linguistico "MAGNUM" Roma, İTALYA 1993-1997 Çankaya Milli Piyango Anadolu Lisesi Ankara 1991-1993 Marina International High School Banjul, THE GAMBIA
Staj	AVRASYA STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ 01.09.2004 – 30.09.2004 Ortadoğu Masası T.C. BAŞBAKANLIK HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI 05.07.2004 – 09.07.2004 Bilgilendirme Programı TUSAŞ HAVACILIK VE UZAY SANAYİ A.Ş. 07.06.2004 – 09.07.2004 Pazarlama AVRUPA BİRLİĞİ GENEL SEKRETERLİĞİ 11.08.2003 – 24.08.2003 Siyasi İşler ile Adalet İçişleri

Dil	İngilizce İtalyanca Fransızca (Orta Düzey) İspanyolca (Orta Düzey)
Katıldığı Kurslar	2008 Hızlı ve Etkin Okuma 2008 Problem Çözme ve Karar Verme 2008 Koçluk/Mentorluk- Baltaş 2007 Performans Değerlendirme/Geri Bildirim- PriceWaterHouseCoopers 2007 Sahte Evrak – Emniyet Genel Müdürlüğü 2007 Mali Tablo Analizi – Pangea Partners 2006 ISO 9001 :2000 – Kalite İç Denetçi – Bureau Veritas 2006 Profesyonel Yaşamda Kişisel İmaj – Özlem Çakır 2006 İletişim Becerileri – Pınar Türkoğlu 2001 Centre Culturel et de Coopération Linguistique Française, Ankara 1998 Alliance Française de Rome, Roma 1998 Instituto Cervantes, Roma 1997 Istituto Italiano di Cultura, Ankara

This document was created with Win2PDF available at <http://www.win2pdf.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.
This page will not be added after purchasing Win2PDF.